

Institut kurde de Paris

LIV. KL. 1560
17/10/2017
1024 MIN KUR

V.F. Minoriskî

K U R D

Nevîyên Mêdya

Institut kurde de Paris

Wergêr Sorô

Berlin, di Sala 1989 de

P Ê Ş G O T I N A K U R M A N C I

Xwendevanên hêja! Vaye ez ji bona nava destên we vê Nivîstoka Minoriskî Beşê yekem: Kurd, Rûnkin û Dîtin û Beşê duwem: Kurd Nevîyên Mîdîyan bi dilxweşî û bextiyarî didim danîn. Beşê yekem ew ji bal Dr. Maruf Xeznedar û Beşê duwem ew ji bal Dr. Kemal Mezher ji Rusî ji bona Zimanê Erebi hatîye wergerandin. Min ev wergerandina Kurdî li ser wergerandina Erebi daye kirin. Ez di xwazim li vê derê bi dil û can sipasî van herdû Mirovan li ser vê kirina karê hanêyî bi nêrx û pir giran buha bidim kirin.

Her wehaji vê carê ji nala hercar ji bi neçarî ji ez ji Xwendevan û rexnevanan hêviya lêbuhurandina li ser hemû kur û kêmaniyên vê wergerandina hanê ji ji bona zimanê me didim daxwazkirin.

Min ev Wergerandina hanê ji bona Zimanê meyî Dê date wergerandin, da ku Zimanê meyî xweş û perest pê bête bipêşvexistin û Gelê Kurd li ser rûpelên mêjûwa xwe bêtir pê bête agehdarkirin û şiyarkirin

Gava ku Mero vê Nivîstoka hanê bi herdû beşên we ve ji xwe re dide xwendin, weha rûpelekî tarîyî veşartî bi sedan sal li ser Mêjûwa kurdîyî poşandî ji ber çavên mero tête dutakirin û tar û markirin; ji ber ku ev karê hanê ji bal yekê ji gewretirîn û karnastirîn Rojhilatnasên Mêjûvanên vê Serdema me hatîye tomarkirin. Wî nebes tenê rûpelên poşandî li ser Mêjûwa me dayite hilanîn, lêbelêji bersevan pir bi nêrx, hêja û bêjimar hêji bêtir li ser bingehê zanistîyê li ser pir pirsên bê bersew di mêjûwa me de û her wehaji di vê deme me de ji

dayite dan. Ev karê hanêyî biçûk bi saya Minoriskî kêreke xweyî pir zanistîyî mezin di dû xwe de dayite hiştin. Ev li ser tevaya me Kurdan dide pêwistkirin, ku em pir bi hûrî, wirdî û kûrî vî karê hanê ji xwe re bidin xwendin û liberketin; ji ber jê em dikarin pir di mêjûwa xwe de û hêjî bêtir di xebata xwe de ji bona Serxwebûna xwe bêtin liberketin.

Xebata me ji bona Rizgarkirina Welatê me û azadîkirina Miletê me nayête bi serketin, ger ku em bi başî û bi rêk û pêkî li ber tevaya mêjûwa xwe neyêtin ketin. Miletêkî bê mêjû mîna Menalekî bê serpêhatî tête dîtin.

Bi serketina xebata me li ser me dide neçarkirin, ku em şev û rojê divê di tevaya Mêjûwa xwe de û her wehaji di tevaya mêjûwa dorhila xwe de bêtin liberketin. Divê em xwe bi xwe bidin naskirin, ger ku em jî ji xwe re bixwazin, ku belê em jî nala Miletêkî Azad di nava kurdistana xwe de bi serbestî, serfirazî, bi xweşî û bextiyarî bêtin jiyandin.

Tevaya Bedbextîya me, perçekirina Kurdistana me, talankirina dewlemendîya Welatê me û bi serdejî hêjî bêtir kole û bendekirina Miletê me bi carekê di nezanîya me de tête dîtin. Ev rastîya tirs û tal li ser Zanevanên Kurd dide pêwist û neçarkirin, ku ew şev û rojê ji bona pêşvexistina Zimanê me û şiyarkirina Miletê me bidin keftileft û xebatkin.

Çarekirina Pirsîyarîya Kurd di Rojhilata Navîn de li ser berjewendîya Gelê Kurdistanê bi darê ço de bête çarekirin. Perçekirina Welatê me, talankirin û raw û rûtkirina Dewlemendîya Kurdistana me û

hêjî bi serdeji kole û bendekirina Miletê me ji bal Borcuwaziya Turkî, Farisî û ya Erebi jî gewretirîn metirsiyê ne bes tenê ew li ser berjewendîya Gelê Kurdistanê dide peydakirin, her wehaji pêrejî û ligelji ew berjewendîya Miletê Turk, yê Iranî û yê Erebi jî bi ber tirsê ve dide xistin. Miletêkî Azad Miletêkî din jêdestê xwe nade kirin. Azadîya Miletê Kurd û pêşvexistina wî bi Azadî û pêşvexistina van Miletên hanê ve tête girêdan û her wehaji pêrejî Azadî û pêşvexistina van Miletên hanê jî ew bi xwe jî bi Azadî û pêşvexistina me Kurdan ve jî bi xwe jî tête girêdan. Weha tevaya Mêjûwa me û rastiya jînê bi xwe jî bi diyarî ve rastiya hanê jî bi hemû tirş û talbûnên xwe ve jî ji me tevan re dide derxistin.

Tevî hemû dirbûn û hovîtiya Serdarîkirina Turkî, Farisî û ya Erebi jî Dostaniya van Miletan ji me re û ya me jî ji wan re tevaya dilsozî û zanebûna me û ya wan jî ji bona Welat û Miletên me û bextiyarî û xweşiya me tevan dide derxistin. Li ser me kurdan divê, ku em şev û rojê Miletê xwe li ser vê Dostaniya hanê bidin perwerdekirin; ji ber bes û bi tenha em ji Miletê xwe didin hezkin û em ji dil û can dixwazin, ku Miletê me jî nala hemû van Miletên din li vê Cîhana me jî bi xweşi û bextiyarî di nava Kurdistanê xwe de bête jiyandin. Li ser vê jî divê, ku em her û her Miletê xwe li ser rêya azadîyê û serxwebûna Kurdistanê û pêkanîna Dewleteke Millîyî Serbixwe li ser vê dilsoziyê bidin liberxistin û siyarkirin.

Di dabêşkirina Kurdistanê me de di nava Serdarîkirina Turkan, Erebi û Farisan de tevaya bedbextîya me û her wehaji ligelji bedbextîya Miletên Iranî, Turkî û yê Erebi jî tête dîtin. Ev

bi xwe jî li ser me dide neçarkirin, ku em şev û rojê vê rastîya hanê jî ji bona Miletên Iranî, Turkî û yê Erebi jî bidin diyarkirin. Bi vî rengê hanê û xebat li ser vê rêya hanê gorîyên gihandina ermanca me di Serxwebûna Kurdistanê de û di pêkanîna Dewleteke Milîyî Serbixwe de dide kêmkirin û dema gihandina wê dide kurtkirin.

Xebata Miletê Kurd di vê pêla me de, belê di piştî avêtina Çekên Kîmyawî û Biyolojî de ji bona nava Kurdistanê Iraqê bi qonaxeneke nuhî xwe ve li seranserî Kurdistanê hatîye gihastin. Di vê qonaxa nuhî hanê de bi neçarî şeweyê Şerê Kurd bi hezaran sal duçarî veguhertina xwe tête kirin û pêrejî bi neçarî şeweyê sitratîciya kurdîyî siyasî jî û şeweyî rêxistina wîyî siyasî jî duçarî veguhertinê tête kirin. Ev jî tevî jî li hemû tîrêbûn û talbûnên jîneyî nehajî li nava Kurdistanê me jî, Xebata Miletê Kurd li seranserî Kurdistanê ji bona Serxwebûnê û pêkanîna Dewleteke Milîyî Serbixwe dide bi yekkirin û pêrejî bi serdeji ew bingehê vê xebatê û bi serketina wêna ji Kurdistanê Turkî dide hîmkirin û destpêkirin. Weha bi vî rengê hanê Hîmkirin û Bingehkirina biserketina Xebata me li Kurdistanê Turkî û ji Kurdistanê Turkî tevaya rastîya jîneyî ji me re vê dide pêwîstkirin, ku em ji her kat bêtir ala dostanîyê di nava Miletê Kurd de li seranserî Kurdistanê û Miletê Turk de bi dilsozî û hêjî bêtir bi zanebûnê bidin berz û bala kirin. Ev rastîya hanê kêseke mäjûyîyî mezin li ser ronahîya pêşketina dema me û hêzên kêrkirî di Rojhilata me de û her wehaji di vê Cîhana me de ji me Kurdan re dide derxistin. Ev jî tevî jî bi carekê li ser têgihiştin, zanebûn û dilzozîya me ji bona Welat û Miletê me tête dîtin.

Xebata Miletê Kurd bi avêtina Çekên kîmyawî ji bal Faşîya Ereb ve ji bona nava Kurdistanê me nayête bidawîkirin. Da ku ew Dewlemendîya Welatê me (bêtir ji 90. milyon ton Neft her sal) ji xwe re bide raw û rût û talankirin û bi serdejî Miletê me ji xwe re di sedsalên bistan de jî careke din jî mîna berê ji xwe re jî bide kole û bendekirin . Ev avêtina Çekên Kîmyawî ji bona nava Kurdistanê me bi malandina Xakê Kurdistanê ji gemara Tapanên Gurîyên, Kotîyên û Faşîyên Ereb û bi Serxwebûna Kurdistanê û pêkanîna Dewleteke Milîyî Serbixwe ji tevaya dunyayê re dide mujdekirin. Gerjî bi avêjî ma be, dê Zarok û Pîrekên Helebçe tevaya talankirina Kurdistanê me û wergirtina tola xwe ji Faşîyên, Pêxwasên, Qertelên Bexdadê bidin sitandin. Xebata Miletê Kurd bi darê çû û bi hinera pêşveçûna Qanên Jînê bi Serxwebûnê û Pêkanîna Dewleteke Milîyî Yekkirtîyî Serbixwe di Rojhilata Navîn de dê bête bi tac û xelatkirin.

Aramî, Aşîrî, pêşveketin û geşbûna Abûrî û Civakî û xweşbûn û bextiyarîya jînê di Rojhilata Navîn de nayête dîtin, tanî ku Kurdistan neyête biyekkirin û Dewleta Milîyî Serbixwe di nava wê de neyête damezrandin. Evaya bi xwe jî ji bona hemû Miletan mafeyê serûştî bi xwe ye. Ew nayête dan, lêbelê dara Azadîyê her û her bi xwînê tête avdan. Hîç gûman têde niye, ku dê Netewê Kurdî perçekirî hêjî vê dara perest jî di nava Kurdistanê me de her û her jî bi xwîna bastirîn Keç û Lawên xwe bide avdanîkirin; ji ber ku em jî bes û bi tenha nala Mirovan serbest û azad di nava Kurdistanê me de dixwazin bijîn. Em naxwazin Bende û Kole di nava Welatê me de di vê jîna hanê de li vê dunya hanê jî li jêrdestîya Dir û Hovan bêtin jiyandin.

Xwendevanên Hêja!

vaye min di nava van salên çûyî de li gona karîna û zanebûna xwe û têgihîştina xwe ji bona Zimanê me çend ji Nivîstokan ji bona Zimanê me yî şêrîna û xweş ji Zimanên Bêgane dane wergerandin; Ji ber ku kiliya pêşveketina xebata me û şiyarbûna Miletê me di Serxwebûn û pêkanîna Dewleteke Millîyî Serbixwe de di pêşveketina Zimanê me de tête dîtin. Zimanê me em ji windakirinê û nemanê dane parastin. Hebûna me, na hêjî bêtir tevaya Mirovaniya me bi xwe jî ew di pêşveketina Zimanê me de tête dîtin; ji ber yê jî her û her pê Keleşên, Talankerên, Dagîkerên kurdîstana me di pêşîya pêşî de bi hemû nobûn şerî Zimanê didin kirin û nemana wî bi hemû konetî, kosetî, dirbûn û hovîti didin daxwazkirin.

Ez zaro bûm, meşal bûm, li nava gundê xweyî razayî li paşvemayî bûm, di pêşîya pişî de di jîna xwe de ez duçarî neçarî pirsîyarîya Zimanê xwe bûm. Dêya min ez bi tûrê hevirmêşî ligel nan û mewîjan, xame, defter, cizû û tepikekî rêxê ji bona sobê ez ji bona hucrê dame rêkinin, da ku ez yasîn û quranê ji xwe re bidim xwendin. Gava Feqe Hesên dest bi xwendina me date kirin, ew li gel me bi zimanekî din dihate axivtin, em pê li ber nedihatîna ketin. Min jê bi hemû zarotiya xwe ve date pirsîkirin: Feqe çima tu me bi Zimanê me nade fêrîkirin? Wî dibin çavan re li min date temaşekirin û ji me re date gotin. Evaya Zimanê şêrîni Quranê ye, yê Erebî ye, yê ku Xwedanê Mezin pê Quran li ser Pêxember dayite daxistin û ew li gel wî bi vî Zimanê perestî hanê hatiye peyivandin. Zimanê me çewt xware. Çareke din min jê date pirsîkirin: Çima zimanê me çewt û xwar tête

dîtin . Ew li ber dilê me bi me pir xweş û şêrîn tâte dîtin. Çima Xwedanê me bi Zimanê me li gel me jî nayête axivtin, ger ku ew jî bi xwe jî bi rastî jî Xwedanê me jî bête dîtin ? Feqê dibin çavan re awirên xweyî tûj li min didatin vedan û şiva xweyî xêzeraniyî ter li ser serê min dida hejandin, vîzandin, livandin û tewandin, Lêbelê jî ji tîrsa Dêya min jî wî newêrî bû, ew wê jî ji xwe re jî li gora dilê xwe jî li ser serê min jî bîne xwar. Min jî û wî jî ev dizanîbû. Feqe Hesên danê êvarê hate male me û tevaya çiroka min û xwe ji Dêya min re date bi ta û derzîvekirin. Dêya min ji min re li ber Feqe Hesên ji min pirsî: ma gelo bi rastî te ev peyvên hanê dane gotin ? Min rep û rast careke din jî jê re jî ji nuh ve jî tev date vegerandin. Pepûk! pepûkî bi Dêya min ve hate ketin! Wê got: Feqe Lawo! Lawê min Xwedênenas hate dertin. Ew careke din jî ji nuh ve ji bona ser Oja Bay û Kalên xweyî yezîdî hatîye vegerandin. Ji wê rojê û pêve navê minî navmalîyê Liva ji bona Xwedênenas hate veguhertin. Weha bi rastî Dêya min malika pêşiyî zayînê ya Xwedênenasîyê di nava nivê mejûyê min de date hîmkirin û hilanîn. Weha bi vî rengî tevaya zarotîya min ji min re bi hizkirin û perestkirina Zimanê me pê hate poşandin.

Weha ez zû bi saya Alfebaya Osman Sebrî di salên pêncî de bi dizî li pesarên Bajarê Qamişlê, li binarê kavlên bedena Nisêbînê hînî xwendin û nivîsandina Zimanê me bûm. Wehajî bi lez û bi bez jî bi dizî jî ji bona Zarok, Peye û Pîrekên Gundê meyî pirî li paşvemayî jî bi Mamostê Gund ez hatim veguhertin. Min ew li gora zanebûna xwe fêrî Zimanê meyî xweş, şêrîn û perest didan kirin.

Di pişt re jî ji sala 1956 tanî sala 1959 de li Bajarê Şamê li Taxa Kurmancan li ser Destên Osman Sebrî em çend Xortên kurd in bi in bi Zimanê Kurdî dihatin fêrkin. Osman Sebrî bi hemû dilsozîya xwe ve em fêrî vî Zimanê xweg û şêrîn didan kirin û hêjî bêtir wî em di warên siyaset û jinê de li ser tevaya pirsiyariya Kurd, mêjûwa wî û xebata wî didan perwerdekirin. Her wehajî hêjî bi serdeji wî bi hemû sadebûn tevaya serpêhatîya jîna xwe ji me re dida gotin. Me tevan ji Mamostê xwe re Apo dida gotin. Weha ez dixwazim wergerandina vê Nivîstoka hanêyî Kurdî ji bona vî Mamostê xweyî berz bidim pêşkeşkirin, Belkî dilê Apo hinekî, piçekî pê bidim hênikkirin, her wehajî belkî jî ew bi Şagirtê xwe hinekî pê bête serbilindkirin

S O R O

Berlin, di Çiya Rêşî de sala 1989 de

- 1 -

V. F. Minoriski

K U R D

Fonkirin û Ditin

K U R D

N E V I Y E N M I D I Y A N

W E R G E R S O R O

D I Y A R I Y A D A N E R

Ji bona Firêka min û Havriya Rêya min vi berê
pêşiyî Gûna me di sala 1914 de didim pêşkeskirin.

B E R L I N, di Sala 1989 de

D e r y a ˆ P e ˆ s i

Cihê Kurdan û Çiyografiya Welatê wan (1)

Da ku em Çiyografiya wî perçeyê ji Asyayê bidin nişankirin, yê ku emê dê li ser wî bidin axivtin, divê li ser me dî tîştên naskirî Çiyayê Anaratê û Dilava Iskenderonê bidin bibîrxistin.

Di wî Perçeyê Jêrî de ji Anaratê û li ser dûrbûna du hezar Fersex rîzên Çiyayî têtin dirêjkinin û ew li gel hev bi rengekî rast ji Jor ber bi Jêr de hevdu didin girtin di piştî re ji ew çend rîzên Çiyayî din ji didin pêkanin ku ew xwe ber bi jîrî Rojhilatê de tani Dilava Farisî didin pêşandin. Weha perçê yekem ji van rîzên hanê bi navê "Rîzên Sînorê Turkî - Farisî têtin bi navkinin. Ew Heremê ji bona du komên Çiyayî, Gola Wanê û Ormiyê didin dabestkirin. Perçê duwem jê xwe tani sînorên Turkî û Welatê Farisî dide kişandin. Ev Çiyayên berz û bala û pesarên wan, yên ku ew di navbera rîzên Çiyayên îrani de û di Welatê Navbera herdu Çeman de têtin ketin, bi tîgihîştina Keynar bi Zagrosê têtin bi navkinin. (Ez gûmandikim, ku Peyva Zagrosê ji kokeke Yunani tete derketin, ew bi xwe li nîk Miletên Rojhilat nayête naskirin).

Weha Çiyayê Agri Daxê xwe ji Anaratê ber bi Jêr de dide kişandin. Ew xwe li piş Qafqasya ji rîzên Çiyayên Ermenî dide cudakirin û di piştî re ji ew xwe careke din tev li wan dide kirin.

Weha ger ku em berê xwe ber bi Iskenderonê de bidin vedan, dê emê piştî dûrbûneke kurt ji Bakurî wê de rêzên Çiyayên Dijî Toros bibînin, yên ku ew Rûbarên Çemên Derya Reş û Welatê di nava herdû Çeman de didin parvekinin. Lêbelê berê giştîyî Dijî Toros ber bi Jorî- Rojhilat de ew di sê Semtan de: di Jorî de, di Naverast de, di Torosê Ermiya Jêrî de, ber bi Faris, Mako û Araratê de tâte ditin (2).

Kaniyên bingehîyî Çemê Furatê di nava wan Dolan de têtin ketin, yên ku ew bi rêzên Dijî Torosê ve têtin gihastin. Ew ji du Çeman tâte pêkhatin. Yê yekem " Muradsû " yê ku ew bigir ji Araratê ji Dola Alaşkurt dide destpêkinin, Yê duwem " Qeresû " yanji " Furat " (3) yê ku ew ji Erzeromê tâte derketin. Çaviyên Çemê Arasê di navbera van herdû Çeman de û li ser rêzên Çiyayê "Bingolê" têtin ketin. Ew bi rengê serûvaja ber bi Jor de tâte herikandin. Lêbelê Muradçay û Furat ew di pêşî de berê xwe ber bi Jêrî- Rojavayî de didin dan, weha Muradçay li cihekî ji cihan xwe nêzîkî Kaniyên Dicle dide kirin, lêbelê ji ew nikare wî diwarê tenik ji li ber xwe bide birin. Weha bi vî rengî çarenûsa wî li dorhêla Xarpûtê tâte nîşankirin û ew tev li Qeresû tâte kirin. Weha piştî bi yekbûna van herdû Çeman li Rojhilata Navînê gewretirîn Çem tâte pêkhatin, ku ew ji Furat (2670 Fersex) bi xwe ye, yê ku ew dixwaze, ku ew ji bona Derya Sipî bête ketin. Weha ew berê xwe ber bi Jêrî - Rojava de dide vekirin, lêbelê Toros nê liber dide girtin. Weha ew berê xwe ber bi Rojhilatê de dide vekirin û di Dilava Farisî de tâte dawikirin.

Lêbelê Rêza duwem, a ku ew xwe ber bi Jêrî -
Rojhilatî Isenkenderonê de dide kişandin, ya ku ew
lipêhevçûne ji bona Çiyayên Jorî Suri bi xwe ye,
ew bi navê Rêzên Toros tête bi naykîrîn. Ew xwe bi
rengêki xweser xwe ber bi Rojhilat de dide
kişandin û li nêzika Gola Wanê Rêzek xwe jê ber bi
Jor de dide cudakîrîn û ya din dev ji Gola wanê
ji Jêr û ji Rojhilat de xwe dide berdan. Ew xwe li
dorhêla Kotura û Rojhilatî wanê nêziki sinorê
Faris dide kirîn. Ew avgîna vê gola hanê ji beşên
bilindî Zabê mezin dide cudakîrîn (li gûn tûn ji
xwe re bide temaşekîrîn). Ev Rêza dawî xwe ber bi
Jêr de dide kişandin û ew du Rêzên nuhî pîrî
bilind dide pêkanîn, ku ew avgîna beşên bilind ji
Çemê Diclê didin himbêzkîrîn û ew berê xwe ber bi
Jêrî- Rojhilat ve didin vekîrîn. Lêbelê Çemê Diclê
berî ku ew xwe ji nava deştan bide derxistin, ew
herêmên kêmîr ji Çemê Furatê bi ber xwe ve dide
xistin. Çiyayê "Çûdî" li nîk kenarê çepî Çemê
Diclê tête ketin. Weha li ser Avsanên Rojhilatî
dibêjin, ku Nûh li ser hatiye daketin. Lêbelê
Çiyayên Çolemêrgê ji wî bilindtirin û ew li pesarê
çepê Rûbarê Diclê û zabê Mezin (4), gê ku ew bi
beşên bilindî Diclê ve nayête gihastin, lêbelê ew
di nava rasta wî de pê tête gihastin, têtin
ketin.

Ger ku perçên bilind ji Çemê Furatê û Heremên Gola
Wanê (Erministana Kevnar) ew bi xwe Gih yanî
"Erdê" kevnari be, gê ku Kurd li ser wê hatiye
derketin, weha ji perçên Jêrî Torosê û kenarên
Diclê gûn çep (Botan, Xarpût û Zabê Mezin) bi
xwe ew Helatê Zîkmakiyî Miletê Kurd di Heyamên
Mêjûyî de bi xwe ye. Weha ez bawerdikim.

Ger ku em bi xwazin, da ku em li Welatê Kurdistan di destpêkirina Mêjûwê de lê bêtin gerandin, li ser me divê, ku em xwe ji bona nava perçên Rojhilatîyî dûr û yên Jêrî bidin xistin. Ev Hersên Heremên tên : Rêzên Çiyayî Bilind li Erministanê, Kurdistan Turkî û Çiyayên Farisîyî Rojavayî ew bi xwe Welatê Kurdistanin.

Weha bi vî rengî em dibinin, ku Kurd di dema neha de li ser Erdekî fireh li nîv sinorên Turkî û yên Farisî ji bajarê Mendelî (ji Rojhilatî Bexdadê) tanî Arartê dijîn. Weha Erdê wan sinorê me ji ber xwe dide vegirtin û ew xwe ji bona nava Qefqasya jî dide kişandin. Kurd li gel Ermenîyan di tevaya hêlên Rêzên Çiyayên Erministanê de dijîn û sinorên wanî Jêrî li Turkiyê beramberî Erzeromê têtê dawîkirin. Li Jêr Kurd Heremên fireh tanî dawîya Deştên di nava herdu Çeman de ji xwe re didin vegirtin. Di Rojava de sinorên wan Çemê Furatê bi xwe ye û bi rengeki hûrtin Qeresû bi xwe ye. Ew bi xwe li nîv vî sinorê hanjî nehatine rawestandî, lêbelê ji wana daye destpêkirin, ku ew xwe ji bona nava Asya biçûk jî bidin rakişandin. Ew ne bes bi tenê Heremên Jêrî-Rojhilatîyî Siwasê jî ji xwe re didin vegirtin, lêbelê ji Komên wanî cuda jî xwe li dorhêla Qonya û li Kiliikya jî didin ditin. Weha bi vî rengî jî ew xwe bi Derya Sipî jî ve didin gihastin.

Weha bi giştî em dikarin bibêjin, ku Kurd û Çiyan jî hev nayêtin cudakirin. Her gava ku dest destpê didin kirin, Kurd end ji Ereb û Turkan re û li nêzika Gola Wanê jî ji bona Ermenîyan re didin hiştin.

Lêbelê li gona Serperestiyê Kurd li van Heremên tên têtin Neşinkirin.

L I R U S Y A

Kurd li Melbenda Yerivanê di perçên, ku ew bi Anaratê ve têtin gihastin, têtin rûniştin . Her wehaji ew li Heremên cudaji ji hêlên Erdeghan, Qazman li Herema farisê ji rûdinên. Bi serdeji Kurd her wehaji li Herema Zengezor û Çiwansêr (Ars û Cibrayil) ji li Melbenda Ilizabês Pol dijin. Li vir divê bête gotin, ku Kurdên van Heremên hanê ji ew ne mîna kurdan di Serjimara Xelkêgî vê dawiyê de hatine tomarkinin. weha Serjimara Kurdan li Yerivanê û Qarsê di sala 1910 de 125. 000 Kes bûn, ji wan 25. 000 Kes yezîdî bûn.

L I F A R I S

Kurd li hemû perçên Melbendên Kermensah û Kurdistan (Senendec), li Garus, li perçeyekî ji Ezerbêcanê, li hemû Heremên Sawçexlaxê (Mehebad Wergêr) ji Jêrî Gola Ormiyê, ji Rojavayî Cemê Tataw, ji Xêza dirêjkirî li ser dûrbûneke dirêj li ser sinorên Turkî di perçên Jêrî de ji Ormiyê, ji Selmasê, ji Xoyê û Mako rûdinên (5). Kurdên Iranê Xelkên Keynar di perçên Jêrî de didin pêkanin. Ez bawerim, ku ew xweser ji Zarokên Mêdiyên keynarin, yên ku ew di nava van Heremên Rojavayî de ji vî Welatê hanê hatine jiyandin. Lêbelê Kurdên, yên ku ew li perçên Jêriyî Rihhilatî rûdinên, ew di Ziman û Oldariyê de (Ew bi xwe Şîne û Alî Xwedanîne) ji Cemawerên din têtin cudakirin, li gel wanên ku ew bi hev re ji yek bungadê têtin dîtin; ji ber ku ew bi xwe li ser sorin, ku ew tev de bi hev re ji yek Miletî têtin dîtin. Lêbelê der barê perçeyên Jorî ji

Faris de divê em ji bona nimûne bibêjin, ku di sedsalên Zayîneyî pêşî de Selmas (6) Melbendeke Serbixwe dida pêkanîn û Ermeniya ew bi navê "Kurtçiya" bi têgihştina "Kurdistanê" didan binavkirin. Lêbelê di babetî perçên Jêrî de ji Gola Ormîyê Kurd têde demeke derengtir tanî endazekî hatin rûniştin. Weha li Herema Sawçeylaxê hejî navên Turkî tanî nehajî pir ji têtin ditin(7). Bi servêdeji kaniyên Kurdan bi rengkî pir diyar didin derxistin, ku Xuyabûna Eşîrên Moknî (Merevên Eşîra Baban li Sulêmaniyê) di pêla Serdaniya Berxê Reş û Sîpî de, yanî nêzika Sedsalê Panzdehan ji yê Zayînê hate ditin.

Tevî li wan Heremên bi navkirî ji yên ku ew bi carekê xurû nala Heremên Kurdî têtin ditin, her wehaji li Welatê Faris ji Avedaniyên Kurdîyî belavkirî di Heremên cuda de: li Xunesanê (Şadilî), li perçên Jorî ji Qezwinê (Emilo) û li dorhêla Şirazê (Kalon Ebdo) têtin peydakirin; ji ber bi wan ji bal Nâdir Şah (1736 - 1737) de bi darê zorê hate barkirin.

L I T U R K I Y Ê

Kurd bi rengkî bingehî li Wilayeta Musilê dijin. Ew bi xwe Heremeke Kurdîyî xurû ye. Lêbelê di Wilayetên Wan û Bedlisê de Ermenî piraniyê 60 -70% didin pêkanîn (Evaya ji bi Erdên dorhêla Gola Wanê ve tête girêdan; ji ber têde pir av tête peydakirin). Lêbelê li Sinceqa Hekarê, a ku ew tanî sinorê farisî xwe dide kişandin û her wehaji li perçên pirî dinîjî ji Heremên çiyayî ve li wan herdu Wilayetên ji piranî ji Kurdan tête ditin, êlên Aşûrî li Jêrî Hekarê (Çolemêrgê di Heremeke biçûkî li ser xwe girtî dijin. Ew li wê derê 90%ji Xelkê didin pêkanîn û ew li ser Zînetê zalin.

Kurd li Wilayetên Diyarbekir û Xarpûtê ji hemû Miletên din bêtir jimarî. Weha Bajare Çezîrê li Wilayeta Diyarbekirê li ser kenarê Çemê Dicle li Herema Botan (8) têtê ketin. Ew nala Dergûşa Netewê Kurd têtê derketin, jê ew hatin belavkirin û têde jî Tevgera Miliyî Kurdî jî serê xwe date berzkerin. Lêbelê der barê Wilayeta Xarpûtê de, hîç gûman têde niye, li ser me divê, ku em li ser Xelkên Herema Dêrsimê bidin peyivandin, a ku ew di navbera herdû Çeman de têtê ketin, yên ku Furat ji wan têtê pêkhatin. Kurd di vê Herema hanê de piraniyê bi heşt caran ve beramber bi Xelkên Nekurd ve didin pêkanîn. Ew bi Zimanê Kurdî, Lêbelê bi Zaravayê "Zaza" (9) didin axivtin û Oldariyeke wanî taybetî heye, ji ber vê jî Hinekên ji xwe re dane bawerkerin, ku ew ne Kurdin. Lêbelê ez bawermendim, ku ev Dîtina hanê ne rast têtê dîtin; ji ber ku ew bi Zimanê Kurdî didin axivtin, yê ku ew ji bona Zaravan hatiye parvekerin. Her wehaji Mirêsên Jiyana wan jî Kurdî bi xwe ye û Oldariya wanî Alî Xwedani pê Esîrên Kurdayi din jî didin bawerkerin.

Serjimara Kurdan di Wilayeta Helebê de ji Serjimara Ereban kêmtr têtê dîtin. Ragiyandinên nuh, yên ku Şahbender Tisîmerman date pêşkeşkerin, didin diyarkerin, ku ji tevaya 125.000 Kes ji vê Wilayetê têde 1000 Gûndên kurdan têtin dîtin. Li Wilayeta Siwasê Kurd Kêmbûneke Millî didin pêkanîn. Jimara wan bi 1000 Kesî têtê texmînkirin (Şahbender Savinov).

Li Wilayeta Erzeromê, li perçeyên Jêriyî-Rojhilatî jê Kurd Piraniya pirbûnê Beramber bi Xelkên din didin pêkanîn (Kurd 300.000, Ermenî 200.000 û Turk 110.000 " Şahbenderê Giştî Ademov". Her wehaji li Sincqa Beyazîdê Kurd pirbûnê bi pênc carî ji Miletên din bêtir didin pêkanîn (Lenc).

Her wehaji Avedaniyên Kurdayi cudaji li Suriyê li ser pesarên Diyyayên Şamê ji têtin ditin û di nava wan de ji Firsoşgehên Kurdî ji têtin peydakirin (M. Hartman).

Li Bexdadê Serjimana Kurdan 5000 Kes (Instas Marî) têtin derketin, ew li gel Ereban tevlihevin. Her wehaji hin ji Eşîrên Kurdîyên din (Zengene, Delo . . . hd..) ew li perçeyên Rojhilati ji Rêya Bexdadê û Iranê dijin (Şahbenderê Giştî Orlov).

Sermijana Giştî ji bona Kurdên li Turki nêzika 1. 700. 000 Kes têtin derketin (Eviryanov). Weha ger ku em Serjimana wan li Farisê bi nêzika yek Milyon Kes bidin danin, weha de Serjimana Kurdan bi Giştî bi nengekî texmînkirî (di nava wan de ji Kurdên li Rusya ji) nêzika Du Milyon û Niv tani Sê milyonan bêtin derketin.

Weha divê bête gotin, ku pêrabûna yekane ji bona dana wêneyekî Etnogirafiya giştî ji bona Welatê Kurdan ew bi xwe Neqşa Serheng Kartisov bi xwe ye. Ew bi xwe, weke ku ez bawerim, li Rojava ne bi nav û deng tete ditin (10). ew bi xwe ji ber hoyên teknikiya xurû nikare bête bikananin, ji ber vê jî em dikarin ji dêlva wêna ji Neqşeke din ji bona naxistina Heremên Kurdan bidin bikananin, ji yên ku ew li Turkiyê rûdinin. Ew Neqşa hanê ji bi xwe di Nivîsta Endamê Civata Giştîyî Bîritani de Mark Sayiks de hatiye belavkirin (11), yê ku ew bi xwe ji Karşinasên Etnogirafiya Kurdî û nemaze li ser Kurdên Turki bi taubati tete ditin.

Her wehaji ragiyandinên amariya piri din ji li ser Erremenîyan, Kurdan û yên din di Belgeyên Miriyî ji belavokên Mizareta Derveyi "Rastkirinên li Erministanê" 1915 de hatine belavkirin.

D E R Y Ê D U W E M

M Ê J O W A K U R D

Koka Kurdan yanji bi gotineke hêji hûrtin Peydabûna wani pêşi li Kurdistanê nala pirsyanîyekê tête ditin, ku hêji li dorê wê gift û go têtin gerandin û li ser wê ji hêji bir û baweriyên dijîbehev têtin derketin. Nivîsyanên Kîlasîkî (12) navên pir didin anin, yên ku ew bi rengekî pir hûr nala peyva (Kurd) têtin derketin, gava ku ew li ser Xakê Kurdistanê neha didin peyivandin. Weha bi vî rengî tanî demeke kurt ji bi nav û deng bû, ku Kurd ji Nevîyên Kardoxan têtin ditin, yên ku Zeynefon ew ditibûn û wî li gel wan di sala 401 de Berî Zayîne dabû û sitendibû, gava ku wî Rêberiya Deh hezar Yunani dida kirin. Weha ev bir û bawerîya hanê di vê dema dawî de hate guhertin, ji ber hinek ji Zanîstyanên neha wan Miletan ji hev didin Du beskirin, yên ku li gel wan navên bi bîrxîstî pêwendiyê didin kirin: Beşê Yekem (bi taybetî Kardox) li ser wana tête gotin, ku ew ne ji Kokeke Anî têtin ditin (13), lêbelê Kortiyîn, yên ku ew li perçê Rojhilat li Welatê Kardoxan diin, ew bi xwe ji Bavpîrên Kurdan têtin ditin.

Weha bi vî rengî ger ji Çi be, ev Miletê hanê, yê ku em li ser wî didin nivîsandin, ew bi xwe li çiyayên Kurdistanê Berî Zayîne bi çend sedsalan hatiye ditin. Weha em bi pir başî dizanin, ku ne bes tenê Kurd ji bal Zimanê xwe ya Anî têtin ditin, lêbelê ji hêji bêtir ji ku Zimanê wan bi xwe ji di nava Binemala Zimanê Anî de ji tête ketin. Wehaji li ser vî bingehe hanê ji Welatê wan (û her wehaji Zimanê wan ji) li gora bir û bawerîya min di Rojhilat de (14) têtin ditin.

Gaya ku em bizanibin, ku Pêla Yekem ji Barkirina Ariyan nêzika destpêkirina Sedsalê Hevtan Berî zayîneh hatiye destpêkirin, wê çaxê dikare pê bête bawerkinin, na hêjî bêtir divê bête li ser wê sorkirin, ku di vê dema hanê de, a ku têde Mîdiyan li gel Hevalbendên xwe di sala 607 de B. Z. (Berî Zayîneh) Aşûr dane nabûdkirin, jêmarên pir ji Kurdan ber bi Rojava de xwe dane kişandin. Weha divê li vir bête nîşandan, ku nêziktirin û kevintirin Dirawsê wan bi xwe Ermenî bûn, yên ku ew jî di vê dema hanê de ji bi xwe li Firîgya hatin derketin û wan jî xwe re Keyetiya Oranto (15) dane vegirtin. " Ew Mîletekî ji Binyadekî din tête ditin " û wan Keyetiya xwe li dorhêla Gola Wanê datin avakirin (16). Weha li ser vî bingehe hanê em dibînin, ger ku koka Ermenîyan jî Jêrî-Rojavayî bête ditin, weha koka Kurdan jî Rojhilat tête ditin. Weha bi vî rengî wan herdû Pêlan Tewros jî bona dû beşan dane beşkirin.

Weha navê Kurdan bi rengekî serbixwe di nava keyetiyan Farisiyî kevin de nehatiye, ev jî dibe, ku ew di nava Melbendên Ermenîyan de dihatin ditin.

Diyografiyên Yunaniyî (Sitrabo, Pêtolîmî û yên din) di pêşiya Sedsalên Zayîneh de bi rengekî zor baş Heremên (Kordoyîn) nasdikirin. Weha Bajarekî biçûk bi navê (Pînak) dihatê ditin, ku ew hêjî li ser çemê Diclê tête peydakirin û ew bi navê (Fênik) tête binavkirin (17). Weha neha em pêwendîya di navbera Peyva "Kordoyîn" û peyva "Korçiya" (Helatê Kurdan) de, ê ku ew jî bal Ermenîyên Arşakiyan dihatê bi navkirin û yê ku ew jî Selmasê û di nava Beşên Jêrî Hekarê û jî Rojava hetanî Botan (18) de xwe dida dirêjkirin, dikarin bidin bawerkinin.

Wehaji gerji çî ji cudabûn jî di Dîtinan de jî li ser Çarenûsa Vê Herama hanê jî bête dîtin, tevlivêjî rastiya li rastê rastiyeke bi tenha xwe dide derxistin, ku min ew jî ji Şarimo dayite wergirtin, ku Beşên Joniyî Rojhilatî ji Kurdistanê navînî xwe di bin serdariya Binemala Haykanê Ermenî de dida dîtin û ew bi xwe bi serêxwe bû û ew jî bona nava Dewleta Axîmîniyan ne dihate ketin. Di pişt re ew jî bona Iskenderê Mezin, jî bona Ermeniyên Anşakiyan, jî bona Iskender lawê Mark Antonî, jî bona Kilopetra, jî bona Parviyan, jî bona Romanan, jî bona Sasaniyan (Endeşên û Şapûr), jî bona Imperatorên Romani jî Calêrî tanî Colyan, careke din jî bona sasaniyan, jî bona Imperatorê Bêzenti Fiyodos, jî bona Ereban, yên ku wan Mîrneşîniyên Ermenî dane hêrişkirin û di dawîya dawî de jî ji bona Binemala Pêşiyî Kurdî Merwanîyan ya serbixwe, a ku wê jî sala 990 tanî 1096 Zayîne date serdarkirin, hate bindestkirin.

Di rastiya de di nava van Heremên hanê de arami nehate peydkirin û Hêrişên Rojhilatîyî din hatin rûdan. Weha di sedsalên Yanzdehan de Silçoqîyan Herem jî xwe re dane vegirtin, di pişt re jî Kurd hatin neçarkirin, ku ew diji Mexolan şerekî sext bidin lidarxistin. Di sedsalên Sêzdehan de Kurdan ser diji Holako Xan û di pişt re jî di ji Têmorleng nêzîka sala 1400 Zayîne de, yê ku ew li Kurdistanê li dora Emadiyê bi xwe hate şikenandin, wan ew date lidarxistin.

Weha di dawîya dawî de jî di sedsalên Şazdehê Zayîne de hêrişên din jî Rojava hatin derketin, ku ew jî ji bal Turkên Osmanî ve dihatin kirin. Weha di sala 1514 de Serrnivîsta Kurdistanê bi Osmanîyan ve hate girêdan.

Sultan Selim Serperestîya Kurdistanê piştî vegirtina wêna ji bona yê nêzîkî xwe ve Mêjûvanê Hozanê Idrîs re pê date sipartin. Ew bi xwe ji Kurdên Bedlîsê bû (19). Hinek didin bawerkin, ku Hozanê Bedlîsî Kurd ji bona Heremên, yên ku Ermenî li wan diyan, ji ber hoyên siyasî dane barkirin, lêbelê bi rasttir divê bête gotin, ku Kurd di nava van Hêlên hanê de bi demeke dirêjtir berî vê dema hanê ew hatibûn belavkirin. Lêbelê ku Beşekî ji van Êlên hanê bi xwe ji ew Koçer bûn, ev bi xwe ji rastî ye, lêbelê Beşê din ji bal Oldariya Musulmantiyê belavkirî di nava wan Heremên hanê de, yê ku wan serê filetiyê didan kirin, dihate belavkirin. Weha li vê derê divê bête nîşandan, ku Bavçîrên Selah-Edînê Mezin ew bi xwe ji Eşîra Rawendî bû. Wan kon û Zomên xwe li dora Keleha Duwîn didan vedandin, a ku ew di sedsalên Dehan de bi Herema Yerîvanê ve (20) dihate girêdan.

Kaniyên Kurdan dibêjin, ku Eşîra Rojki Bedlîs û xazo bi darê zorê ji Mirê Gurcî Dawud date sitandin. Her wehaji di nava van kaniyên hanê de ji tate ditin, ku Binemalên Kurdan ji sala 873 Z. serdariyê didin kirin. Ez bawerim, ku dê bi rasttir bête derketin, ger Mero hin jimarên din li ser vê jîmara hanê pêbide vekirin, yanji ku Mero bibêje, dibe ku ev rûdanên hanê weha di sedsalên Dehan û Yanzdehan de hatine rûdan (21).

Hiç gûman têde nîye, ku Kurdan hin ji Beşên Keyetiya Ermenî bi rengekî lidûhev ji xwe re didan vegirtin û weha ev vegirtina hanê di sedsalê Yanzdehan de hate bidawîkirin. Weha bi vî rengî ew li pir ciyan li ser erdê xweyî kokî najîn, lêbelêji divê ji ev ji ji ser bala Mero jî neyête

avêtin, ku ew pirsîyanîya hanê ji ne bi nuhî tête dîtin, lêbelêji jê ne ji rehên wêgi Mêjûgi yê dirêj ji têtin dîtin û rastiya li rastê ji piştê vê dide girtin, ku Erministana keynar di van rojên me de ji aliyê Etnografî ew bi xwe Kurdî - Ermenî bi xwe ye.

Kaniya Kurdîyî Mezin û Belgeya Mêjûgi ya girîng Nivîsta Şeref Name di dawîya Sedsalê Şazdeyê zayînê de hate derketin. Weha têde agêhdariyên pir bi nêrx li ser Mirneşîniyên Kurdî di pêla Serdarîkirina Sultan Selim de têtin dîtin.

Kenarê Çepê ji Şemê Furatêji Rojava û hemû Heremên kenarên Rojhilat ji (Muradsû) bigur di bin serdarîkirina Mirneşîniyên Kurdî de dihatin dîtin, ji yê ku wan xwe didan nasîkirin, ku ew ji Koka wan Êlan têtin derketin, ji yê ku ew di nava van Hêlan de piştî belaybûna Oldariya Mûsulmantîyê dihatin jiyandin. Weha Mirneşîniya Bedlîsê ji gewretirîn Mirneşîniyê dihatê dîtin û Mirê wê ew bi xwe Danerê Nivîsta Şerefname bi xwe bû, yê ku wî têde bi dîr û dirêji li ser Çandîniyê û pêrabûnên Mirneşîniya xwe ji avakirina Mizgeft û Bazaran û li ser Zanîstvanan, hêlî dayîte nivîsandin.

Her wehaji Kani bi xwe ji li ser Koka Kurdan bi serbilindî û payebûn bi xwe ji pê dide nivîsandin. Ew li ser Rewêst û Sinciyên wan dide peyvandin û ew li ser rûdanên Serên wan, Kockirinên Êlên wan û xebata wanî li dîrohev diji Turki û Iranê dide neqîşandin. Weha bi vî çorî ew li ser rûdanên mêjûwê tanî roja xwe dide gotin.

Di Şerefname de li ser evindariya Kurdan ji bona Azadiyê wisa hatiye nivîsandin " Sultanên Gewre, Mirên Mezin nedîkaribûn liser Melat û Xakê wan

bêtin zalkirin. Kurdan ji wan re diyarî didan pêşkeşkirin û ew bi wan kar û baran radibûn, yê ku ji wan Sultanê didan daxwazkirin û her wehaji wan ji wan re Sipahên Hilanîne didan pêşkeşkirin, gava ku ew pê pêwîst dibûn" (22). Lêbelê ev zînetê hanê di sedsalê Nozdehan de hat bidawîkirin, gava ku Rastkirvanê Turkiyê Mezin Sultan Mehmûdê Duwem Biryara Sultan Selîm li ser kurdan date nayînkirin, yanî bi rengekî hejî diyartir wî xwest, ku ew Kurdistanê ji nû ve careke din bide vegirtin; ji ber wêjî wî biryar bi pêrabûnên Sipahî diji wan date dan. Ev bi xwe jî jê re di sala 1834 de hate pêkhatin. Hêrîş di bin Rêberîya Reşîd Paşa de hate kirin. Di piştî vê re jî Kurd mîna Meşîvanên Patîşahiya Osmanî bi rengekî xweser yanî ne xweser hatin dîtin. Her wehaji vê vegirtina hanê pêrabûna Kurdan di cara pêşîn de bi Tevgerêke Millî di salên 1843 - 1846 de di bin Rêberîya Bedîrxan Paşa de date hoyekirin, lêbelê jî ew bi serketinê jî nehate pîrozkirin; ji ber Serdariya Osmanî ji bona ser Kurdan Sipahekî pîrî gewre date rêkirin û ew bi ser wan de bi serketî hate darketin. Bi pê vê jî Bedîrxan jî hate dîlkin û ew ji bona Girava Kirêta hate songonkirin.

Di rojên Cenga Qerim de Tevgerêke Gelêriyî din di bin Rêberîya Yezdan Şêr de, ji Mirovên Bedîrxan Paşa, ji yê ku ew berî neha hatîye binavkirin, hate peqandin. Gava Leşkerên Turkî ji bona Bakur hatin bi rêkirin, da ku ew bi Cengê diji Rusya rabin, wê çaxê Yezdan Şêr bi Tevgera xwe li Hekarê û Botan di sal 1855 de rabû. Wî Bedîs û Mûsil ji xwe re dane vegirtin û bi Jêr de xwe date serberjêrkin. Weha wî tevaya Erdên di navbera Wan û Bexdadê ji xwe re date vegirtin. Şikenandina Leşkerên Turk li Herema Sêrtê pir xurt bû, wer

Xelkeki pir mezin ji Karmend û Serbazên Turkan hatin kuştin. Her wehaji divê lê bête nîşankirin, ku Tevger bi xwe ew hiç diji Filan nebû, bi servajî vê jî Aşûrî û Yunananî jî, yên ku ew li Kurdistanê diyan, wan bi xwe ji serê xwe dane hildan û di bin ala Yezdan Şêr de dane şerkin. Yezadn Şêr pir daran li gel Rusan date pêwendikirin. Wî Peyên xwe ji bona nik wan date rêkin û wî ji bona wan date pêşnegarkirin, ku ew li gel Sipahê wan bête tevlêkin, lêbelêji tevlivêji wî hiç bersevek ji jî xwe re neda wergirtin.

Weha berî ku em dest bi rabûnên Cengê di buhara sala 1855 de bidin kirin, Yezdan Şêr li ser sozekî derewîn yê Xîzêki Şahbendera Ingilîzî Nemrûd Sam (23) xwe date berdestkirin. Weha ew hate girtin û ew ji bona Istenbolê hate rêkin. Weha bi vî rengê hanê Tevgera wî hate temirandin. Livêderê divê bête bi birxistin, ku Sendariya Osmanî bi Nîşaneke taybetî hemû Evser û Serbaz dane xelatkin, ji yên ku ew di nabûdkirina vê Tevgerê de hatin beşdarkirin. Lêbelê Yezdan Şêr bi xwe di pişt re ew nala Qehremanekî Mîlî hate dîtin û bi komeke Xweşxuan û Meqamên Kurdîyî Gelêrî hate mayînkirin. Weha Sutsin pir ji van Sitranên li ser vî Lehengê hanê dane tomarkirin.

Hêjî Cenga 1877-1878 jî nehatibû bi dawîkirin, gava ku Tevgerêke din li Hekarê, Badinan (Emadiyê) û Botan xwe date destpêkirin. Bi Tevgerê bi xwe kesên Eşîrê bi xwe û bi taybetî Zarowên Bedirxan pêhatin rabûn, ji ber yekê jî wan di Rêberîya Giştîyî Sipahiya Osmanê de Serheng bû. Weha jî Armanca vê Tevgera hanê bû, ku ew careke din Serxwebûna windayî bide veqerandin. Wehaji careke din jî ev Tevgera hanê jî li Sêrtê hate vemirandin û Serokên Tevgerê hatin girtin. Weha bi vî rengê hanê ev pêrabûna bêhêvi hate temirandin.

Lêbelê Tevgera sala 1880 de ew bi xwe li gel Tevgerên din xwe dide cudakirin. Serokê wê Şêx Ubey-Dûla bû, yê ku ew di nava Kurdistanê de xwedan nav û dengêki û rûmeteke pir giran û mezin bû. Wî yarmetiya Turkan di Cenga sala 1878 de date kirin. Armanca vê Tevgera hanê bi xwe dazanîna Serxwebûna Kurdistanê bi xwe bû. Şêx Ubey-Dûla bi Tevgera xwe di nava xakê Iranê de pê date destpêkirin. Hêzên wî li dorhêla Urmîyê xwe bi serheyde dabûn komkirin. Gola Urmîyê di nava destên wan de bû. wana Binab dane vegertin û wan berê xwe ber bi Tebrîzê ve dane vekirin. Weha di nava Şeqam û Kolanên Tebrîzê de şerên pir sext û sengîn hatin lidarxistin û tade bergirên pir hatin danîn. Şahbendera me xwe ji bona guheztina Arşîvê xwe date amadekirin. Lêbelêji demeke pir dirêj xwe neda ajotin, tanî ku Eşîrên Mako ji bona rizgarkirina Urmîyê hatin bi rêketin. Weha li ser sinorên me Leskerêki taybetî ji Xelkên Nexçuwan di bin Rêberîya Şerleşker Xazov de ji bona çavdêriyê hate bi rêxistin. Faris bi libexwedaneke pir tund û bi taybetî li dorhêla Meraxe pê hatin rabûn. weha wana di dawîya dawî de li ser kurdan bi kişandina xwe ber bi paş ve dane neçarkirin. Weha di pêşîya pêşî de rût û talankirin ji rûçikên Tevgerê bûn. Min bi xwe ev tev bihîstin. Weha Kurdan xwe ji bona cihên xwe dane vekişandin û hêzeke wanî terkîrî ji bona wan nema dihate dîtin, da ku ew bi Tevgerêke din rabin. Weha G. Arakliyan, yê ku ew di wê pêlê de ji bona Ezerbêcanê nala Namenivîsê taybetî ji bona Rojname "Deng" hatibû rêkirin. Wî di dawî de date nivîsandin (24): Ermenî ji bal Tevgera Ubey-Dûla ziyar bi wan nehate ketin, lêbelê jimareke pir ji Farîsan hatin kuştin û ziyana wan di mal de pirî gewre bû. Serdarîya Farîsî bi tundî date pirotistokirin. Şêx Ubey-Dûla bi xwe ji bona

Istenbolê hate rêkinin, lêbelê wî xwe di nêya Qefqasya de ji bona Ezerbêcanê xwe date revandin. Lêbelêji careke din ji ew hate girtin û ew ji bona Mekê dane songonkinin. Lêbelê Lawê wî Şêx Abdul-Qadir piştî sêresê li Turkiyê hate vegerandin û ew neha Endamê Civata Pînemerdên Turkî ye (25).

Di Notan de ji vî sedsalê çûyî de Turkan di xwestin, ku ew Kurdan ji bona bêbextiyê li gel Dirawseyên xweyî Ermenî binin bîkaranin, lêbelê rawestandina pîrî bilind ji bal Şêx Ubey-Dûla de her û her nûpelekî gewrî pîrî sîpî di mêjûwê de bide hiştin. Hinekên ji Hevalbendên Şêx li ser wî pêrabûna bi serbirina Filan datin pêşkeskinin. Weha Şêx date gotin: " Ji bona me Kurdan neha pêwistiya Turkan bi me ji bona nabûdkirina Filan têtê ditin, weha ger em Filan bidin qirkinin, dê Turk me ji bidin qirkinin " .

Serleşkerê Gîstî Sakir Paşa ye bi nav û deng xwest, ku ew bi Rastkirinan di sala 1891 de di wilayetên Enebolê de pê nabe û her wehaji Sipahêkî bi rêxistî ji Kurdan nala Kozakan bide pêkanin. Wî ji vî karê hanê mebestdikir, ku ew Kurdan fêrî Rêstik û Tektika cengê bide kirin. Weha bi rasti di sala 1892 de " Dibustanên Êldariyê " li Istenbolê û li Bexdadê hatin damezirandin, da ku Canê Turkî di nava cerk û hinavên Zarokên Esîrên Ereb û Kurdan de ji Kogeran bête belavkirin û da ew ji bona Turkiyê bêtin nêzikkirin. Tevî ku ew Dibustanên hanê ji hatin pêkhatin, lêbelêji ew nehatin dirêjkinin. Weha bi cihanina van Rastkirinên hanê ji bona Zeki Paşa hatin pêspartin, yên ku ew ji bal Sakir Paşa ji bona wî hatin pêşneyarkirin. Weha wî ew wengirtin, ji ber wî dixwest, ku ew wan ji bona kar û barên Cengê

bîne bikaranîn. wehaji pêreji wi dida bawerkinin, ku ew dê bikaribe di demeke kurt de û bi malekî kêm ji Hêzeke Çekdar bîne pêkanîn. Wehaji bi rastî ji ev Sazmendîya Cengê ji hate durûstkirin, a ku ew di pişt re ji bi " Hemêdi " hate binaykinin. Hiç gûman têde niye, ku ev ji aliyê Cengê ve hate biserketin, jibervêji Turkan ji bona veguhertina wêna ji bona Sipahekî rêxistî ji "Siwaran" Xefîf Suwarî" (26) dane biryarkirin.

Weha Sultan Abdul- Hemid dixwest, ku ew Kurdan û her wehaji Elbanîyan ji bona mebestên xweyî taybetî bîne bikanîn. Mîna li wan dida temaşekirin, ku ew serên xwe ji bona yasayên Bajartîyê nadin tewandin. Wehaji ger çibeji rewşa kurdan ji pişbûnekê ber ya din ve piştî dazanîna destûrê dihate çûyin. Weha bi nav û deng tete ditin, ku Teygera Turkiya Genc bi lez û bez wê xwe ji bona Şovîniya Turkiyî Kotî xwe date guhertin. Wê dixwest, ku ew bi darê zorê Siyaseta turkinê di bin dorumê pêkanîna " Welatekî Osmanîyî" Gîştî de bide bicihanîn. Weha vê Teygera hanê dixwest, ku ew Desthilatîya Merivanîyê di navbera Serdaran de ji hev bide belaykinin û lawazkinin, ji yê ku wan Desthilatî bi Dûndebûnê ji xwe re didan wergirtin. Weha encam tiştêkî pir sersûrpayî hate derketin; ji ber ku kar û bar ji bal Karmendên Encûmenan hatin bidestxistin, ji yê ku wan ne ziman, ne ji rewşê û rabûn û rûniştinên Cihî dizanîn û hejî bêtir ew di serdarikirinê de nekarnas bûn, lêbelî ji ew di pêrabûna govend û ahenga de di cejnên Millî de, di peyvdanên zengilî de, di girtina civnan de li ser piştê Gêstî û Gemîyan de û di...hd... pirî şût û kombûn. Ev tevde bi hev re ji Kurdan re bédilî wan bûn

Hîç gûman têde niye, ku ew gotara hanêyi li ser mējûwa Kurdan dê neyâte têrkirin, ger ku em li ser Navên wan Kesan nedin peyivandin, yê ku bi wan Zanevanên Kurd her û her serbilindiya xwe didin diyarkirin. Selah - Edin yekemin Kurd bû, ku ew di tevaya Dûnyayê de bi nav û deng bû. Ew pêkanîvanê Binemala Eyûbî bû, a ku wê serdarîkirin li Misrê, li Suri û li Helatê di navbera herdû Çeman de ji sala 1189 Z. de tanî dawîya Sedsalê Sêzdehan de dida kirin. Wi zora Qeranê Filan li Qudsê bir û her wehaji ew Hemberê Berberê bi serketi beramber bi Rişardê Yekemî Ingilîzî û Filipê Awgostê Faransi bû.

Malbata Zendî date serdarîkirin, a ku ew ji bal Kerîm Xanê Zendî li Helatê Farisan ji sala 1750 de tanî 1779 hate damizirandin. Weha Serdarîkirina wîna bi canekî Mirovaniyî piri bilind di hate pesendarîkirin. Weha têde zanin, ku wan Herdû Mirovên Mējûdar li derveyî Helatê xwe serdari didan kirin (27).

Lêbelê Malbatên Serbixwe di nava Helatê Kurdan de Mero dikare Merwanîyan (ji 990 tanî 1096 de) bide bibîrxistin, yê ku em li ser wan hatin peyivandin. Her wehaji li ser Hesewîyan ji di beşê Jêrî - Rojhilati de ji Kurdistanê (ji 959 tanî 1015 de) Mero dikare bide axivtin.

Lêbelê derbarê Mirên Serbixwe weha Mirneşîniyên: Erdelanê, Sulêmaniyê, Badînan, Rewanduz, Hekarê, Şemdînan, Botan, Beyazîdê (28)...hd... dihatin dîtin. Her wehaji beşekî ji wan ji tanî vê roja meyi nehaji date dirêjkirin. Her wehaji pîr Serdarên Esîrên nehaji ew bi xwe ji xwedanên wan desthilatîyanin, yê ku pê Mirneşîniyên bi navkirî xwedanbûn, bi gotineke din ew ji bi xwe

ji serbixwebûn. Weha di beşê Jêrî de ji Diyarbekrê (di Şarwêranê de) di destpêkirina serdema me de wî Serokê Eşîra Millî İbrahim Paşa bi desthilatîya Mîreki Turkî dihate bidesthilatîkirin. Weha wîna ji bona xwe ji hinek ji Eşîrên Erebi jî dane jêrdestkirin. Wî Bêş û Bac ne didan û ew bi xwe li ser newşê zal bû (29).

Weha evaya kurtîyeke naxistî ji bona mêjûwa Kurd û Kurdistanê bû, lêbelê sebaba giştî ji bona hebûna yekîtîyê di navbera wan de û cudabûna di nava wan de ew bi xwe di zîneta Ciyografî de têde dîtî, ji ber hebûna dolên pir, rêzên çiyayên sext, rûbarên avêyî xurt vana bi hev re perçekirina Jiyana Siyasî û Rewşa Derebegîyî dane kirin. Lêbelê ji tevlihevî jî hestkirina bi azadiyê û serxwebûnê jî pir li nik wan bi xurtî têde dîtî û ew bi xwe jî ji pêkanînen hebûna kurdî têtî dîtî û ew jî bi xwe jî di mêjûwa Teygera Kurdan de jî têtî wênekirin. Her wehaji divê em kêra kurdîyî giştî li ser Ferhengê Keynar, di cihên ku ew têde dijin, nedin jibîrkin. Gotara Mar, a ku me pê date nişandan, nav û nişaneke pir ciwan " li ser Pîrsiyarîya Têgihîştina Ferhengê Miletê Kurd di Rojhilata navîn de " dide hilgirtin. Hiç gûman têde nîye, ku hin ji remanên Oldariyê, ji yên ku ew li ser Ciyaka Kurd zalin, wehaji wan xwe ji bona nava Rêçikên Fîletîyê û Musulmantîyê dane avêtin (30). Zimanê kurdî ji bona Miletên dorhêlê pir dida û hêjî ew pir dide kêrkin. Wehaji em li hin Hêlên Wilayeta Bedlîsê dibinin, ku Ermenîyan Zimanê xwe dane jibîrkin û ew bes û bi tenha bi kurdî didin axivtin (31). Her wehaji li nik Aşûriyên çiyayî" newêsteke giştîye, ku ew meqaman bi kurdî distrên û çîrokên Gelêriyî Kurdî dibêjin" (32).

D E R Y Ê S I Y E M

Jiyana Rojane - Desteyên Civakî - Kesitiya Kurdan.

Ji tevan re diyare, ku Kurd ji bona Êlên Koçer û yên Neşîvanî têtin beşkirin û ew li gel hev û di nava hev de dijîn. Weha Êlên Koçer bi pirbûn li Jor di nava herdu Çeman de dijîn (33). Pir wekhevbûnek di şeweyî jiyana wan de û Jina Qereçiyên, yên ku ew di nava Helatê me de dijîn, tête dîtin. Weha divê guh pê bête dan, ku jimereke gewre ji van Êlên hanê xwe ji bona jiyana Nivneşîvaniyê dane veguhertin. Di Zivistanê de ew li dolan di xaniyên ji gur û kelpîçan de rûdinên, di Buharê de ew li nava werzan dijîn û ew hinekan ji Neferên Eşîrên xwe nala Pasevanan ji bona xwe didin bikaranîn, her wehaji ew li gel keriyên xwe bi serên çiyayê têtin hilkişandin û ew di nava konan de (ew li dorhêla Sulêmaniyê bi "Hewar" tête bi navkirin) û pirî caran ji li zozanan dimînin.

Ermeniyên, ku ew li Mûşê ji kevnan de dihatin rûniştin, saw bi rengekî taybetî ji cihên nêzîkî warên Koçeran bi ser wan de dihatê ketin. Lêbelê di serdama neha de evaya bi xwe serberjêrî hevdû bûye, weke ku pê Karşinasê Hozan di kar û barê Erministanê de Lêng tête mukurhatin, ew dibêje: "Êlên Koçerên Kurdan li ser rêzên çiyayên Erministanê xwedan Gundên xweyî taybetî têtin dîtin" (34).

Ew Êlên mezin di nava van Hêlan de ew bi xwe ji wan rabûn û rûniştinên haneyî giştî ji yên Êlên dûr nala Eşîra Caf li Şehrezorê (Koka vê Eşîra

hanê ji Iranê tâte dîtin) didin parastin. Di rêketina Êlan de rûçikên pîrî sersuranê têtin dîtin. ew bi ro bi ser rê ve dikevin û bi şevê li qonaxên nişankirî didin xewkirin û ew Peyên xwe li ser qafên çiyay didin hiştin.

Weha jimarek ji Eşîrên Kurdan li hinek cihan ji bona "dijî Millîya kurdî", ger ku Mero bikaribe bide gotin, hatine guhertin. Ev xuyanîya hanê ji pîrî caran ji Mero wê li cihên dîrketî yanî ji yên li ser sinorê Millîyî yê Miletê Kurd dide dîtin. Lêbelê derbarê Zînetê Çivakî de Kurd bi rengekî giştî ji bona Êlan têtin beşkirin. Eşîr ji dû Çîniyan tâte pêkhatin, Yekem ji Şervanan, ew bi xwe Serokî (Axa), Xwediyên Erdan û Peyên xwe, Duwem ji Çotkaran (Goran) (35), yên ku ew nala Nîvbendên Erdê lêbel bi rengekî nermtir têtin dîtin. Hestkirina pêwendiyên Malbatîyê, nemaze pêwendîya li gel Axê ew bi xwe hestkirineke pîr bi serbilindî bi Mervevaniyê tâte dîtin, tanî ku ew bi pileyekî bilind ve hatiye gihaştin, ku ew hestkirina hanê bi xwe nala beşekî ji Hebûna wan ve tâte dîtin (36).

Li pîr çiyay li Axê bi çavekî pîrî bilindî biserketî lê tâte meyzekirin û li xelkên din bi çavekî din li wan tâte temaşekirin, ku tê baje, ew ji Lixmekî din têtin dîtin. Bi nastî ji divê bête gotin, ku di Kesîtiya Axê de ji rûmet û comerdî tanî pileyekî pîrî bilind tède tâte dîtin, ku Mero ji awira pêşî dikare wî ji çotkaran bide cudakirin. Di Kesîtiya Axê de karineke pîrî berz û bala ji bona zalbûnê tâte dîtin. Weha ji ji bona bicihkirina nastîya vê Dîtina hanê ji ji aliyê mêtûgî de ji divê em bêjin, ku Bav û kalên Eşîra Şikakan ji dikaribûn Xelkên Kevnar bidin nabûdkirin, ji yên ku ew li Heremên nala Kotur, Soma û yên din diyan. Bi rengê giştî Kesîtiya

kurdî tanî rûdeyeki tête cudakinin, ku bi me pir dijwar tête ditin, ku em bikanîbin piştê xwe bi rûçikên Intropoloci (37) ve bidin girêdan. Ji ber vê jî Mero dikare li nîk Kurdan rûwê guroverî Ermenî û yê Samiyî Erbî, yanjî bi bêtirbûn jî yê Aşûriyî File bide ditin. Lêbelê Kurdên li Herema Sulêmaniyê bi rengekî giştî li ser Kesitiya xweyî îraniyî qenc dane parastin, ji ber ku ew dûrî Miletên din dihatin jiyandin. Weha Nivîsvanê Ermenî Abovyan bi vî rengî Kesitiya Kurdî dide pesinandin: " Mero dikare Merevê Kurd ji awira pêşî bi mîraniya wî û bi bejna wiyî bilindî bi tirs bide naskirin, a ku ew bi xwe jî di wê demê bi xwe de jî bi tirsê qerfê xwe dide derxistin. Bi servêdeji rûwê Merevê Kurd jî bi çavên mezinî agirî, bi biruwên pir bi tov, bi anîyeke bilind, bi pozxwarîyeke dirêj, bi xêz û dêrên pîrî xurt, yanjî bi gotîneke din bi hemû rûçikên Pehlewanên Kevnar tête nîşankirin".

Weha divê lê bête nîşandan, ku Kurdên, qên ku ew li perçên Rojavayî ji Iranê û Lor dijin, ew bi xwe jî êlên Kocer ji Miletên Hindû - Ewropî tanî neha bi tenha xwe ew mane.

D E R Y Ê Ç A R E M

Ziman - Wêje - Nivisandin

Zimanê Kurdî ji Malbata Zimanên Iranî, weke ku ew tête naskirin, ji Zimanê Farisî, Afxanî, Bilocî, Âstîni û ji hin Zaravayên kevin û nuhî din tête pêkhatin. Zimanê Kurdî ew bi xwe ne Farisîyeke guhertî ye, lêbelê ew bi xwe bi serê xwe ye, jêre qanûnên wêyî fonîtîkî û yê sintaksîsîyî taybetî têtin dîtin. Pêwendîya wê li gel Zimanê Farisî wek pêwendîya Sûrbî li gel Rusî, yanî hêjî hûrtir mîna pêwendîya Zimanê Adî yê Siwêsrîyên Çiyayî li gel Itali tête dîtin.

Bi diyarî tête dîtin, ku Bavpîrê farisî ew bi xwe Farisîya Naverast (pehlevî) bi xwe ye. Zimanê farisîyî kevin ew bi xwe zimanê nivisandinê mäjîyî bi xwe ye. Lêbelê Zimanê Kurdî ew bi xwe ne bi vê jî û ne bi wê jî pêwendîyekê dide lidarxistin. Her wehîjî bi xwe jî ew pêwendîyeke xweser bi Zimanê Iranîyî kevnî Duwem (yê Avista) jî nade dîtin, yê ku Nivîsta perest (Avista), Nivîsta Ateşperestan pê hatiye nivisandin (38).

Wêha bawerîyek tête dîtin, ku Zimanê kurdî mîna piraniya Zaravayên nuh li Iranê pir ji perçeyên pêkananîna xwe ji zimanê Mëdiyî windabûyî dayite sitendin. Mîdyâ bi xwe ew patîşahî ye, a ku wê li Îrana kevnar serdarîdikin.

Zinamê Kurdî jî bona pir Zaravan tête parvekirin:

1. Zaravayê Jêrî : ew bi xwe jî Zaravayên kermensah, Senendec...hd. tête pêkhatin.
2. Zaravayê Rojhilat: ew bi xwe Zimanê Sulêmaniyê û Sawçeplox tête pêkhatin.
3. Zaravayê Rojava: ew bi xwe bigin li tevaya Hêlên Kurdistanê tête belavkirin.

Weha Kurdên Rojhilat û her wehaji Kurdên Rojavayî jî Zimanê xwe bi "Kurmancî" didin binavkirin, tevî ku Kêmanî jî bi Zaravayê Rojhilat jî diaxivin, lêbelêjî wê paqijiya xwe li ser peyvkinina xwe dayite parastin (39). Ji nîşanên cudabna di navbera herdû Zaravayên Rojhilat û yê Rojava de tête dîtin, ew Bernavê Tekî Peyvdar bi xwe ye. Weha di Zaravayê Rojhilat de "Men nazanim" ew di Zaravayê Rojava de bi "Ez nizanîm" tête guhertin. Ev herdû têgihîştên hanê jî bi xwe jî ew bi diyarî jî li gel Silavî têtin mînahevkinin; jî ber ew hemû jî kokeke yekbûyî têtin derketin.

Wêjeya Gelêrî li nîk Kurdan pir bi dewlemendî tête dîtin û di nava wê de çinokên pir bê jimar li ser rabûn û rûniştinên Mîlî têde têtin peyda kirin. Têde Sitran û goranî û bi taybetî sitirana liberxwedana Keleha Dumdum(a ku ew li Jêrî Gola Urmiyê û li nêzîkî Çemê Rewandûzê tête ketin), a ku ew jî bal Şah Abasê Farisî hate li ser hêrişkirin, tête dîtin. Bi vê sitirana hanê Kurd bi evîndarî û serbilindayî pê din sitirandin. Her wehaji pêrejî ew bi xwe di nava xwe de nûdanên pir bi rastî jî dide derxistin. Her wehaji li nîk Kurdan jî Destana Mîliyî Taybetî bi wan jî " Mem û Zîn" jî tête dîtin. Ew bi xweşxwani û bi çinokî

Jî li tevaya kurdistanê pê tête sitirandin: Mem û Zîn du evindar bûn, lêbelê jî Mem ne di nêza endaziya Dildara xwe de jî bal zîneta Civakî dihate derketin. Weha Mîrê Botan li ser evindariya Memê hate agehdarkirin, yê ku ew bi xwe Birayê zînê bû. Bi vê ew li ser Mem hate tûrekinin û jî ber vê jî wî ew date zindankirin. Lêbelê jî ber tîrsa serhildana Gelêrî Mîr xwest Mem bi de berdan û li ser mêrkinina wan li gel hev ew pêhate rûniştin. Lêbelê Mem di nava evindariya xwe de hate mirin û li ser vê jî bi xwe jî Zîn jî mir. Weha ew herdû li kêleka hev hatin veşartin. Pîr gul di navbera herdû gorên wan de nala nîşana vê evîne, a ku ew jî mirênê xurttir tête dîtin, hatin şinkirin (40).

Hunera Xweşxuanîyê li nik Kurdan pîr bi firehî tête dîtin. Rewşena, ku em nikarin berkinin Xweşxuanvanên wan baştir jî berkinin xweşxuanvanên Muslmantiyê bidin derxistin, lêbeljî di hemin katî de jî li ser me divê, ku em bindin bi birxistin, ku qelsbûna di xwendekariya Zimanê de bi gihandin vê baweriya hanê date kêrkinin. Heşt navên jî Xweşxuanvanên Kurdên kevnar bi nav û deng û nasên (41). Kevintirîn Kes jî wan bi xwe ew Milê Cezîrî ye, yê ku ew di Sedsalê yanzdehên Zayîne de hatiye jiyandin. Weha li ser şeweyê Lêtografî berkininên wîna jî bal Hartman li Elemanya der sala 1904 de hatin belavkirin. Weha Rojhilatnasiyê karşinasîyeke wisa nikaribû bida peydakirin, ku wê dê bikarîba vê Diwana hanê bide wergerandin. Di Derbarê Serdema Nuh de ez didim bawerkinin, ku navîniya bingehî jî bona xweşxuanvanên Kurdan jî bona Bajarê Sulêmanîyê hatiye veguhestin. Weha li wê derê Xweşxuanvanê pîr bi nav û deng nalî hatiye jiyandin.

Weha ji bona himûne li ser Xweşxuanên kurdî em
van herdû nivîsandinên tèn didin pêşkeşkirin:

- 1 -

Zulfet le qedit dake perişan û belawe
Em ro le minî şifte aloze û belawe
Bo çî negirîm sed keretîm dil şikîni
Mey bo çî nerjî şûşe li sed lawe şikawe

- 2 -

Her çende ke rûtim be xweda mayilî rûtim
Bê berkiyî îlet ke Hetiû meylî hetawe

Her wehajî vaye çend let ji sitirana Gelêriyî
Kurd didim pêşkeşkirin.

- 1 -

Hey lê lê Eyşanê, çiya piri bilindin, ez nikarim
te bibînim.
Min çend dixwest, ku ez destên xwe di nava destên
te de bidim xistin, badan û givaştin.
Li vê dêrê, li vê hêlê, li vê dunyayê kesek nala
te, dîdara te, mîna te nayête dîtin.
Ezê dê tenbûrekê, sazêkê ji çardeh tîlan bidim
çêkirin,
da ku ez derd û kulên xwe, jana nava dil û
hinavên xwe di nava wan tilan de ji te re bidim
derxistin
Ezê dê tenbûrekê, sazêkê ji hesitiyên çûkan bidim
sazkirin

û dê ezê têlên wana ji biskên Bûkan bidim çêkirin.

Hey lê lê Eyşanê tu Patîşaha mine, na hêjî bêtir tu dilê min bi xwe ye. Tu neha gula bişgivandina buhara jîna mine.

Ûavê teyî bêbav bi awirên xweyî tûj di bin çavan re li min û te dida temaşekirin

Wê gava, hingava ku ew min ji bona nava gorê bidin avêtin, debera Eyşana min, şêrina berdilê min li ber kêla serê min bête rawestandî û ji min bide pînskirin: ma çî bi te hat! ma çî derd û kulên te bûn! tu herdû çavên min bi xwe bûn, tu şêrinê ber dilê min bû (42).

(Ev sitirana hanê ji Kurdî ji bona rusî û ew ji Rusî ji bona Erebi hatiye wergerandin û min jî ew jî ji Erebi careke din jî ji bona Kurdî dayite wergerandin. Ez pir hîvîya lêbuhurandinê dikim, ji ber ku ew ne koka xwe ye. Soro).

Debera Rexnevanên dilhişk gotina Poşkîn li ser sitiranên Qefqasî careke din jî ji xwe re bidin veşandin, debera ew careke din jî bi nebaşî jî li ser sitiranên Kurdî jî bidin dêrandin " ku ew Rojhilatîne, bê nafk û kelkin, lêbelê jî ew jî hêjî bi hin hêjabûnên Xweşxuanî jî têtin bimalkirin". Bi servêdejî, Tevlivîjî bi diyarî jî Wêjeya Kurdîyî Gelêrî jî bi hîç renegekî jî ew ne nela wan cûtandinên hîç û pûc jî tete dîtin, jê yên ku ew di vî dawîya hanê de jî li ser rûpelên hin ji Rojnameyan de di bin navê " Surûdê Kurdî" de hatine derketin.

Livêderêjî divê bête gotin, ku Zaravayê Goranî (43)roleke pirî girîng li Kurdîstana Jêrî dide

listin. Ew bi xwe bi ser Zimanê farisî de tête ketin. Weha ji bona vî Zaravayê hanê sopên wîyî kilasîkî jêre têtin ditin, her wehaji tête bawerkirin, ku ew ne ji Zaravayên kurdî jî tête jimartin. Bi vî Zaravayê hanê evsanên Rojhilatîyî bi nav û deng mîna " Leylê û Mecnûn", "Xusro û Şêrin", "Xurşîdê xaverî" û yêrî din pê hatine nivîsandin. Cihangerê Ingilîzî Rêç di destpêkirina sedsalê çûyî de Destnivîsandinên van Evsanên hanê li gel xwe ew anîn(44). Ew neha bi xwe li Atîkxana Birîtanî têtin hilanin. Her wehaji min jî ji xwe re jî ji Herama Zehaw di sala 1914 de jî çend ji Destnivîsandinên nuh jî van Evsanên hanê û hinên din jî dane wergirtin.

Rojnameya kurdîyî pêşî bi navê "Kurdistan" dihate binavkirin. Ew li Qahirê der sala 1898 de hate derketin. Di piştî re ew jî bona Cînevê hate veguhestin. Belavkirvanê wê Ebdul- Rehman Paşa Beg bû, ew yekek jî zarwên Bedirxan bi xwe bû. Lêbelê Rojname duwem ew piştî Şûreşa Turki hate damezirandin. Damezirandinvanê wêna Şêx Ebdul- Qadir bi xwe bû, lêbelê derketina wê bi xwe neda dirêjkirin. Di dawî de jî Komek ji Kurdan di nava Desteyên Xwendevan û Rojenemevanan de hatin dîtin, yêrî ku wan di sala 1913 de Civata "Hêviya Kurd" datin pêkanin û wê dest bi derxistina Kovara xweyî mehane "Roja Kurd" date kirin. Ji bona vê Kovara hanê berê wêyî Millî piç bi digarî dihate derketin. Liser bergên wê Hêneyên Gewreyên Kurdan nala Selah- Edîn û Kerim xanê Zendî dihatin belavkirin. Wêna canê Şîyarbûna Millî di nava ceng û hinavên Kurdan de dida dadan. Her wehaji pêreji wê pirojyekî nuh jî bona danîna Alfe baya Kurdî date danîn. Weha navê Kovarê bi "Hetava Kurd" di sala 1914 de hate guhertin. Ez bawendikim, ku ew

pir dihate belavkirin. Weha min bi guhê xwe jî li Heremên Sulêmaniya dînî li ser vê Kovara hanê jî dayite bihistin. Weha Gewreyên Cihî û Zaneyanan pir bi pirsîyanîya Kurdîya Millî bi jêhatbûneke jîndarî û careke din jî nû ve guh pê didan dan.

Weha Mujdeyanên Pirotîstantî bi alîkariya Civatên Elemaniya bi kar li Sawçebîlaxê di pêşiya Cengê de bi belavkirina Kovareke biçûk di bin navê "Kurdistan" de pê hatin rabûn (45) wê gotar li ser Rêziman û nimûne ji Xweşxwanên Gelêrî date belavkirin, ji yên ku wê ew jî Nivîstokên Oskarman didatin wergirtin.

Her wehaji lêgerandin û Xwendekariyên pir jî li ser Kurdan jî û nemaze li ser Zimanê wana jî têtin ditin. Tevî ku Rêwîvanên Rûsî jî, yên ku ew li nava Kurdistanê hatine gerandin, pir jî kêmin (ji wan Baron Bodî, Firovkov(46), Xanikov(47), V. F. Maqviiviskî, P. A. Tomilov, K. Sêmiryov (48), Maksimoviç- Vasilkoviskî û yên din (49). Tevlivêji em bi serbilindî û payebûn jî nîkarin bidin gotin, ku cihê Xwendekariya Zanistî li ser Kurdan ew bi xwe li Rusya ye. Weha Akadîmîvanê Palas di sala 1787 de bi danîna "Ferhengeke beramberîninê ji bona tevaya Ziman û Zaravan" bi fermanekê ji nik Imperetora Katerîna Mezin hate fermankirin. Weha di cara pêşî de li kêleka Zimanên din (276) Peyvên kurdî jî hatin çapkirin.

Ji bextiyarî jî weke ku pir çaran jî di mêjûwa zanistiyê de jî têtê ditin, ku ev karê hanê jî li gel karekî din jî di hemî kat de jî li hev hate rêshatin. Hiç gûman têde nayête ditin, ku ev herdû rûdanên hanê jî hiç pêwendiyek yanî naskariyek di

nava wan de nedihate ditin. Ev karê hanê ji bi xwe ji Yekemîn Rêzimana Zimanê Kurdî bi xwe bû, yê ku ew bi Zimanê Italî di hemin sala 1787 de li Roma hate derketin û Danerê wî bi xwe Mujevanê Katolikî Mawrizyo Garzoni bû. Daner bi xwe 18. salan berî derketina Nivîstokê li Êmadiya dûr dihate jiyandin. Weha em neha dijarîya jînê berî sed û pêncî salî li nava cergê Kurdistanê dikarin ji xwe re di nava serên xwe de bidin wênekirin. Weha Xebata vî Bavê Garzoni û karên wiyî pîr bi nerx û hêja mafe bi me pê dîda dan, ku em wî bi nala " Bavê Xuwendariyên Kurdî " bidin danîn.

Lêbel bê ka çawa Xuwendariyên Kurdî di ayinde de hatin bi pêşveketin! Evaya bi tenha xwe sêd pê ji bona Karnasan têde têde derketin, lêbelêji hinek ji rewşên ji nêderketî ji têtin ditin, ku hinek ji agehdariyên li ser vî Miletî ji hatine derketin, ku ew bi xwe ji nala vekirineke Cihani ji ji bona Rojhilatnasîyê ve ji hatiye ditin.

Ji sedsalê hîdehan de em li ser hebûna belgeyên Mêjûyî, yên ku me ew dane bibîrxistin, li ser Eşîrên Kurdî didin zanîn. Ji wan re girîngbûnek ji bona diyarkirina hinek ji aliyên jiyana Mîrnehîniyên Kurdî di hin pêlan de dihatin ditin, ji yên ku li nîk me di nava wan de agehdariyên pîrî kêr û pîr tevlihev dihatin ditin. Rêwivanên Ingilîzî bi pîr karên giran ji bona wergirtina listên navên van Eşîran pê hatin rabûn. Paştîrîn Listên navên van Eşîrên hanê bi xwe ew Listên ku ew bi destên Sîpahên Rusî ve hatibûn ketin. Weha di sala 1828 de di nava rojên Cenga Rusî - farisî de General Soxtilîn Bajarê Erdebilê ji bal Leşkerê wî hate vegirtin. Ji nava tiştên, ku ew ji hatin girtin, wehaji Nivîstokxana Sefewiyî bi nav û deng bû. Ew di pişt re ji bona Bajarê Pêterborgê hate veguhêstin. Weha belgeya Mêjûyî Şeref Name ji bi xwe ji ew di nava Nivîstokên pîrî

Nivistokxanê de ji dihate ditin. Bi rasti ew Destnivîsa hanê daneyeke piri bi nerx û hêja bû. ew bi xwe ji bal Daner di sala 1599 Zayîne de hatibû xwendin û bi (rêk û pêkxistin) û wî ew ji bal xwe û bi mora xwe dabû morkirin. Zanistvanên me bi rengekî piri baş giringbûna vê Destnivîstoka hanê datin zanîn. Weha ji bona gava pêşî Akadimîvanê Vilya Minov-Zirnov hemû Nivîsinên farisî datin belavkirin. Wehaji di pişt re ji Akadimîvanê Şarho Nivîstok bi wergerandîneke Firensî di çar Perçan de date belavkirin. Wî piraniya Temenê xwe ji bona vî karê hanê date tîrxankirin (59).

Li Herema Simolînski û di pêla Cenga Qerem de hinek ji Dîlên Turkan dihatin ditin û di nava wan de Komek jî ji Kurdan dihahte ditin. Akadimîya Zanistîyan ji bona nava wan Mîrza Lêrx date rêkînin. Weha wîna di cara pêşî de hinên ji Metnên Kurdîyî Zanistî date belavkirin.

Li ser Kurdan hinên din ji Rusên xwedanên Diploman Bîrîzîn û Dîtel datin gerandin. Weha ew ji bona Rojhilat di salên çilî de ji sedsalê çûyî de hatin birêketin. Her wehaji ji van herdû Rusan bêtir jî dudwê din jî ji Şahbenderên Rusan A. Xodizko û A. Japa xwe bi vî karê hanê dane mijûlkirin. Yê pêşî bi evindariya xweyî mezin ji bona dozandinê dihate binavkirin. ew pir digerya û pirji wî jî dida nivisandin. Weha ew li Parîsê li gel Kurdekî Zanêvan lihevraşt hat. Wî di pişt re bi Zimanê Firensî (di Kovara Asya 1857 de) gotarek li ser Zaravayê Sulêmaniyê (Zaravayê Rojhilatî) date belavkirin. Lêbelê Şahbender A. Japa ew bi xwe jî ji sala 1848 tanî 1868 li Erzeromê dima. Weha wîna Zaravayê Rojavayî ji Zimanê Kurdî ji xwe re dida xwenidin. Wisa bi vî rengî wî Komek ji

Zanevanên Kurdan li dorhêla xwe bi serheyde dan û wî bi alîkariya wanan komêk ji gotaran, Ferhengêk Kurdî-Finensî û Nivîstokek di peydarîyê de bi Zimanê Finensî- Kurdî, her wehaji di dawiya dawî de ji wî Ferhengê mezîni Finensî- Rusî- Kurdî date danîn. Weha Akadimiya Zanistîyan bes û bi tenha bi belavkirina herdû karên pêşî pê hate rabûn. Wisa herdû karên din, yê ku ji bona wan girîngbûneke wanîyî zanistîyî pirî mezin hebû, di ser guhan re hatin avêtin. Metov ev serbilîndaya hanê ji bona min bi pişk û par bu, gava ku di rêya lihevastîyê de ew herdû karên hanê bi destên min ve hatin ketin. Di sala 1913 de Lidûmayên Mirza japa hemû Destnivîsandînan Kalên xwe ji bona min dane sipartin. Ezê de hemû karên xwe bidim bikarxistin, da ku ez wanan bidin bigupkirin. Weha di dawî de Pîrofîsor Yeghazrov li ser Kurdên Rusya li Herema Yeriwanê di salên Hevîtêyî de ji sedsalê çûyî de date lêvenerin. Ew ji *Bişûkaniya xwe bi Zimanê Kurdî dihate axivtin, ji ber vê jî wî dikaribû pir tişt bidana tomarkirin û pir tiştên baş ji wî dikaribû ew bidana naskirin (51). Weha Xwendekariyên kurdî li Rusya li Derve bi wan pê dihatin rûniştin. Ji ber vê jî em dibînin, ku karên Zanîstvanên Elemanî Yustî, perim, Sutsin û her wehaji Metnên nivîsandî ji bal Makaşê Nemsawî jî ew ji bona Akadimiya Zanistî ji bona çapkirina wana hatin sipartin. Weha ev tev karên hanêyî zanistîyî bi sîd li ser kurdan li nik me li Pêtersburgê dihatin ditin. Weha divê bête bibîrxistin, ku di nava rojên nêzîkî çûyî de pêrabûneke Elemanîyî xurt ji bona bidestxistina vê Monopolkirina meyî zanistî di vî warê hanê de daye kirin. Weha Zanîstvanê Elemanî Oskarman bi alîkariya Imperetor Vilhîlm bi xwe bi gera Çar salan li Faris Turkiyê pê hate rabûn. Weha wî li ser kurdan bi taybetî

xwendakarîya xwe date kirin. Ma gelo ev pêpêkirina girîngiyî hanê bi xwe ew ne detsdirêjkinineke di nava pirsîyarîya Kurd de bi xwe ye?!

Di vî warê hanê de nuhtirîn tişt ew bi xwe Rêzimana Zimanê Kurd ji sonê Inglîzî bi xwe ye, a ku ew di sala 1913 de hate derketin (52). Ev nivîstoka hanê bi sîde û Kesîtiya Daner bi xwe pir ecîbe. Weha wî xwe bi dizî date musulmankirin û ew demeke dirêj li Kurdîstana Jêrî bi veşartî di bin navê Mîrzayê Farîsî de hate jiyandin.

Weha di dema neha de Mîrza Urbîlî li Zanîstgeha Pêtrogiradê xwe ji bona xwendindana Zimanê Kurdî xwe dide lidarxistin. Em jê hêvîdarin, ku ew dê neweştên pêşewîya Rûsî di xwendekarîyên Kurdî de bide jîndarkirin.

DERIYÉ PÉNCÉM

OLDARI

Piraniya pir ji Kurdan Musulmanên Sunînin. Ev xuyaniya hanê di berberiya Turki û Farisî de li ser Kurdistanê ew li qazanca Turkan bû. Weha Turkan evaya di hêrişê xwe de li ser îranê di sala 1905-1912 de ji xwe re datin birkarînin. Wisa Serleşkerê Turkî Tahîr Pasa ji bona tevaya dunyayê re dîtina xwe date eskerîkirin, ku tevaya Kurdan bi Dewleta Osmanî ve têtin girêdan. Lêbelêji di rastiyê de ji, tev li dîtina li ser dîtina Sûnî bi xwe jî, Kurd bi xwe jî bi Rêçêke dîni Musulmantiyê ve têtin girêdan, ku ew jî bi xwe jî Rêça Şafîyî ye û Turk bi xwe, weke ku tête naskirin, ew li ser Rêça henîfîne. Weha bi diyanî jî ev xuyaniya biçûkî hanê jî dikare bi hoyê cudakirinê bête kirin.

Her wehaji hin xuyaniyên din jî dikarin roleke girîngtir ji bidin yarîkirin, ji ber hin Malbatên Kurdan têtin dîtin, ku ew jî xwe re dibêjin, ku ew jî Nevîyên Malbatên Xulefauên Pêşî nala Amewîyan û Abasiyan têtin xwar (li Seref Name bide temaşekirin). Weha xeberêk tête gotin, ku Ala Kevnî Abasiyan hêjî tanî neha jî ew li Botan tête hilanin. Ji ber vê jî bi xwe jî Mafeyê Sultanên Turkan bi Xilafetê jî tête parastin. Ev bi xwe jî li tevaya Cihana Musulmantiyê bi xwe jî li ser hîç nayête lêgûmankirin (53). Lêbelêji tevlihevîji Kurd bê Istenbolê jî ji xwe re dikarin li ser rêçêke Oldariyî nişankirin herin.

Wêha li Kurdistanê Iranê (Herema Deştê Tal li dorhêla Dêrê û hin ji Eşîrên din li Zehaw) hin Eşîrên Şîî hogiriya xwe li gel Iranê didin parastin. Ji xweşbextiyê ez li gel hinekan ji Mayînen van Eşîrên hanê hatim nûniştin, ji yê ku ew li gel Eşîrên din hatine tevlîhevkerin û Bawermendiya xwe dane jîbirkirin.

Pir bi girîngî têtê ditin, ku em divê bidin bibîrxistin, ku Şêxên Dindarên Kurdan xwe bi Musulmaniya Mirî pê nadin girtin. Her wehî tevî ku ew Sunî jî têtin ditin, lêbelêjî tevlîvêjî rawestandînen wanî cudajî têtin ditin. Wêha Şêxên Şemdînan û Şehrezorê (li Gundên Tewîle û Biyare li Hewremanê) ew ji bona Rêya Sofiyî Neqşebendî têtin girêdan. Ew bi tundtir ji xeynî xwe, xwe bi fêrbûnên Musulmaniya ve didin girtin û ew bi pakkûna xwîna Binemalên xwe û perestbûna gorên Bay û Kalên xwe didin bawerkerin û bikarîna hinera veşartî di nava canê wan de jî didin bawerkerin. Ev Bizava Sofîtiyê li nik me di mêjûwê de bi nav û deng têtê ditin. Pir bi başî bi bîra min tê, roja ku Eysereki Turki li gel Siwanên xwe ji bona nik Şêx Ebdul- Qadir Endamê Civata Pîremerdên Turki jî bona nava cihê wî li ser sînor hat, ew tevde ber bi wî de bi hemû rêz û nûmetgirtin hatin bipêşketin û wan li pêşya wî xwe bi hemû dilovanî datin tewandin û herdû destên wî ji xwe re dane maşkirin. Lêbelê Şêxên Şehrezorê pir bi rêz û nûmetgirtîneke pîrî mezin ne bes tenê li nik Kurdan têtin dîtin, lêbelêjî ji bona Tekiyên wanayî dîn di nava cergê Kurdistan de jî Xelkên Âsya Navînî jî ji Welatê me jî xwe li wan didin girtin. Wêha Son dîtinên xwe li gel Musulmanên Bêsarbî dide derxistin, ji yê ku wan ji bona Şêx li Biyarê didan serdan, piştî ku ew ji Mekê û Bexdadê dihatin zivirandin.

Weha Şêxên pir bi zanebûneke pir gewrew û bi nermbûneke pîrî fireh di fêrbûnan de li Herema Sawçepaxê têtin belavkirin (54). Wisa ji xweşbextiya min bû, ku ez li gel yekeki ji wan pir caran hatim rûniştin. Ew bi xwe Derwês û Sofiyek bû, Mirovekî rûliken bû, pir bi nûmet bû, xwedan aqehdarîyên pir dewlemnd bû û bi sendejî hêjî bêtir ew Xweşxwanvanekî bi nav û deng bû. Weha Hevalê minî kevin di geryanên xwe de D. D. Bilyayêv ew ji bi xwe ji li gel vi Şêxê hanê ji di sala 1914 de ji hatibû rûniştin. Derwêşan gotinên "La Ilahê Ila Alah" ji xwe re ji di berxwede didan veqerandin û ew di pêşiya pêşî de xwe hêdi, hêdi didin livandin û hejandin. Di pişt re ew li ser ahengên dengên Erebanên gewre xwe didin bilezkinin, tanî ku ew xwe di zinetekê ne di cihê xwe de ji serxweşûyî û şuketî de dibinin. Ew ji cihên xwe xwe didin gengkinin û ew xwe bi xwe bi serên xwe lihevdi dan yanî ew bi serên xwe poşan bi diwarên odêve didin dan. Ew xwe li dor, xwe bi lezbûn xwe didin zivirandin. Weha mûyên porên serên wanî dirêjî bi toy ji hev têtin belavkirin. Weha ew Kurdên hanê bi livandinên dinîti radibin û ew xwe ji bona nava govendê didin avêtin. Hiç gûman têde nayête ditin, " ku ev zineta dinîti di Bînvanan de dide kêrkinin(55). Ev ditina hanê ji bona Ewropiyên li wêderê tiştêki pîrî seyrbû. Weha yekeki ji wana beramberî vi karê hanê tûrebûna xwe date derxistin û wî ji Şêx date hêvikirin, ku ew bi rawestandina vi karê hanê bide fermankirin. Weha bi nîşaneke stivik ji bal Şêx dunya hate bédengkinin û Hiş hatin sarkirin.

Weha em dibînin, ku ji bona Sofitiyê destpêkirinek wêyî taybetî tête ditin, ku ew bi xwe xurû ne ji Musulmantiyê tête derketin. Her wehaji, Tevlivêjî Jiyanê Oldariya Kurdan bi cudabûna gewre di

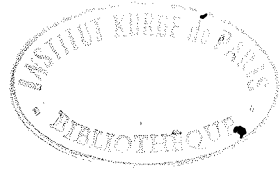
Rêçikên Oldariyê de jî tête nişandan. Weha du Oldariyên pîrî sergermî sersurandî avkirî li ser bingehên perçeyên Kurdî têtin peydakirin.

Ya pêşî jî wan ew bi xwe Yezidî ye (56). Ew li ser yasayên Bawermendiyeke pîrî kevnar dire. Weha jî bona dozandinê li ser wêjeya Ola Yezidî di van salên dawî de giringbûneke pîrî mezin hate ditin. Weha bigir berî sed salî me li ser hebûna Nivîstoka wanî Oldarî dizanî bû, lêbelê em li ser navroka wê ne aqêdarbûn. Weha di sala 1895 yekeki jî Mujdevanên Ingilîzî A. Barî dikarîbû metnê Erebî bide belavkirin, jî wê ku wî ew date dozandin, ew bi du Nivostokên biçûk dihatin ditin, yek jî wan bi "Kitab Elcelwe" û ya din bi "Mishefa Reş" dihatin binavkirin (57). Lêbelê Keşê Katolikîyî Erebî Anastas Marî wî Metnê wêyî Erebî li gel Metnê Kurdî di yek demê date belavkirin (58).

Weha Metnê Koki bi guhpêdaneke pîrî bi çavdêrî di sebetekê de di serdaba perestgehê de li çiyayên Şingalê dihate parastin. Weha A. Marî di karîbû Pasevanekî Perestgehê bide razîkirin. Wisa bi vî rengî wî bi dizî dikarîbû di nava du salan de daneyeke rast û durûst li gora Koka Destnivîsê jî ber bide girtin. Ev jî weha dihate kirin, ku wî kaxezeke pîrî tenikî bi ronahî li ser pelê destnivîsê dida danîn û wî tip didan neqîşandin, yên ku wan xwe di nava kaxeza tenik de didan digarkirin. Ev karê hanê pîrî dijwarbû, jî ber Metnê Kurdî bi tipên veşartiyî taybetî hatibûn nivîsandin. Lêbelê Marî ne bes tenê jî ber Destnivîsê date girtin, lêbelê jî wî jî hêjî bêtir Vaşrtiyên wê jî jî hev datin vekirin. Weha di dawîga dawî de M. Bitner ev metnên hanê di belavokeye zanistî de li Vinê di sala 1913 de date belavkirin.

Lêbelê tîstê ku dil pê tèn jandan, ku belê Zanîstvanên Ewropayî ji kar û barên Rûsî di vî warê hanê de jê sîd ji xwe re nedan wergirtin, ku ew bêgûman ji pîrî bînerx bûn. Weha Şahbenderê Rûsî Y. S. Kartisov (59) lêgerandinek ji ser Yezidiyan di sala 1884 de date nivîsandin. Ew têde dibêje, ku wî hînek ji perçên "Kitîba Elcelwe" bi xwe dîtine û wî di pîst re ji ev perçên hanê jî dane wergertandin, yên ku hiç di rastiya wan de jî nayête dîtin. Lêbelêji Anastas Mari bi xwe wî nûmeta belavkirina wê Belgeyî girîng bi destên xwe date xistin. Deriyê tê li nîv Kartisov bi xwe ew diyarkirineke nêzîkî li ser naveroka Nivîstoka Yezidiyî duwem "Mishefa Res" bi xwe ye. Musulman yezidiyan bi Şeytanperest didin binavkirin, lêbelê neha û pîstî dozandinên kani û agehdariyên nuh di vî babetê hanê de ev "Cinêwdana" hanê nema jêre hiç cihêk tête dîtin û ne jî ew jî hiç dujwariyekê dikare bide çarekirin.

Di rastiya rastiye de Yezidi bi xwe jî didin dazandin, ku Şeytan bi xwe jî wan re Xwedan "Melekê Tawûs" yanji "Bavê Tawûs" tête dîtin, lêbelê tête dîtin ku ev bi xwe gekek ji nişanê Xwedaniyê bi xwe ye. Yezidîti bi xwe bi pîrbûn ew xwe nala Rêçeke Dualiyî Bawermendi (yanî bi Du Hêzan bawerkin) dide derxistin. Lêbelê ev Dîtina hanê bi xwe re rast tête dîtin, ji ber Qencî û Xerabî ne nala dîrbûnên bîngehî di pêşî de (Hurmuz û Ehremen) têtin dîtin. Lêbelêji bi servajî vê jî tevaya Afirandinê ji yek kaniyê tête derketin. Weha nişanên Şes (yanji Heft) Fereşteyan "Bavê Tawûs, Izraîl, Israfil, Torail...hd" hemû jî yek kaniyê têtin derketin û ew bi xwe jî mîna afirandina ronahiye jî ronahiye hatine afirandin (Agir ji Agir tête pêkhatin). Weha ev Çihana dîdar jî bal van Heft Hêzan hatiye afirandin, ji bil

Agir yê ku ew ji bal xwedan xweser bi xwe hatiye afirandin. Weha Şer di dîna Yezidiyan de bi xwe ew ne nala hêzeke Serûstî tête dîtin, lêbelê ew bi xwe xuyaniya xwestineke azadiyî ji bal Xwedan bi xwe hatiye derketin û ew dê piştî lihevhatina Giştî nema wî bi xwe bête bidawîkirin. Weha Qencî bi rengekî demî ji canê Xwedan hate cudakirin. Bavê Tawûs li nik Xelkên vê Rêçê ew cihê jê re nivêjê û perestkirinê bi xwe ye (60). Yezîdî bi veguhestina can didin bawerkinin. Ew Agir û Ronahiye didin perestkinin. Ew pir tiştan didin qedexekirin: Ew ne xesan, ne baqilan û ne masîyan didin xwarin û ew jî rengê Şîn li ber xwe...hd nadin kirin...Pirên wani di Civatên taybetî de bi xêxistî û her wehaji Perestgehên wani taybetî jî têtin dîtin. Perestgeha wani Serokî bi xwe ew berê li Laleşê (li dorhêla Musilê) Dêreke Filan bû. Di vê Dêra hanê de Şêx Edî (61) hatiye veşartin. Vî Mirovê hanê pakkûna Oldariya Yezidîtiyê dayite parastin û wî bi xwe jî "Kitêba Elcelwe" dayite danin. Weha jî bona xweşbûna dil ku Mêjûvanên Musulmanên vî Kesê hanêyî mêjûyî, yê ku ew di sed salê duwanzdehên Zayîne de hatiye jiyandin, wî nala Musulmanekî pirî qenc didin danin û ew wî jî Oldariyeke din yanî jî bawermendiyeke din nadin danin. Lêbelêjî tevliwêjî Xelkên Musulman Merqeda wina di sala 1415 Zayîne de datin hilweşandin, lêbelêjî demeke dirêj jî di ser vê re jî nehate derbaskirin, tanî ku careke din Hevalbendên wî ew jî nûve datin avakirin.

Yezîdî di her sal de di 23 Ilunê (Sebtemeberê) de heft rojan bi cejneke Oldarî cejnê didin kirin. Layardê Ewropî bi tenha xwe bû, yê ku wî dikaribû di nava wan ahengan de bête besdarkirin. Ew ahenga şevê û limêjên di bin ronahiya mûman de û di bin dengê zunnê de dide pesindan.

Weha di dawîya dawî de li ser me divê, ku em bidin bibîrxistin, ka " Melek Tawûs" bi xwe ew wêneyekî Tawûs bi xwe ye, yê ku ew roleke pîrî gewre li nik Yezîdîyan dide listin (62). Weha hinek ji Zanistvanan bawermendin (63), ku pêwendiyek di navbera peyva Tawûs û navê Babiliyî kevin "Temûz" de, xwedanê Rojê û germbûna havînê de, tête ditin. Her wehaji hin ji wan Zanistvanan ji didin gûmankirin, ku hin pêwendiyên din ji di navbera Yezîdîtiyê û di navbera Oldarî û Rêçikên kevnar de di Wilatê navera herdu Çeman de têtin ditin. Rewşen bû, ku di sedsalê Yanzdehê Zayinê de Xelkên Bajarê Heranê (li dorhêla Orfaû) Xwedanê Heyvê "Sîn" ji xwe re didan perestkirin. yê ku ew li nik Yezîdîyan bi" Şexsîn " tête binavkirin (64).

Gerji Çawa beji Yezîdîti bi xwe nala Rêçekê ji tête ditin, ku têde pir parçên pêseyî têtin ditin û diyartirin tişt li ser wê ji bi xwe ji Bawerî û Dîtinên wan li ser Afirandina Şer didin derxistin.

Weha Amar serjimara Yezîdîyan bi sed hezar Kes li Turkiyê (li Şingalê, Musilê, Hekarê) dide derxistin û li nik me li Qefqasiya 25. 000 Kes Yezîdî dijin, mîna ku Serjimara sala 1910 dide derxistin (65).

Lêbelê Oldarîya din Alî Ilahî(66) ye. Ew bi xwe Oldarîyeke kundiyî xurû ye û hêji bi tîrbûn li ser wê ji nehatiye gerandin. Weha kesên, yên ku ew li tiştan bi ditineke tenik didin nerin, ew bi xwe dibêjin, ku pîrs bi xwe di Xwedankirina Xelîfê Çarem Alî de tête givaştin. Wehaji ew Kesanan ji bîr û baweriyên Musلمانan di Afirandinê de didin vegerandin. Weha pîrs li nik wan Kesan mîna

veguhestina Canan bi hev re tète dîtin, ku ev jî bi xwe jî bægûman jî li nik Musulmanên bi nav û deng jî tète veqerandin(67). Lêbelê derbarê nîşana diyar a ku ew bi Rêça Alî Ilahî ve tète girêdan, ku Xwedanetî heft caran li Cîhanê tète derketin, weha jî ew carekê jî di Alî de hate derketin. Weh jî li gel her Xwedanekî çar Melaîket jî têtin derketin, ku ew jî xwedan nîşanên Giştîyî Xwedanin. Alî Ilahî bawermendin, ku Muhemedê Pêxember yek ji wan Melaîketê Hevrêyê Alî bû. Lêbelê " daxuyanîkirina veşartinan " ew bi xwe ne di pêla Xwedanîtiya Alî de hate kirin, lêbelê ew di pişt wî re di serdema Baba Xoşîn û Sultan Ishaq de hate kirin. Divê li vir bête gotin, ku Xwedanetî - di Dîtina wan de - jî bona Serokê Melaîketan dihate destjêrkinin, a ku ew bi wî pê dihate yekkirin (68).

Alî Ilahî bi veguhestina canan bi hev re didin bawerkinin. Ew dibêjin, ku mirin mîna " werdekekê tète derketin, a ku ew xwe di nava avê de dide veşartin". Ew xwe li cihêkî xwe dide veşartin û ew careke din xwe li cihêkî din dide derxistin. Ji dilxweşiya reweştên wan biratîkirin (yanî ne Bira bi biratîkirin). Ji Reweştên wan jî, ji yê ku ew roleke girîng didin listin, bi xwe parvekirina nanekî taybetî û goştêkî bi taybetî birajî têtin dîtin. Vê bi xwe hişt, ku hinek ji xwe re bidin bawerkinin, ku ev reweştê hanê jî Rêçikên Fîletîyî kevin hatiye wergirtin, ji yê ku wan û goşt li ser Xelkê didan parvekirin. Lêbelê ez bawerdikim, ku evaya bi xwe jî ne rast tète dîtin; ji ber Rêçika Alî Ilahî bi hemû dîrbûnên xwe ve û berên xweyî giştî ve li gel fîletîyî di tu tiştî de ew bi ser hevde nagihên gihastin.

Alî Ilahî li gel Musulmanan her û her bi dujminati dijin. Qizil Baş, yên ku ew bi vê Rêçika hanê didin bawerkinin û yên ku ew li tevaya Heremên Dêrsimê dijin, ew bi xwe ji bona Turkan serên xwe nadin tewandin (69). Wehaji bi xwe ji Alî Ilahî jî, yên ku ew li Turki dijin, li vê bin û baweriya hanê didin piştgirtin û ew ji Qezil Başan ji Rêçikan xwe dibinin. Weha ev bi navkirina hanê bi xwe ji ji bal Farisan ji bona pê keninê û pê qeşmerikirinê bi wan tête bikaranîn. Weha tête bawerkinin, ku ew Rêçika hanê xwêser li îranê hatiye derketin û ew li Asya Biçûk hatiye belavkirin.

Ji dilxweşiya tête ditin, ku Qezil başan li Turkî ji xwe re didin bawerkinin, ku Daketina Xwedê ji bona ser Erdê ji bona bi rabûna kar û baran hatiye ditin. Her wehaji ew didin bawerkinin, ku Şervanê Ali " Şûrê Zilfeqerê xwe" ji bona Rusya û " Perçema Kesk " ji bona Ingilistanê date diyarkirin, da ku ew Turkan bidin qirkirin". Weha Gervan û Zanistvanê Rusî li Wilayeta Siwazê di sala 1913 de ji Xelkên vê Rêçika hanê date bihistin (70), ku dê Ali di sala Sihî de (yanî 1330 K.) bête ditin. Weha Xelkê xwe li kar dida xistin, da ku ew pêşewaziya daketina Xwedê bidin kirin. Libelê ji dilxweşiya li hevraştatinê hatê ditin, weke ku me berî vê date gotin, bi rast û durûstî Ceng bi xwe di dawiya sala 1330 Kocê de hate destpêkirin (71).

Li nik Alî Ilahiyan Hêjeyêke tomarkinî bi Zaravagê Goranî tête ditin. Ji xweşbextiya min û her wehaji di cara pêşî de ji Destnivîsên vê Hêjeya hanê bidestên min hatin ketin. Weha min çekê ji wan Destnivîsan, ku ew Nivîstoka "Ser Encam" bû, date çapkirin(72). Her wehaji di pêla Gera minî dawî

de jî di sala 1914 de min dikaribû Wargeha Peresti Ali Ilahîyan li Gundê Pîr Digor (li Hewremanê) bidim serdankirin. Ew li pişt gir û zinarên pîr sext û sengîn tête lûsandin. Ev warê hanê ji cihên pîrî ciwanî sipehî bi didarên xwegî Serûştî ve tête derketin. Her wehaji goşa din, a ku ew li Rojavayî Zehaw tête ketin, tê de li wir Mezarê Baba Yadgar (73) tête ketin. Ew bi xwe di vî warê hanê de bêtir girîngtir tête dîtin. Weha berî min ji bona vê Herema hanê du Gervanên Rusî Baron Bodî û Serheng Çirikov dabûn serdan (74).

Weha Min dikaribû li hemû veşartî û nehîniyên Rêçikî di goşeyên cuda de li Baba Yadgar bidim temaşekirin. evaya jî tevdeji bi saya Merevên Berpirsiyarên ji Ali Ilahî hate dîtin, ji yên ku wan bawerîya xwe bi min datin sipartin û wan hemû xwestiyên min ji min re datin bicihanin. Ji bona her bihustekê ji vî erdê hanê yadgarîyên wiyî taybetî têtin dîtin. Weha wan ji min re date gotin, ku di civînekê ji yên Ali Ilahî de weha sur û bê hêşbûn bi derwêşekî hatibû ketin, ku wî xwe ji panaya gorê xwe ji bona dola pîrî kûr date avêtin û wî di wê avêtina xwe de dida qîrkinin: "Ho Bavê Yadgar vaye ez ji bona nik te tîm. De min bide maçîkinin". Weha ev daxwaza hanêyî pîrî evin ji bona Destanekê hate guhertin. Wisa jî ji min re Binvanên rûdanên bi xwe jî datin gotin, ku Derwêş min û ew ji hev pirtik pirtik hate kirin.

Weha Rêber li gel min pîr nerm bûn û wan jî biserdajî mûmek ji Gorê û Camek ji çavê Perest" Keselan" ji bona Yadgarîyê ji bona min datin diyarîkinin.

Çûna min ji bona wê derê gelekî xweş bû. Wê dîtinên pir xweş û şêrin di nava dilê min de date hiştin. Ez wan rojekê ji rojan nêdim jibirkirin, tanî ku ez li ser çuwê vê dunê jindarbim. Ez nikarim vî Deryê hanê binim bi dawîkirin, bêyî ku ez letekî ji rojanên xwe li vir nedim tomarkirin.

" Di 21. Nisana sala 1914 de - Şev tava heyvê bû û Esman pirî sayî bû. Li vir û dera hanê kaviên Kelehên kevnar li ser çiyayên nêzik hatine herifandin. Lutikên çigan xwe bi ser newal û Dolên sext û seng de û poşayî bi daristanên pir bi darên bi pel û pirî ciwan û sipehî dane xuzkirin. Komên ji Kajên tarî li dorhêla lutikên sipî mîna hêka cûk, lêbelê pirî geure xwe di hêlineke keskîyî pirî bi tov de dida luskirin. Weha çirke çirka nerm ji nava çeng û hinavên çokên pirî belavkirî mîna banga Derwêsan ya "ho ho" her û her lihevvegerandi dihate derketin. Her wehaji zengilên Histira min ji xwe re tingê ting didan dikirin û Pasevanê Qefqasiyî Histirên me sitirana Kobanî ji xwe re dida sitirandin. Belê evaya çend xewneke pirî xweş bû. Weha min duwanzdeh salan ji bona hatina vê Hêla pirî ciwan date çavdêrikirin, lêbelê di dawîya dawî de ji lihevnaştahîyê bi min ber bi vê Hêla hanê de date palpêdan. Weha her û her min di nava keynariyê de ji xwe re dida remanikin û hêdî hêdî pêhestkirinên min xwe ji bona ber singa keynariya vê bona perestî hanê dida kişandin. Parastina vê goristana perest Nifşekî ji Nifşekî din ji xwe re dayite wergirtin û wan tavaya jîna xwe bi carekê di nava himbêza Perestê xwe de datin buhurandin. Weha wan her û her çavdêriya rûpelekî Mermerî di siya wan Kesên de dikirin, ji yên wan ku wan ji xwe re Bay û Kalên wan dabûn dîtin. Wehaji dibû, ku hinekan ji wan ji xwe di nava civata Merevê xwedan veşarti û xwedan nivîşt Baba Yadgar bi xwe jî de bidana dîtin

D E R Y Ê Ş E Ş E M

S I N C I Y A K U R D

Sê xuyanîyên pîrî girng di hemû aliyên Sinciyî de li nik Kurdan datin û hêjî didin kêrkinin: Jiyanê Sedşalên Navînî ya Mirneşîniyên Kurdîyî Biçûk(75), Rêstikên Êl û Eşîrên Kurdan û her wehaji di dawîya dawî de ji bi karanîna Kurdan ji bona mebestên siyasîyî dîrtî ji bal Turkan.

Wêha dê emê li ser van pîrsên hanê bi vî şeweyê hanê li ser wan bidin lêvenerandin:

Wêha Abovîyan(76) Kurdan bi "Pehlewaniyên Rojhilatê" dide bi navkinin. Hiç gûman têde niye, ku ev nasîna hanê hêjî bi nengê taybetî li ser têgihîştina xwe dide parastin, ger ku li ser Çîniya Bala ji Kurdan (Serokên Êlan û Derebegên) bête nêtkirin. Ev bi xwe ji bi carekê ji di warê kar û rastîyê de ji li ser jiyana Sedşalên Navînî li Kurdistanê tete suwarkirin.

Reuşene, ku kurd nemîna" Pehlewaniyên rû dîlşikestî" li Ewropa tete dîtin, ku ev pesindana hanê ji bi xwe ji nişana rûmetşikenandinê û çepelkinê bi xwe tete derketin. Lêbelêji tevliwêji ma ev xuyanîya hanê ji ne ji mezinbûna Kesîtiyî di sedşalên Navîn de dihate dîtin, ku Merov ew Xanedanê bi kal û Bapîrên xwe ve pîr serbilind bû, yê ku wî pîr Merov li nik xwe didan xwedîkinin. Wî pîr ji sitiranên û nêşîrê dida hezkinin. Bac û bês li ser her tiştî, ji yê ku ew li ber çavên wî diçûn û dihatin, wî dida komkinin. Wî guh pê ne dida dan, ku ew di şevên reş û tar de xwe ji cihê xwe bide dîrkinin û ew xwe ji bona Bajêrê mezin bide gihaştin, da ku ew Xelkên bed bide

nabûdkirin. Her wehaji gerji kês jê re hate ditin, ew bêhnekî ji ji nava destên xwe ji xwe re nade berdan, ku ew Bêzentiya Feleqiya lawaz ji xwe re nede talankirin.

Weha ew cudabûna, ku em li ser wê li Kurdistan hatin axivtin, her wehaji sernetewandina Kurdan ji bona herdû Dewletên serbixwe Turki û ya Farisî ji, xwedaniya wan bi rewşeke abûriyê pîrî baş, her wehaji pêwendiyên Cotkarên wan li gel Serokên xwe, van tevan bi hev re bi carekê sebaba xweser ji bona pêkanîna vî rengê tabatiyê pîrî baş ji Derebegiyê datin pêkanin.

Weha ji bona nimûne divê ku em li ser pîrsa serbilindaya Kurdan bi tuxum û koka xwe ve bidin peyivandin. Wehaji li vê derê ji vaye ez veşartîgeke biçûk didin derxistin, bê ka çawa Mero dikare dilxweşiyê û bextiyariyê bi nava dilên kurdan bide xistin. Weha di rojên çûna xwe de min dikarîbû dara Bayikên Serokên Esîran bidim amadekirin yanî danîn. Her gava ku min li gel wan civîn didane kirin, min ji wan re pêwendiya Pîsmam, yanî Pîrî Pîsmam li gel hev dida diyarkirin. Mina gotina ku Bapir Axa bi xwe ew lawê Apê Bayiz Axa, yan ji Pîrot Axa bi xwe ye. Vê dilşadiya hanê dilên wan pir didan şahkin û xweşkirin. Ji her aliyekî ve, ji her goşekê ve gotinên bê dawî li ser dihatin kirin. Weha li Kurdistanê pir Nexwendewar ji herve deh yanî panzdeh navan ji navên Bay û Baypirên xwe ji xwe re din ji berkirin.

Her wehaji li Kurdistanê ji pir aliyên jinê dilşadiyê, bênfirêhbûnê û bextiyariyê di Keleşên Serokan de didin derxistin. Ez li vê derê jiyanê Hevalê xweyî Sendar Mukrî dixwazim bidim

pesinandin, yê ku ew bed bext bû; ji ber ku Turkan di meha Befirbarê de di sala 1914 de ew dane kuştin, gava ku wan Tebrîz ji xwe re dane vegirtin.

Serdar ez ji bona Dîwanxana xwe li Bajarê Bûkan di sala 1911 de datim mêvankirin. Gava ku em li cih nêzik dibûn, weha di navbera her pênc deqîqan de Komeke ji Siwaran pêşewazî li me didan kirin. Di pişt re Lawê Serdar hate beriya me û wî li me date silavkirin. Li Gund ew bi xwe bi pêşiya me hat. Peyan û Gundîyan li ser sifran pir xwarinên renga renga ji bona nava bax didan kişandin; ji ber li dorhêla goleke biçûk jimareke ji Konan hatibûn vedan. Firavîne, di pişt re çayê û Careke din ji Xuwarinê tev de li ser ahengê mûsîqê û sitiran didate destpêkirin. Mêvandarî ne bes tenê ji bona me lêbelê ji ji bona Xizimetkaran ji pir birinc ji hatibû lidarxistin. Her wehaji ez herdû masiyên geure ji nadim jibîrkinin, yên ku ew herdû ji bi xwe ji ji bona vê Mêvandarîya hanê ji û ... hatibûn ravkinin.

Merdbûna Serdarê Mokri dihişt, ku Dirawsên wîna ji hemû layekî ber bi pê de berên xwe bidin, da ku ew ji vê merdbûna hanê ji ji xwe re sûd bidin wergirtin. Her wehaji Xelk bi Koman ji ji bona demeke dirêj ji ji bona Mêvandarîya wî ji dihatin; ji ber wan pir bi başî dizanibûn, ku dê ew pir bi rêz û rûmet bêtin mêvandarîkinin. Ez guman nakim, ku li nik pîraniya Kurdên Turkî wehaji ev rewêst, rabûn û rûniştinên hanê ji têtin dîtin, mîna yên ku ew li nik Mokriyan ji têtin peydakinin.

Cudabûnên Ciyografî û Siyasî, Kockirina ji vir û ji bona dera hanê di bin kêra Rêstikên hîmkirî de, Jiyana lipêhev li gel pêwendiyên Eşîrîti bi rengî pîrî xurt, van tevan bi hev re ber li ber

pêşketina hestkirina fîrehiyi Civakî li nik Kurdan datin dadan. Ew pir kêr daran xwe di nava Gundên Gewre de û di nava Bajaran de didin civandin. Weha da ku em li ber canê Kurd bêtin liberketin, li ser me divê, ku em li her tiştekî ji dîtina wê Malika Yekane lêbidin temaşekirin, a ku ew her û her Remana Qenc û Bed dide zayînkirin. Li nik Kurdan Hestkirineke pirî xurttir beramberî Malîtiyê û Êlêtiyê tête dîtin, a ku ew ji a wani beramberî Mirovaniyê, yanî Biratiya Oldariyê, yanî ew ji Hestkirina wanî fîrehi Mîlî jî bêtin tête dîtin. Weha me her û her pê dida hestdikirin, li ku jî em bihatina daketin, ku Reweştin Civakî û Rêstikên Serdaniyê li dorhêla me têtin dîtin û her û her ew xwe bi dû me de didin kirandin. Lêbelê ma gelo Kurd divê piştî xwe bi kêve bidin girêdan, ku ew bi rastî di nava herdû Dewletên Turkî û Farisiyî lawz de dijin? Bihêzbûn û hevkarî di nava wan de bes û bi tenha xwe bi başî têtin dîtin, ji yê ku ew xwe bi pêwîstî pê didin girtin. Weha Mirovekî bi tenha xwe, her wehaji Maleke bi tenha xwe bes û bi tenha ji bona mayîna xwe di nava Êlê de dikare li ber xwe bide dan. Hiç gûman têde neyête dîtin, ku Merovê Kurd bes û bi tenha di Êlê de liberxwedanê dide dîtin. Weha bi vî rengî ji vê perestkirina Êlê û wengirtina tolê hatiye derketin. Wehaji ji ber vê jî Kurdan di Cengên Turkiyî vê dawiyê de ji bi mîrxasîyeke pirî bî dawî li ber Êlên xwe dane kirin. Lêbelê derbarê rawestandina Kurdan nala kêreke alîkar ji bona Hêzên Turkî pir aqêhdariyên dewlemend têtin dîtin, (Li bal General Avîryanov bide temaşekirin), lêbelê piraniya wan jî ne li kara Kurdan têtin dîtin, ji yê ku wan di pêşî de pir li ber xwe dane dan, lêbelê jî di piştî re jî bi lez wan jî xwe re dane bazdan û nebes tenê wana jî

xwe re Xelkên bêguneh dane talankirin, her wehaji pênejî wana Hêzên Turkiyê xwe kişandi ji ji xwe re dane rûtkirin. Weha li ser me divê, ku em bizanin, ku careke ji caran jî hiç jî li nik Kurdan rojêkê jî rojan jî Helatperweriya Turkî pê nayête hastkirin. Weha Yezdan Şer bi xwe jî di rojên Cenga Qerim de hate raperin, tevî ku jî piraniya Kurdan derveyî Heremên xwe di sala 1877 de didan şerkinin. Leşkerên Kurdan tevî pîrabûnên Şêxên Dîndar jî ber bi ji desthilanînê ve dihatin ketin. Weha Serleşker Fayıq Paşa (yê ku ew di pişt re bi tawanbariyê beramberî Dadgehê hate rawestandî) jî rawêş û zînetê Kurdan hate matkirin. Weha di dawîya dawî de jî ez bawerdikim, ku Kurd dê sernivîsta xwe bi " Turkiya Genç " ve nedin girêdan (77).

Da ku wêneyekî servajî wê jî bête dan, Mero dikare di pêşî de çirokêkê kevin jî Gervanê Fincosî Rojolat bide bibixistin (78): Di Hêrişa Hafiz Paşa de di sala 1837 de Serokê Esîrêkê di sî salên xwe de hate berdestkirin. Ew Menevêkî pîrî sipehî bû û wî hevsarê kar û baran bi xurtî di nava destên xwe de dida girtin. Ew bi Peyên xwe ve pir serbilind bû. Wî got: Ez bi carekê Begekî Kurdîyî din di ser xwe re nehêlim bête ditin, jî yê ku hiç pêwendiyek li gel me nayête dîtin. Wî ev peyva hanê pir bi serbilindî û şahnazî her û her dida vegeandî. Li gel wî bi dirêjîya du rojan hate hawildan, Lêbelê jî wî hiç bîr û bawerîya xwe bicarekê jî neda guhertin û ew bi devjêberdanan jî Peyên xwe nehate rûniştin. Wî di wê pêla berdestkirinê de li ser xwe qalûna xwe dida kişandin. Di roja siyem de Paşayê zordan birûniştina wî di testeke tije de bi ava germ date fermankirin. Lêbelê jî tevliwê jî Kurdîyê Mêrxas xurt ma û wî li serxwebûna xwe tanî mirinê date parastin".

Ez rê bi xwe dim dan, ku ez li vê derê bi şeweyekî cuda rûdaneke din li ser mîrxasiya Kurdî dixwazim bidim peyivandin. a ku min ew bi herdû çavên dane dîtin:

Weha Serokê Eşîra Şikakan Cafer Axa li Herema Çîxnîkê (Selmasê) berî Panzdeh salan li wir diya. Wî bi carekê ji pêt bi Desthilatiya Farisî nedida kirin. Hin caran wî xwe ji çiyê ji bona raw û rûtkirinê ji bona nava dol û deştan dida berdan. Lêbelê cihê sersûranê bû, ku Xelkên Hejar û Perîşan bi çavekî pîrî dildar lê didan meyzekin; ji ber wî bes û bi tenha Deulemend didan rûtkirin û hinek ji malên wan bi wan Perîşanan dida dan.

Serdariyê destên xwe ji bona destekên serewardina reweştî kevnar date avêtin, weha wê ew ji bona parastina ser sînor date destnişankirin. Weha Axa bi vî karê li rastê hate neçarkirin. Di pêşiya pêşî de ew bi vê destnişankirina "Mîrî pîr serbilind bû, lêbelê ji pêlek dirêj jî di ser vê de nehate derbaskirin, wî dev jî vê destnişankirina hanê date berdan û careke din ew ji bona reweştî xweyî berê hate veqerandin. Min bi herdû çavên xwe ve Şerên nameyên veketî di navbera Cafer Axa û Wênerên Desthilatiyê de date dîtin. Li nîk Cafer Axa Sikretêrek nebû, ku wî bi Zîmanê farisî dizani bû. Wehaji jî bervêjî bi şevê jî wî bi rengekî dizî jî ji bona Şairekî Farisîyî pîr dida bangkirin, ew bi xwe jî Nivîsyanê li nîk Waliyê Farisî bû û hilgirê nameyên wî bi xwe bû. Vî Mîrzayê hanê berseva nameyên wî dida dan, ku bi hiç corekî li gel dawxazên dilê Cafer Axa nedihatîn lihevhatin. Wî bi xwe jî berseva wan nameyên bi şevê jî bona Wali bi rojê dida nivîsandin. Ji bedbextiya wî di çûneyeke wiyî Şevê de Peyên Wali ew datin girtin. Wana tiştê hebû û nebû bi serê wî de datin anîn.

Wêha Sitandarê Erizbêcanê piştî sûdxwarina wîna bi Quranê Cafer Axa bihatina xwe ji bona Tebrîzê pê hate rûniştin. Min bi herdû çavên xwe Serokê Kurdî li gel heşt Pesevanên wî dît, yên ku ew di yek rêzê de bi qayişên nextên xwe ve hatibûn bidarvekirin.

Lêbelêji tevliwêji Kurdan li ser aramiya xwe xwe datin parastin û wan çavên xwe ji Axayê xwe bêhnekê nedan birandin. Wan xwe li dora wî di bazineki bi rêxistin de bi ser hevde dane kirin û destên wan li ser tivingên wan bûn. Lêbelêji tevliwêji wana nîkarîbû ji yana Cafer Axa bidana parastin, ji ber ew bi bêbextî li ser nêrdewana Generalê Sitandar hate kuştin. General ew dabû mêvankirin, da ku ew xatirê xwe jê bide xwestin. Wîlika bêbextigê ji berê de hatibû danîn. Ji ber ku Axa bi çend sedan ji Çekdarên xwe dihate dorkirin, wêha Pesevanên Kurd dest bi berdana kulan dane kirin, piştî ku wan bi çavên xwe mirina Serokê xwe dane dîtin, a ku pir xurtî di nava çerk û hinavên wan de date kêrkinin, lêbelê tevliwêji ew li ser xwe man. Ew ji bona derve nehatin bezandin, lêbelê ji hundûr ve wan liberxwedana xwe dane kirin. Vê liberxwedana han tirs û lenzeke pir xurt di nava dilê Peyên Sitandar de date xistin. Jimareke pir ji Mirovan hatin kuştin û Keleşên wan li serdabê hatin raxistin. Tevî ku ji kule pir dihatin barandin, wehaji Kurdan dikarîbûn bêtin derketin û ew bi Xwediyên xwe ve bêtin gihaştin. Hiç nema bû, ku Kurd ji di vî şerê hanê de ji General ji bi xwe ji ji bona nava destên xwe ji bidin dilkirin. Lêbelê ji her çar aliyan ve dor li wan hatibû girtin, jiber vê ji wana xwe di odake vala de dabûn girtin û tanî tariya şevê ji şerê xwe wan dane kirin.

Di dîwarê odê de kunek dihate ditin, ji ya ku lûla sobê têne dihate derbaskirin. Weha Kurd bi ser milên hevdu ve hatin ketin û wan kun datin vekirin û Hevalê xweyî Birindan têne dane derbaskirin û di pişt re yek li dû yê din di kunê re ji bona ser ban hate derketin. Weha ji wir wan xwe di ser banên Cîranan re, di nava kolan û baxan re dane rizgarkirin. Wetov bi vî rengê pîrî gernas wan dikarîbû xwe ji Bajarê Tebrizêyî mezin bidin derxistin.

Di sibaha roja din de General bi dû wan hate derketin, lêbelê Kurdan jêre tepak dabûn danin, ku wan têde dikarîbûn wan bidin xapandin û biserdeji tevan bidin dîlkin. Wan ew li gel xwe bi hespên wan ve tanî Gundê Çixrikê dane rakîsandin. Weha bi vî rengî Şeş ji Heştan ji Peyên Axê hatin rizgarkirin. Herdu Peyên din li gel Cafer Axê hatin kuştin û ew li gel wî li ser dergehê Ūesna Generalê Sitandar hatin bi weris vekirin. Weha Rojnameyên rojaneyî çihî di roja din de pîr bi ser bilindî li ser vî siyaseta hozaniyî hanê datin nivîsandin.

Weha di piştî derbasbûna pênc salan de li ser vî rûdana hanê ez li Kotûnê li gel wan hemû Kesên di wî şerê han de beşdarkirin hatim rûniştin. Weha min pîr tişt ji wan date bibiştin, ji yên ku min di di wê çaxê de li Tebrizê nîkarîbû bida tomarkirin.

Ev mîrxasiya wehayî Kurdayî bêqam û ev sêweyê wani hanê li ser her Kesekî dide nedarkirin, ji yên ku ew dixwazin li dijî wan bidin karkirin, di pêşî de divê ew ji wan re ji xwe re hezar û yek vegirtinê bide danin. Wehayî ne bi xurayî ji em li nik Fîrs

û Turkan veqerandina gotina Fêşiyân li nik Ereban dibînin " Ku Kurd desteyekî ji Cunan têtin dîtin". Ji ber vê jî bi xwe jî ew xwe azad dibînin, ku ew bi hemû pêrabûnên pêşekiya dibin pê rabin rê bi xwe bi rabûna hemû şeweyên fen û xapandinê û bêbextiyê dijî Kurdan bi xwe didin dan.

Piştî Serhildana Şêx Ubey-Dula Serleşkerê Farisî Emîr Nizam ji bona Serokê Kurdan Hemze Axa date bangkirin (79) û wî jê re bi Duranê date sîndxwarin, ku ew ne bi wî û ne jî bi Peyên wî tu bêbextiyê nade kirin, tanî ku ew li ser rûwê zemînê maye saxkirin. Ji ber vê jî ew di nava çadira xwe de di nav goncalekê de xwe dabû veşartin, a ku ew ji bona vê mebestê hatibû kolandin, gava ku wî ji bona Hemze Axa ji bon nik xwe date bangkirin. Gava ku Hemze Axa ji bona nava çadira hate ketin, Mîr Nizam nişan date dan, wê çaxê gulak hate berdan çadira date dirandin û Hemze Axa hate kuştin. Weha Mîr Nizam ev kar û barê hanê bi vî rengî date diyarkirin, ku wî sozê xwe date parastin û hiç wî bêbextî nedaye kirin; ji ber wî dabû gotin, ku ew tu bêbextiyê li gel Hemze nade kirin, tanî ku ew li ser rûwê zemînê maye. Wî gava ew karê hanê date kirin, ew li jêr zemînê dihate dîtin.

Wehaji bi vî rengê bêbextiya hanê jî li Miyan Duab Mervên Serokên Esîran hatin kuştin, ji yê ku ew di ahenga Cenjê de hatibûn mîvandarikirin. Her wehaji bi vê reya hanê bi xwe jî Yezdan Şêrê bi nav û deng jî hate nabûdkirin.

Ji van tevan bi carekê em dikarin bidin encamkirin, ku pêkhatina canê bê baweriyê li nik Kurdan beramberî her tiştê Biganî têtê dîtin, ji gê ku ew jî derve pê tê beramberkirin û her wehaji lihevnekirina wî li gel Rêxistinên Siyasi jî têtê dîtin, ji yê ku tiştên derve di nava wan de aliyekî pir mezin di rastiyê de didin pêkanin.

Son Çavdêrê jryana kurdan û Karnasê bi nasti di kar û barên wan de dibêje: " Metirsiya her dem li nik Kurdan bawerîpêneanîn, mîrxasi, sivikiya bêdawî û şiyarbûna pîrî bi pêşkêti dayite afirandin ". Ez wê pesinandina dawî ji bona Kurdan didim piştgirtin, gava ku lihevhatê rast hatin, ku ez ji bona wî cihî çûm, ji yê ku ez di cara pêşî de berî sê salan lêdihatim dîtîn. Li wê derê wana ji min didan pîrskirin, ma ka hespê teyî kevin li ku maye? Di pişt re wan hemû nişanên wî tiştên din ji min didan pesindan, ji yê ku min ew ji mîj de dabûn jibîrkin. Hiç gûman têde nayête dîtîn, ku tiştên min neha li nik wan dayite dîtîn, pîr ji yê çûyî gewretir bi kêrtirîn. Li nik Kurdan karîneke bêqam ji bona çûna nivê nava tiştan tête dîtîn. Ew li her rûyekî bi guhpêdaneke pîrî kûr û bi gûman lê dinin temaşekirin. Her carekê ku min ji nû ve serdana Kurdan dida kirin, li nik min li ser wan wêneyên puh di serê min de dihatin wergirtin, ku bi dehan çav wêneyê min ji xwe re ew didin wergirtin.

Kurd ne sistin û ne ji bêmeji ne, lêbelê li nik wan karînen têrkirî ji bona pêşveçûna Zanyariyê û Zanepûnan di nava wan de nayêtin dîtîn (80), Sebeb jî bi pîrbûn di raweştê Serokên wan de tête dîtîn, ji yê ku ew didin bawerkin, ku zînetê qenc û baş bes û bi tenha di fêrkirina çarîyên Leşkerî de tête dîtîn, ji ber vê jî em dibinin, ku Xort ji bona kêfê di rojekê de dû sed fişekan didin berdan(81).

Wêha divê ku em xwe nedin jibîrkin, ku hin çaran wan dikaribûn di xwendinê de biserketinên pîr bi lez bidin xuyanikirin. Ew di warê zimanan de pîr baş dizanin. Pîrbûna wan jî bi zimanî Turkî yanî Farisî dizanin. Her weha jî Evserên

Kurdan zimanê Firensî nedabûn jibirkirin, yê ku wan ew dûrî Firensa li Dibustanan pê hatibûn fêrkirin. Pîr çaran hinekan ji wan dixwestin, ku ew li gel me bi Firensî bidin axivtin.

Weha gava Oskarman serî li Sawçeploxê (Mehebad Herger) dabû, Mirza Cewad li gel wî diçû û dihat. Wî bi lez û bez dikaribû bi Elemanî bida axivtin, di pişt re ew ji bona Berlinê çû û li wê derê wî dikaribû hinek mal li ser Peyvên giştî ji xwe re bide bi serhevdan, ji yên ku wî bi zimanê Elemanî li ser Kurdistanê ji bona Kom û Rêxistinên cuda dida dan. Her wehaji li Bajarê Sawçeploxê bi xwe ji min Merevekî Kurd date dîtin, yê ku wî du çaran serî li Bajarê Niynî (Gorkiyî neha de - M. Xeznedar) dayite dan û di bazarê wê de ji xwe re wî dayite bazarganikirin. Ew bi zimanê Rusiyî Xelkê pîr dizanî. Lêbelê Kurdên, yên ku wan li Istenbolê yanji li derve dane xwendin, ew xwe di rêza Hemsayên xwe ji Zanevanên Turkan didin dîtin.

Her wehaji têhatibûna remana Kurdan jî di evîna wan de ji bona serûştî Kurdistanê tête derketin. Ev erdê hanê di dîdara Ciyografîvan de bi xwe ew welatê serûştîyê bi xwe ye. Têde tehtek, yanji dolek, yanji darek bi tenha xwe nayête dîtin, bêyî ku jê re bi her awayekî navek neyête dîtin, ku ew bi evsanekê ji evsanên ve neyête girêdan. Weha di sala 1914 de gava ku em li Jêrbûn, pîr bi dujwarî dihate dîtin, ku em navên hin ji rêzên çiyayî yanji çeman ji Erebo û Ehwaran bidin girtin, lêbelê di derbasbûna me de ji bona nava Kurdistanê her tişt hete guhertin. Her Mirovek dihate peyivandin. Têrdikir, ku tu li gel Xortekî rûgeş bête gihaştin, yê ku wî çivanîya keriyê pezên xwe

dikin, ku peyv ji nava devên wî dihatin barandin, bêyî ku ew bêtin bidawîkirin: li bin tehta filanî Pîrekekê xwe ji nava devên goran date rizgarkirin û lata din ji ber wê gekê hate şikenandin: gava ku du Sipahên Dujmin li wê derê bihev hatin gihaştin. Her Serekê Leşkerê Peyakî xwe ji bona naskirina rewşa Dujminê xwe date rêkirin. Di rêya lihevraştandinê de herdû Peyan li nik wê lata hanê serên wan li binguhênhev hate ketin. Weha wan date biryarîkirin, ku ew li wê navê ser û rengê li gel hev bidin lidarxistin. Weha geki ji wan xwest wê lata hanê ji xwe re bide hildan. Lêbelê ew hate şikenandin û gava ku Hemberê wî xwe bi serde date dadan, çavên wî hatin rijandin. ...hd...

Kurd pir ji henekan didin hezkinin û ew bi dilbijandina naskirina nûçeyan têtin pesnandin û ew pir fortên xwe bi jiyanê xweyî serfiraz didin dan.

Yên, ku wan li ser Kurdan dane nivisandin, pirin, lêbelê kêm Kesana ji wan li ser wê jînê û Kesitiya Kurd li ser xwe lêdaye venerandin. Weha pir ji Gervanan, ji yên ku wan li gel Kurdan daye dan û sitêndin, li ser pir aliyên başî di wan de dane dîtin û nivisandin. Lêbelê tistê li nik Kurdan bi rengekî giştî têtê dîtin, ew bi xwe aliyên bed bi xwe dide derxistin. Rewşena, ku Miro nikare wî ji xwe re bi de girtin, ji ber ku ew ne ji têgihiştineke fireh têtê derketin û neji bi nimûneyên pir têtin piştgirtin. Tevlivêji Mero ji nikare aliyên reş di Sinciyê de di jina Kurdanî serdema neha de bide nayînkirin.

Kurd pir bîntengin. Son di vî babetê hanê de dibêje: Jimereke ji Peyan li ser nê bûn û ew li gel hev li ser aliyê hilata Sitêra Gelawêj ji xwe re diaxivtin, Lêbelê berî Sitêra geurî sîpi xwe bide hilatin, Dû ganji Sê Peyan xwe di nava xwîna xwe de didan vegevizandin.

Rojekê ji nojan min li Kêle Şin û Sidekan didareke piri xerîb dit. Pîrekek Kurd li ser kenarê rê ji xwe re rûniştî bû û wê çavdêri dida kirin. Lêbelê Kurdê dilxweş li ser çogên xwe rûniştî bû û wî ji xwe re sitiran digotin û Ciwangê wî bi barekî giran barkirî bû û ew ji xwe re li ser kaş hatibû rawestandî. Merevê Kurd rabû ser xwe û wî xwest, ku ew Ciwangê xwe bide ajotin, lêbelê Ciwange ne dixwest, ku ew bi lez here. Weha Xwediyê wiyî bînteng destên xwe ji bona kevînekî mezin date avêtin û ew li ser çavên Ciwangê xwe date xistin. Lêbelê pêleke dûr pê neçû, tanî ku ew li vî karê xwe hate poşmankirin û wî dest bi libergerandina Ciwangê xwe date kirin.

Wehaji divê ji bona newêsta heyfhilaninê û hin çaran jî dirbûna wan di vê babetê hanê de jî lê bête nişandan. Kurdan gegek ji Muvedevanan li Sawçepaxê (Mehebade - Herger -) datin kuştin, ne ku wî gunehek dabû kirin, lêbelê ji ber wî ji bona Sitandarê Serdaniyê yê Berpirsiyar ji bona parastina Ewropîyan dev avêtibû. Ew bi vî karê hanê rabûn, ji ber zînetê giştî ne li qazanca wan bû. Ez bawerdikim, ku Merevê Kurd mîna yê Albanî di vî babetî de têtê ditin, ku ew xweşiya xwe di derxistina hêza xwe de di rêya gulê xwe re dide ditin (82). Her wehaji ew bi vê livandina bi lez serê wî têtê dagirtin, a ku ew bi guleyekî dikare Merevekî piri xurt bide nabûdkirin. Weha bi vî rengî çarna newşên pir dilşikestî têtin peydakirin. Wehaji Sîkretêrê Ingilîzî Mister Hubard Endamê Encûmena nişnakirina sînorê Turki - Farisî di sala 1914 de hate birindarkirin, gava ku ew ji xwe re ji bona berdana bayekî ji berguhê xwe dihate gerandin (83).

Weha gava ku em li ser pirsên kuştinê didin peyivandin, jî yên ku ew pir çaran di nava

Kurdistanê de didin rûdan. divê em li wan ji dîtina Deverê û ne ji dîtina Ewropî lê bidin temaşekirin. Weha xuyaniya kuştinê ne ji nişanên bi Miletên Nişankirî ve tête girêdan. Lêbelê ew encamkirineke ji nîrên giştî û ji nişanên Xwina germî Jêrî ve tête dîtîn. Weha ji me re ji bona nişandana Amarên Albani di vi babetê hanê de pêwistî pê nayête dîtîn. Lêbelê ji gerî ku em li Qefqasîya li nik xwe lêbidin temaşekirin, dê emê bibînin, ku her sal 1500 rûdanên kuştinê xwe didin rûdan. Lêbelê li Herema Ilizabês Poi 389 Rûdanên kuştinê hatine rûdan (84), yanî her roj yek Ten dihate kuştin. Weha tê bêje, ku ev kuştina bi Komel ne bi kuştinê tête danîn, ji ber vê ji Kesek wê nade bi birxistin. Weha ji ez didim bawerkinin, ku ji dadweriyê tête dîtîn, ku divê hin bir û bawerî di vê warê hanê de ji bêtin rastkinin.

Weha divê Mero Çavên xwe li ser ne de girtin, ku li nik Kurdan di bîrjandinek tête dîtîn, min a ku yekekî ji Daneriyanan bi hozanî dayîte pesindan: "Komonistî... gava ku peyv li ser Xwedaniya Yeyekî din tête kirin". Min carekê bi herdu çavên xwe ji dûr ve talankirineke Kurdan di nivê rojê de ji bona ser Gundekî li Selmasê date dîtîn. Weha Cotkarekî ji xwe re keriyekî pez dida çêrandin. Kurdan hêriş bi ser wî de datin dadan û min bi dûrbîné ji xwe re li wan dida temaşekirin, bê ka çawa wanan ew keriyê hanê ji xwe re ber bi çiyê ve didan ajotin. Lêbelê bê ka çî li Gund ji pêrabûna van talankirina tê kirin, ez dikarim ji dîtineke xweyî din bidim derxistin. Weha di sala 1911 de min xwe li Gundê Kengerlo (li Selmasê) dida dîtîn, gava ku hewarê date destpêkinin. Lêbelê ji xweşbextiyê Hewar bi derew hate derketin. Xortan tevaya terş û pez ji ser hevdu datin civandin û Mirovan xwe li pis kozan dane veşartin. Lêbelê

Pîrekan xwe ji bona nava kolanan didan bezadanin û
gêrê zûr bi wan dihate ketin. Li vê derê ez
dîdarim ji bona nava serê xwe bîdim xistin, bê ka
didar çend bêqam li nava Gundên Ermenîyan li
Türkiyê bi tirs û lenz bû, nemaze gava ku em
bizanibin, ku Xelkê li wê derê hiç li berxwedanî
nedane kirin (85). Tevlivêjî li ser me divê, ku em
li pîrsê ji aliyekî din ve lêbidin temaşekirin, ku
talankirina di nêvê rojê de ew bi xwe nişana
diyari genîbûna wan Rêstikên Serdarîkirinê ne, ji
gên ku di bin siya wan de rûdanên wetov ketin
ditin. Ma gelo dê çî li Qefqasiya û Türkîmênya
bihata kirin, ger ku desthilatiya Rusî û yasayên
wêna ji nava wan bihatina hilandin!

Ji ber vê jî rastiya jinê tîstên din ji bona
parastina xweyîtiyê dagite afirandin. Weha
pêrabûnên hatin kirin, da ku liberxwedana dijî şer
û hêzê ji bona qenciya li Kurdistanê Türkiyê bête
guhertin, û xurtirin tîst ji ji bona vê tête
ditin, gava ku liberxwedana Merevê Nemusulman di
bin Serokîtiya Eşîreke Xurt de tête kirin. Weha
her gav û çax karên wisa ji bona encamên pîr bi
dîlşikestî têtin bidawîkirin û ew bi xwe li nik
Rêbir û Çetan her û her bisergêjî û ketina wanî
bêqam fêtin bidawîkirin. Ji ber vê jî pîr Xelkên
Ermenî û yê Aşûrî jî ji bona nava êlên Kurdan
hatin ketin, da ku ew xwe ji vê zordariyê hanê
bidin parastin (86).

Lêbelê di derbarê diziyê de Kurd pîr bi basî rêyan
didin naskirin, ji gên ku bi wan Diz têtin girtin
û pîr çaran jî bi Diz bi xwe ji tîst bi wî têtin
girawîkirin. Weha dizî û talankirin pîr çaran jî bi
xaybûneke bêqam têtin kirin (87).

Weha carekê ji caran Rêberê min li ser piya diçû, ji nişkêve wî xwe ber bi pêş de date bezandin û ew li ser piştê kerekî xumrî hate zivirandin. Piştî derbasbûna du demjimaran Xwediyên ker yên rast û durûst hatin û bê hiç qije qij û pevçûn kerê xwe ji wî dane sitandin. Lêbelê li Pişder dujminatî di navbera Rêberê me de û di navbera Kurdên Xelkên cih de dihate ditin. Wana di tariya şevê de deh ji hêstirên me li xwe re dane dizîn, ku nêrxê her yekê ji wan 200 Rûbil dihate derketin. Weha em neçarbûn, ku em bi vê rûdana hanê Desthilatîyên Turkan pê bidin aqêdarkirin. Weha bi lez û peşe wan dikaribûn Dîz bidin naskirin, lêbelê bes û bi tenha heşt hêstir li me hatin veqerandin (88). Ez ji xwe re gûmandikim, ku wan du hêstir nala xebata xwe ji xwe re ji bona xwe datin hilanîn. Weha ez dikarim bidim gotin, ku dizîti di nava Çiyayên kal û rût de pir bi gelekî ji dizîtiya nava Bajaran deha dujwartir tâte ditin.

D E R Y Ê H E F T E M

Rewşa Pîrekê - Pêwendî li gel Miletên din -

Pirsiyarîya Kurd

Lêgerandina li ser rewşa Pîrekê pirî bi girngî ji bona nişankirina Sincîya her Miletêkî tâte dîtîn. Wehajî bi vî rengê hanê jî bi Kurdan jî ev jî tâte girêdan. Ew jî hemû Miletên Musulmanî din bêtir di vî warê hanê de nermtir têtin dîtîn. Pîrek û Keçkên wan bi kar û barên malêyî pirî sengîn pê radibin. Ew avê jî kanîyan didin kişandin. Ew xwe bi çiyayên bilnd ve xwe didin hilkişandin, da ku ew Bêriya xwe bidin lidarxistin û ji xwe re dar û êzingan biserhevdê bidin dan. Ligelvêjî û biserdeji her û her ew Zarokên xweyî biçûk li ser piştê xwe didin hilgirtin. Ew wan bi pişteke pan li ser piştê xwe didin girêdan (89).

Pîrek bê çarçefin. Ew li civatan bi mêrxasî û bi bêşermezari rûdinên û her wehajî piraniya caran jî ew li gel Mirovan jî gift û goyê didin kirin. Son dibêje: "Bêtir ji carekê Kevaniya Malê pêşewazî li min daye kirin, gava ku Mêrê wê li malê nedihate dîtîn. Ew li gel min dihate rûniştin û ew li gel min dihate peyivandin. Wê xwe bi şermezariya derew yanî bi xavbûna Pîrekên Tûrkî yanî Farisî nedida derxistin. Wê jî min re xwarin û vexwarin bi dilşadi û bextiyari dida çêkirin. Weha gava ku Mêrê wê jî kar û barên xwe dihate veşerandin, wê jî bona rêzgirtinê jî bona min ez bitenha xwe nedidam hiştin, tanî ku Mêrê wê hespê xwe li derve neda girêdan û ew bi xwe jî bona nava kon nehata ketin" Hiç perdeyek di navbera Keç û Xortan de

neyête dîtin. Ew hevdû pir bi başî didin naskirin. Hevdûnanî di navbera wan de bi lihevhatin tête pêkhatin. Dildariya wan pir bi hestkirineke romantîkiyî pirî fireh tête zalkirin. Weha carekê rûdaneke pirî xerib li Sawceplaxê ji berî bist salan ve hatibû rûndan. Weha keçeke Ewropiyî genc hatibû berdestkirin û ew di pişt re hatibû musulmankirin. Pir pêrabûnên valayî ji bal Şahbender û Dê û Davê Keçê hatin kirin. Lêbelê wê hîç nexwest, ku ew jibona Welêt bête vegerandin û ew li nik Mêrê xwe ma (90).

Jinberdan li nik Kurdan tiştêkî pirî sadeye û ew bi xwe pir bi lez û bez tête kirin. Weha gava ku ew li gel hevdû didin xeberdan, pir caran ew dibêjin, ger ku ev yanî ew tiştê hanê neyête bicihanîn, jinên wan ji wan têtin berdan. Ev tevde pir bi sadebûn tête kirin, lêbelê kêleke din di pişt re poşmanî, derd, kul û jan di navê cerk û hinavên Mêr de xwe didin kolandin. Wê çaxê, wê hingavê gewretîrîn bextiyariya Mêr tête dîtin, ku ew careke din li gel Jina xweyî kevin bête gihaştin. Lêbelê evaya li gora Fêrbûnên qasayên Musulmantiyê bi hîç reneki nema dikare bête dîtin, tanî ku ew li gel Mervekî din ne de mêrkirin û ew di pişt re jê neyête berdan. Weha li ser em ji bona nastiyê divê em bêjin, ku ev reweşa hanê pir di nava Bajaran de bi reneki giştî tête belavkirin, lêbelê ew li nik Elên Koçer û Rewendan pir bi sadebûn û xaviti tête dîtin.

Li nik Kurdan govendêke taybetî bi navê "Çopî" tête dîtin. Ew bi civatî tête kirin û têde çengbûn têtin peydakirin. Govendvan milên xwe bi milên hev didin dan û destên xwe di nava destên hev de didin xistin. Weha didan nala diwarekî livandî tête dîtin û Mirovek li serê dilanê wê

dide gerandin. Weha carekê yekekî ji Xanedanan ji bona xatirê min semawendeke wisa lidar date xistin. Tevaya Pîrekên Gund li gel Peyên wî bi hev re di govendê de li ser awaz û ahengên dahol û zurnê hatin beşdarkirin. Vê govenda hanê tanî derengî şevê xwe date kişandin.

Ji bona pîrekê li nik Kurdan bêgûman Kesitiyek tête dîtin; ji ber vê jî ne bi xûrati em dibînin, ku navê wê ji bona paşnavê Lawê wê pê tête vekirin, ger ku ew bi jîrbûneke nişankirî yanî bi sipehibûneke nişankirî jî bête xwedankirin. weha ji bona nimûne (Bapîr Şaşan) yanî Bapîr Lawê Şaşanê ye û ev Şaşana hanê jî bi xwe jî Dêya Bapîr bi xwe ye. Weha ji ber vê jî ew bi navê Dêya xwe tête binavkirin. Di vî warê hanê de pir nimûne têtin dîtin. Pir Pîrekên Kurdan ji bona Êlan Serokiti dane kirin û wan di nava destên xwe de tevaya desthilatîyan dane xistin. Gava ku Turkan bi carekê Herema Hekarê bi bin destên xwe ve dane xistin, wê Careê Pîrekekê li ser Serdarî dida kirin (Hartman).

Ez li gel Adile xanima pir bi nav û deng, Biya Osman Paşayê Caf li Bajarê Helebçeyî biçûk (li dorhêla Sulêmaniyê) di sala 1914 de hatim rûniştin. Ew bi xwe ji berî çend salan ve Seroka rast û durüstî Heremê bû; ji ber Mêrê wê piraniya caran li wir nedihate dîtin. Son di qesra wêyî biçûk de bi dizî di bin navê Bazirganekî Farisî de demeke dirêj hate jiyankirin. Wî li ser serdarîya vê Pîreka hanê pir bi hêjabûn û rêzlêgirtin date nivisandin. Her wehaji wî jî pêrejî têde sinciya pîrekî jî ji bona kirina pertel û kevaniya kar û barên malê jî neda jibîrkinin. Neha di vê dema me de Serdarîya Turkî ji bona Helebçe Karmendekî Turkiyî xunû dayite

rêkirin. Wê ji ji bona dorkirina Adile Xanîm ji serdarîkirinê date dorkirin û ew neha tanî nadeyekî bi xweşi diji. Ew li ser xwe pir bi rengekî başî dide parastin. Wê careke ji bona Baregehê me serdanek ji bona me date kirin. Li gel wê ji komek ji Bûk û Navmalîyên wê ji dihatin dîtin û wê bi kêf û dilşadi bişt, ku ew wêneyê wê ji xwe re bidin girtin. Hêna nameyêke sipasi bi Zimanê Firensî ji bona min li ser wan diyariyan date rêkirin, ji yên ku min ji bona Lawê wê dabûn pêşkeşkirin. Di pişt re hate diyarkirin, ku ew nameya hanê ji bal Xortekî Kurd hatiye nivîsandin, ji yê ku wî Firensî li Bajare Senender li ser destê Mujdevanekî Katolîkî dayê xwendin.

Malxowa Helebçe pir bi girîngî guh bi Xanîma Ewropîyî bi tenha xwe di nava Şandîna meyi Zanistîyî hanê de pê dida dan. Wê bi xwe û ji ber xwe ji bona nava baregehê me serdana me dida kirin, gava ku wê ji xwe re dixwest bi me re bête rûniştin. Di pişt re Xelkên din ji bona nik me dihatin rêkirin, da ku ew ji me re mast, Tût û hêkan hê... bidin anin. Rojêkê ji rojan pirsên ne di cihên xwe de, yanî kenekî bilindî Şeremzar me ji xwe re nedan bihistin. Mana me li wir bi nastî cihê kêfxweşiyê û bextiyariyê bû. Wan em ji dil û can didan mawakirin û her wehaji ji bona me diyari didan pêşkeşkirin û wan ji bona me ji li ser kar û barên xwe û li ser xewnên xwe ji didan axivtin.

Kurd pir ji pîrbûna Zarokan didin bezkirin. Weha Mero li dona her Serokekî jimarêke pir ji Zarokan, deh yanî duwanzdehan dide dîtin. Pir caran ji Mero, Kurdekî li çiyar dide dîtin û ew bi destên xwe hêviya pîrbûna xwe dide girtin. Ez didarekê ji

gerên xweyî pêşin bi bîra xwe ve didim anîn. Em di nava kerwanekî de di nava rêyeke teng de dihatin derbaskirin. Ji nişkêve ji piş çayan li ser rê, ji ya ku du bizin li ser wê diçûn, du tişt hatin derketin. Yê pêşî Kurdekî bi cil û bergên pir zivari bû, ew bi xwe Cotkarekî perîşan bû, ku wî di nava hembêza xwe de Menalekî pêçayî bi hin pertelên zivari dida hilgirin û Pîreka wiyî rûzerî dilsikestî li du wî dihat birêketin. Weha hate diyarkirin, ku Menal ji ser ban hatiye xwarê û ziyan pê hatiye ketin. Bav û Dêya wî ji bona ser Textorê Gundê dorhêla xwe dixwazin wî bibin. Lêbel gava wan em Ewropî ditin, ji yên ku ew li nik Rojhilatan bi xwe hemû Textorin, wê çaxê, wê hingavê Dê bi hemû diloyaniya xwe ve xwe avête ser piyên me û bi maçîkirina wanan date destpêkirin û wê hêviya rizgarîkirina Lawê xwe ji me date hîvîkirin. Di vê didara hanê de pir ji rastiye û derd û jana zindî dihatê ditin. Weha min li vê derê gûmnakirina Kurdayî giştî di tirsê û mirinê de û her wehaji gotina yekekî ji Serokên wan bi bîra xwe anî xistin: " Mirina li ser nivînan şermezariye. Ger ku ji min re li hevdu hate rasthatin û ez bi gulakî hatim birîndarkirin. Wê gava ku ew min ji bona malê bidin hilgirtin, hiç gûman têde nayête ditin, ku dê tev bi carekê bêtin dilsadkirin, ji ber ku ez nala pêwîst hatim mirandin". Wehaji dibejî ku Dêyên Kurdan ji bi vê felsefa hanêyê sert ji pê bêtin bawermendkirin, lêbelêji ev Pîreka hanêyî perîşan ji evîna tenikbûna dilê xwe dide derxistin.

Weha Mero nikare bi hêsani wêneyekî giştî li ser Sinciya Miletêkî ji bona pir êlan perçekirî û di naverasteke Ciyografiyî cuda de dijî bide dan, ji yê ku ew bi yekitiya Ferhengîyî li hevhatî nayête civandin, hêji ji van tevan ji bêtin ku ew bi

xwe Miletêkî hêjî bigir li ser nehatiye xwendekarikirin. Bî başî tâte dîtin, ku em li ser Sinciya Kurdan û cudabûna tède li ser bingehê tevlihevbûna wan bî Xelkên din ne û nemaze li gel Miletên Fîleh lê bidin temaşekirin. Hiç gûman tède niye, ku ev Miletên hanê tevde bî hev ne di naverasteke Civakiyî yekbûyî de dijîn û ew bî hin rewêst, rabûn û ronîştinên mîna hev di nava wan cihan de jî têtin pesinandin, jî gên ku di nava wan de jî bî carekî jî desthilatîya Serdariyê jî tède nayête dîtin (91). Weha Kurdên di Herema Sulêmanyê, Sawçeploxê û cihên din de ew bî xwe jî Kurdên din dilnermtir têtin dîtin.

Di jînê de , a ku perçeyên Çenginiyî pir (nala ji yana Ezebêcaniyan, Turkumanên Şîi û Ermenî) tède têtên dîtin, ew bî xwe Kurdan dide xerakirin û ew li nik wan dû berên canî dide pêkanin, yekem yê ku ew lêdanê bî lêdanê didin bersevkirin û, yê duwem ew Lawazîya Xelkê û xwînsivikbûna wanan jî bona nabûdkirina wan jî xwe ne didin bikaranin.

Weha tâte bawerkinin, ku Hêz divê ew bî xwe bî dadweribûn bête bî karanin. Evaya jî bî xwe jî jî şopên Çandinîyên keynari tâte derketin. Lêbelêjî tevlihevêjî em nîkarin yê rastîya hanê jî di warê kar de bidestên xwe ve bidin xistin. Di Dema ku Mirov tède jî bona Mirov nala Çar tâte derketin û Lawazî ne bes tenê jî bona xwedîgê xwe di nava xwe de jê ne mirinê dide hilgirtin. Lêbelêjî hêjî bêtir ew bî xwe jî jî bona Bihêzan bêtir palpêdanê bî wan dide dan, da ku ew zordariyê bêtir bidin kirin. Weha Desthilatîya Dewleta xurt ew bî xwe dikare berjewendiyên Biçûkan bidin parastin û ew bî xwe jî dikare li ser tirazûkirina di nava Hêzan de bide parastin û bî xwe jî pêwendiyên di navbera kurdan de û

Miletên din de bide sinorkirin. Lêbelê Faris bi xwe ew pir bi lawaz tête deketin. Weha ew bi xwe ji Xelkên xweyî Musulmani béguneh ji ji Kurdan nikare bide parstin. Lêbelê Turki bi xwe ew Kurdan diji Eremniyan bi rengekî li dûhev her û her pal bi wan dide dan û ew li nik wan hestkirina Oldari ji xwe dide bikaranin.

Weha em bi "Pirsiyanîya Kurdî" ve hatin gihastin, ku ew di rastiya xwe de ji sê Pirsyanîyên serbixwe tête pêkahtin. Pirsyanîya Yekem û piri girîng bi pêkanîna Welatekî Hevbeşkirî (Yanjî Heremeke jiyanîyî hevbeşkirî) ji bona Kurd û Ermeniyan di aginde de tête girêdan. Bi pêwisti divê li vir bête gotin, ku Ermeni pîrbûnê li Herema Wanê bes û bi tenha xwe didin pêkanin û hiç ji guman tête nayête ditin, ku ew bi pîrbûn ji bêtir pêveketî têtin ditin. Ji bona wan Serokên bêtir bi serpêhati û her wehaji di nava wan de ji Zanevan têtin ditin. Weha hiç guman tête nayête ditin, ku ewana dê bêtir di warê Zanyariyê de bihatana pêveketin, ger ku Rêstikeke Dadwerî di nava wan de bihata peydakirin. Lêbelêji tevliwêji li ser me divê, ku em nedin bawerkinin, ku Gotkarê Ermeni ji li her der û cih ji ji Kurdên Nekoçer ji ew bi xwe bêtir pêveketî têtin ditin. Weha me berê date bibixistin, ku hin Heremên piri dûr û bi gişayên xwe ve piri sengîn têtin peydakirin, ku tête Ermeni dijin û ew bes û bi tenha xwe bi Zimanê Kurdî di nava wan de didin axistin. Zimeta jinê di nava Gundên Ermeniyan de ji bil zordariyê û tînsê ji ew hêji ji Gundên Musulmanan perîsantir ji têtin ditin (92).

Diyariya ku ew awirê ber bi xwe ve dide kişandin, ku di nava Erdê Kurdan - Ermenîyan de Miletên cuda têtin dîtin û evaya ji bi xwe ji di agunde de ji kêrên mezin dê bidin hiştin. Her wehaji dibe, ku ev rûdanên pîrî giran û bi derd li dê xwe bidin kirin, di dema ku zîmeta Turkiyê neha ew bête avêtin, a ku ew ji desthilatiyê û qanûnê bête valakirin. Ji bona çî dê Ermen û Kurd nîkaribin ji xwe re " Civateke Hevkarîyê Nuh" bidin avakirin; ji ber ew ji pîr heyamên dirêj dirwasê hevîn? Wehaji Ev ji bi yekkirina Pezweedikirina Kurdan û Çandiniya Ermenîyan tete kirin. Weha bes û bi tenha Çavdêri û Nêta pak dikane anamiyê bide peyda kirin. Ger ku ew neyête dîtin, dê heşt kirina Millî ji bona vaxistina agirê deng û ser bide dadan.

Weha divê bête rûnî kirin. Ku Kurd û Aşûrî li Herema Hekarê ji Dil salên Sedsalê çuyî de li gel hev dijîn, lêbelê tevliwêji hêji tîştêki, wisa nala Serbirînên Ermenîyan nedaye rûdan (93).

Ez gûmandikim, ku pêwendiyên Kurdan li gel Ermenîyan di demên keynari çuyî de pîrî başbûn. Weha Nivîsvanê Ermenî Abovyan di sala 1946 de pîr gotinên qencî ciwan li ser Kurdan dibêje: " Canê Şervaniyê, Rasti û Dilsozî, bi Şiyarî bi pêkirina bi gotina Mezinên xwe ne, bi cihanina Sozên xwe, sitendina Tola xwe ger ji di nava Mirovan bi xwe jî de be, Mêldariya wan ji bona raw û Rûtkirinê, Rûmet û Rêzlegirtina bédawî ji bona Pîreki, ev tevde bi hev re ji nîsanên giştîyî yê Miletê hanê têtin derketin (94). Ez weha bawendikim, ku ew Nivîsvanê hanê pîreki di dîtinên xwe de bi pîrbûn dine. Gerji ku ji min ji bîhata xwestin, ku ez li ser van gotinên hanê bidin morkirin, dê minê ew û bi taybetî li ser dilsozî û bîcihanîna sozên xwe ve neda morkirin (95). Lêbelêji tevliwêri ew jî

tiştêkî pîrî gewreyî mezin jî tête dîtin, ku "Bavê Hêjeya Ermeniyê Serdema nuh jî" (96) li ser Kurdan bi van gîtonên hanê tête mukirhatin; jî ber wî jî nava nivê cerk û hinavên xwe ve jî Kurdan dida hezkinin.

Rûwê Duwem jî Pirsiyariya Kurd bi xwe hebûna Tevgerêke Kurdîyê Millî bi xwe ye. Pir Cemawerên mezin li Jêrî dijîn û di navbera wan de tu Miletên biçûkî biyanî nayêtin dîtin. Lêbelê ma tanî kû derê dê ev Tevgera hanê bête dawîkinin, a ku li ser serê wê - mîna ku ez bawerdikim - Serokên Êlên Gewre têtin rawestandin? Pirseke pîrî dijwan hate kirin û bersey li ser wê jî pîrî bi dujwarî tête dan. Tevlivêjî bi dadwerî jî tête dîtin, ku em di xebata wan de lipênava parastina Millîbûna wan jî sitemkariya Turkan, dîtinên wanî siyasi û hewildanên wan jî bona arîbûna wan piştî wan bidin girtin (97), da ku ew Zimanê xwe bidin parastin û jî bona wî Elfe bayekê û Rêzimana wî bidin danîn û jî bona xwe dibustanan bidin vekirin. Careke din jî tevî li hebûna hin jî Êlên Kurdîyê jî paşveketî jî divê em bêjin, ku kurd ne jî Perçeyên nala Mirovên Bollînîz têtin dîtin, yanî jî yên ku ew xwedanê mejyekî yanî laşekî ne bi paşveketî têtin dîtin, Lêbelê ew bi servajî vêjî tête dîtin. Hiç di nava mejiyên wan de bergirek li ber nemankirina wanî Zanyarî nayête dîtin. Pir jî Kurdan Dibystanên Cengîniyê Turkiyê taybetî anîne bidawîkinin. Lêbelê sebaba nepêşketina nivîsandina Kurdî bi xwe zalbûna Zimanê Turkî bi xwe ye. Ew bi xwe bi Turkî didin xwendin û didin nivîsandin û li nik wan karîneke pîrî mezin tête dîtin, ku ew li ser tevaya têgihiştan dikarin bidin derxistin. Pir jî Mirovên Kurdên bi nav û deng li Turkî û Farisê têtin peyda kirin (98). Her wehaji Kurd bi xwe jî bi

hebûna bi Mezarên ji Eyserên Kurdan didin derxistin. Piraniya wan ji ji Sulêmaniyê di nava Leşkerên Turkan de têtin ditin.

Her wehaji Dîtna Sêgemi girîng li ser Kurdan tête dîtin; ji ber ku ew di nava Heremên Melatê Joriyî di navbera herdu Çaman de dijin. Ji bona vê Herema hanê girîngbûneke wêyi mezin ji bal pêşveçûna wêyi abûrî û têgihistina wêyi siyasî ve tête dîtin. Ew cihê rûdanên pirî mezine. Di wê derê re Şîva Hesiniyî Bexdadê tête derbaskirin. Ma ew dê di destên kê ve bête ketin. Her wehaji têde berberiya bazirganiya Ewropî, Rewayên Turki û tani radeyekî ji Milibûna Erebi tête dîtin. Her wehaji di dawîya dawî de ji hebûna aşitiya me ji di Jêrî de ji tête dîtin. Di gava pêrabûna serçarekirina van hemû Pirsên hanê bi carekê hiç guman lénayête kirin, ku dê ew di pirsiyariya Kurd de pir bidin kêrkirin û dê ew bête gûrkirin. Kurd ne, bes tenê ew nala diwarekî di navbera Jor û Jêrî de têtin dîtin, lêbelê ji ew xwe ber bi Rojhilat ve ji bona faris û di nava tevaya Çiyayên Ermeniyan ve ji bona sînorên me xwe didin kişandin. Dê pir bi başî bête dîtin, ger ku ew hemê aliyan hanê bêtin bi yekkirin û li hevkirin û Kurdan bi hêrsê Milyonên wan ve di nava çarçopê qanûnî de bêtin danîn(99), da ku ew ji xwe re jiyanekê bextiyar û xweş bidin rabuhurandin. Weha dê ew Pirsiyariya hanê bi xwe ji girîngtirin pirsiyaran bête dîtin, ji yên ku ew dê ji bal Rojhilata Navin di agînde de bêtin beramberkirin.

Dengê Heştê

KURD LI RUSYA

Kurdên, yê ku ew li Rusya dijîn, pirseke taybetî di siyaseta me yî hundurê de didin pêkanîn. Cara pêşî Kurd di nava Erdên Rusî de piştî Peymana Gulistan li gel Dewleta Farisî di sala 1813 de hatin dîtin (100). Weha me Herema Alizabês Pöl bi Erdên xwe ve date vekirin. Piştî hêrişa Turkumanan di sala 1828 de Kurdên Yeriwanê ji Welatê Farisê xwe bi ser me ve datin vekirin û di dawî de ji Serjimara Kurdan li Rusya di sala 1878 de li ser encamê barkirina wan ji Heremên Faris û Orduhan hate ducarkirin (101).

Her cara ku Ceng li pişt Qafqasya dihate veketin, guhpêdana me bi Kurdan ve dihate bêtirkin. Her û her Serokên Tevgerên Cengê guhpêdana me ber bi xwe de didan kişandin, ku pêwendiyên me li gel Kurdan bi aqîlî têtin kirin. Weha bi vî rengê hanê ev zînetê hanê û bi taybetî di pêla Serheng Loris Melikov 1853 - 1856 de hate dirêjkin, yê ku wî Sendariya van tevgeran dida kirin.

Li nik me Çar Leşkerên Musulmanan di Cenga me de beramberî Turki de di sala 1829 de dihatin dîtin. Yek ji wan Leşkeran bi xwe jî xurû ji "400 Siwarên" Kurdan dihate pêkhatin (102).

Di Cenga Qerim de Du Leşkerên me yî Kurdî dihatin dîtin. Yê Yekem Leşkerê Qarsê bû û yê Duwem leşkerê yeriwanê bû. Serokê Leşkerê Duwem Cafer Axa bû, yê ku ew di pişte re hate bilindkin,

tanî ku wî Nişana Generalitiyê ji xwe re date wergirtin. Ew bi pîr kar û barên mezin rabû; ji ber ku ew xwedanê Kesitiyeke xurt bû û wî dikaribû pîr kêr li ser Kurdên Derve bide kirin. Hemû Zarok û Neviyên wî mehanegên rûniştinê ji Sendariya Rusî ji xwe re didin wergirtin. Yekek ji wana Alî Esref Axa Şemsedînov bi xwe ye, Ew neha Serokê Kurdan li Rusya tâte dîtî û ew bi Nişana General hatiya xemilandin (103). Her wehaji Leşkerê Milîsyayî Kurdan jî ji 1300 kesî di sala 1977 - 1978 de tev li me date şerkirin.

Bi rastî ji bona vî Leşkerê hanê girinbûneke wehaya cengiyê mezin nedihate dîtî. Lêbelê jî li ser sinciya Kesên vî Leşkerê hanê jî pîr raportên baş ji bal Serokên wanî gewre fêtin dîtî. Tevlivêjî Kar û barên vî Milîsyaya hanê jî pîr bi sûdeke mezin hate derketin; ji ber wê dikaribû hemû kesan bide bindestkirin, ji yên ku wan jî me re dijwarî didan afirandin û bi parastin û aramiyê didan bazîkirin (104).

Pîr ji Kesên bawer pêkîni didin xuyanikirin, ku rewşa Kurdan di neha de ne bi başî tâte dîtî; ji ber ku ew tu xwedaniya erdan nadin kirin. Wê yeka hanê hişt, ku pîr Kurd xwe ji bona Turkiyê bidin zivirandin. Li wê derê Dewlet jî bona pîr carkirina Leşkerên "Hemêdî" ji wan sût ji xwe re dide wergirtin. Bi ser vê de jî Kurd li Turkiyê û Farisê cihên Koçan xwe di salê de ji Şer carî didin veguhestin. Lêbelê li nîk me çêrandin bes û bi tenha jî bona Du mehên havine tâte fêtkirin.

Pîr caran em ji xwe re didin bawerkirin, ku rûniştîkirina Êlên Koçeran bi xwe ew kar û barekî serûştî bi xwe ye û ew divê bête kirin. Lêbelê tevlivêjî ji yana Sivantiyê jî bi tîşteki pîrî

pêwistî ji têtê dîtin, da ku jiyanê Çandinyê ji pê
ji bi başî ji bête bipêşveketin (105).

Derbarê Kurdan ve divê pêve bête pêvekirin, ku
cihên ew li dorhêla Anaratê ji xwe re jê sûd didin
wergirtin, ew ji bona Çandinyê nayên bikêrhatin û
ji aliyên din ve jiyan di havinê de li cihên
nizimî dagirtî bi Golan nayête hilgirtin.

Ji mêj ve pêşneyarek ji bona pêwistiya pêkanîna
Encumeneke taybetî ji bona bi rêxistin û yekkirina
Serpereştîya kurdan hatiye kirin (106), mîna a ku
me ew ji bona Turkumanên Sitavropliyan dayite
kirin, lêbelêji ew pêşneyara hanê ji hêjî bê deng
maye. Pêwendiyên me li gel Kurdan ne diyarin. Ew
bi xwe nizanin li gel kîjan Karmendî bidin û
bistinin, ji ber Karmend bi xwe ew piri pirin, yê
ku ew kar û barên wan didin bi rêxistin. Derbarê
Dadgehê ew bi xwe li nik me piri dijar têtê dîtin
û ji bona Merêvê Kurd nikare bête liberketin.

Dibustan bi xwe ew tistê bi tanya xwe ye, ya ku ew
ji bona kurdan bi pêwistî têtê dîtin, ji ber ew
Mileteki belengaz têtê dîtin (107), divê Mero wî
ber bi zanebûnê ve bide bipêşvexistin. Bes û bi
tenha neha Xwendevanekî Kurd Li Xarkovê û yê din
li Kêgêvê ji bona xwendinê têtin dîtin. Weha li
ser me divê, ku em dergeh li ber Kurdan ji bona
ketina wan di nava Sipah de bidin vekirin, ji ber
evaya li gel xwestiyên wan têtê lihevkinin.

Sitanga Rusa

di 30 Gulana 1915 de

P Ê Ş G O T I N A Dr. Kemal Mezher ya Erebi

Ger ji ku ez ji bi xwe ji ji dawiya dama xwe ji bama,
dê minê bianiba, ji yên ku Pêşiyar nikanibûn
bianinan.

Weha bi vê Malika hanêyi pirî diyarîni ji bal Abu
Ela El- Meerî Heval û Dostên Pirofesor Minoriskî
civîna Xwendekarîyên xwe datin vekirin. Ji yên ku
wan bihatina Yadgarîya Heftê û Bêncan ji Zagîna wi
datin belavkirin. (Studies presented to Vladimir
Minorisky by his colleagues and friends. - "
Bulletin of the school of Oriental and African
Studies " (University of London) Vol. XIV. Part 3).

Weha evaya bi xwe bastirin pesin têtê ditin. Ji
yê ku Zanistvanekî Mêjûvaniyi Gewre nala Minoriskî
(1877 - 1966) pê têtê xemilandin. Yê ku wi ji bi
rastî ji Nivîstxana Mêjûwa kevnar bi ligerandinên
xweyi kûr date dawlemendkirin (Li ser Danînen V.
Minoriskî Mero dikare li - " Bulletin of the
School of Oriental and African studies", Vol. XIV.
Part 3. PP. 669- 681: " Iranica. Publication of
the University of Tehran", 1964, Vol. 775) bide
temaşekirin.

Minoriskî ji bona ronahîkirina aliyeñ pirî xweş ji
Mêjûwa Gelê Kurd di rêya jimareke pir ji
Xwendekarîyên xweyi bi nex û bi zimanên pir cuda,
ji yên ku wi bes û bi tenha ji bona vê mebesta
hanê bi xwe ji date tirxankirin, xwedanê destekî
pirî bilind têtê derketin. Weha lêgerandina wi li
ser " Kurd " û " Kurdistan di Insikîlopêdiya

Musulmantîgê de "Encyclope die de i, Islam", Vol. II, 1927, P. P. 1196- 1219, 1220- 1222 bi zimanê firensî di sala 1927 hate belavkirin. Li ser serê Xwendekarîgên wî (ev lêgerandina hanê bi xwe di Çapa Ingilîzî û ya Elemanî de di Insikilopêdyâ Musulmantîgê de hate belavkirin. Giringtirîn tişt di wî babatê hanê de ew bi xwe ji Bir û Bawerîya Minorskî li ser daketina Kokak Kurd ji Mêdya bi xwe ye, a ku wê li nik Zanistyanên Mêjûwê guhpêdaneke gewre bi ser xwe de date rakîşandin. Weha têtê têrkirin, ku em bêjin, ku Mêjûvanêyî Kurdîyî Gewre, Xwedê lêbête buhurandin, Muhemed Amin Zekî bi xwe wî li ser danîna Nivîstoka xweyî bi nav û deng " Bi Kurtî Mêjûwa Kurd û Kurdistan " digot, ser ku nexwendina wî li ser Lêgerandina Minoriskîyî bi navkirî ba, dê wî ev nivîstoka xweyî hanê neda danin. Weha ew di pêşgotina Nivîstoka xwe de dibêre, ku wî piştî xwendina xwe li ser vê lêgerandina hanê xweser date biryardan " ku ew bi danîna (Bi kurtî Mêjûwa Kurd û Kurdistanê ji kevntirîn heyam tanî neha) li ser ser ronahîya vê lêgerandina bi nerx û li ser bingehê wê û nala wê dest pê bide kirin " (li Pêşgotina Çapa Erebi ji Nivîstoka Mamoste Muhemed Amin Zekî - Qahire, 1936 S. C.) bide temaşekirin.

Weha ev lêgerandina hanêyê, a ku em wê îro ji bona nava destên Xwendevanên giramî de didin danin, ew bi xwe Benseva Pirofîsor Viladimir Minoriskî berî mirîna wî bi demeke pirî kurt li ser pîrsa Zanistyanêyî Kurdîyî Sovyêti Pirofîsor Kondâyêv li ser bir û bawerîya wîyî dawî ji bona Koka Kurdan bû, ya ku ew li vir çawa pêşî têtê belavkirin; ji ber Andamê Civata Zanistîgê Mamosta Kurdîyêv xwest, ku ew koka vê gotara hanê, a ku ew ji bal Minoriskî hatibû nivîsandin û ji bal wî hin

rastkirin bi nivîsandina dest li ser hatibûn kirin, ji bona Nivîstokxana Civata Zanistiya Kurd bide diyarîkirin. Meha girîngbûna vê gotara hanêyî pîrî bi nerx di pêşiya pêşî de tête ditin, ku Pirofîsor Minonîskî careke din piştî derbasbûna nêzîka Sî salî li ser belavkirina lêgerandina xweyî pêşî li ser Koka Kurdan tête vegehandin, a ku wê gift û goyêke pîrî dirêj di nava Desteyên Zanistîyê de date vexistin. Wî careke din xwest, ku ew li ser bingehê Zanistî û Lovîkiyî himkirî bide derxistin, ji yê ku ew ji berê de pê hatibû gihastin, ku Kurd ji Neviyên Mêdûa bi xwe têtin ditin.

(Werenegê Dr. Kemal Mezher)

Institut kurde de paris

KURD NEVIYÊN MIDYA

- 1 -

Perçê Jorî Rojava ji Baniya Iranê navê Midya (bi Yunanî Media) ji xwe re dida hilgirtin (108). Mehajî ji me re kaniyên Arkiyolocî û Mixî li ser wan hegamên keynar didin derxistin, gava ku di vê Devera hanê de Dewletên biçûk (109) û Êlên kokiyî cihî xwe (110) di pişt re di nava Barkirvanên nuh de datin hilandin, ji yên ku ew bi navê Iranîyan dihatin naskirin.

Weha bi giştî Du Komên ji Êlên iranîyan : Mid (Midia) û Faris (Parsua, Parsa) dihatin dîtin. Di cara pêşî de di çavîyên Aşûrî de li ser hebûna (Parsua) di sala 844 Berî Zayînê de û li ser hebûna (Midia) di sala 835 Berî zayînê de di Herema ketiyî di navbera Jêrî Gola Ormiyê - yanî di Kurdistanê Mukriyanîyî neha de pê hatiye nişandan. Em pir jimareke kêm ji payvên koka xweyî Mêdî nasdikin, lêbelê ji navên Serdarên wan û tevaya mêjûwa wan bi carekê ji didin derxistin, ku ew bi kêmanî Lawên Pismamên Farisan têtin derketin, ger ji ku ew ji ne Bira ji ji wan re bêtin derketin.

bi pêwistî divê bête bibixistin, ku navê (Parsua) bi lez û bez di Herema ketiyî navbera Jêrî Gola Ormiyê hate windakirin û bi pirbûn ji hemû (parsua) ji bona bêtir ber bi Jêr de hatin barkirin. Weha ew di pişt re bi navê (Parsa) hatin bi navkirin û Herema wan Fars (Pars) ji bona navîniya wanî sereki hate veguhestin. Bi servajî vê ji (Mada) li Jêrî Rojava man. Wana dikaribû

hemû Dewletên cihîgî biçûk ji bona xwe bidin bindestkirin. Her wehaji wana dikaribûn Dujminên xwegî Sikêfiyî hati ji Jon ve bidin nabûdkirin (111). Her wehaji weke tête diqarkirin, ku wana ji ji bona nabûdkirina Dewleta Qranto di Herema Gola Wanê de daye beşdarîkirin (112). Iêbelê ji ji geuretîrîn biserketina Mêdya bi xwe nabûdkirina wan ji bona Dewleta Asûriyî Kevnar tête dîtin. Weha Patîşahê Mêdi Kiyaxsar (Uksitar, Huvaxsatar) (113) piştî vegirtina Nineva (di sala 612 Berî zayîné de) dikaribû xakên xwe bi lez û bez tanî kûrbûna nava Asya biçûk bide firehkirin. Weha piştî serê wî li gel Patîşahi Lîdya (114) (590-585 B. Z. de) sinorên Dewleta Mîdya xwe ji bona Rojava tanî wî Cemî dide dirîjkirin, yê ku neha jêre navê Qezil Irmaq tête gotin (115). Û yê ku ew bi 50 Km Rojhilati Paytextê Turkiyî naha - enderê de tête ketin.

Weha tevaya bindehan têtin dîtin, ku Maro dikare bide danin, ku van biserketîrîn hanê ji bona livandîneke diyar ji bona Êlên Mêdi ber bi Rojava de datin kêrkirin. Weha Mêdi bi xwe ew Avaniyanê pêşî ji bona avakirina Dewleta iraniyî Geure têtin dîtin, ji a ku wê Heremên pîrî cuda di nava xwe de dida hilgirtin.

Dewleta Mêdya nêzika 175 salan hate jiyandin (116), tanî ku Avaniyanê Dewleta Faris Kors (bi Yunani kiyors û bi rusî Kir) dikaribû Patîşahê wêyî paşî Istiyag (îstevigo Istovegu) nêzika 550 B.Z. de bide xistin.

Wehaji ji nişanên pêwendiyên nêzik ve di navbera Mêd û Farisan de tête dîtin, ku Kors, bi pîri gûmankirin, ew bi xwe Lawê Keça îstiyag tête derketin. Lêbelêji tevliwêji veguhestina Desthilatiyê ji nava destên Mêdya ji bona nava destên Farisan bi xwe ev windabûna zalbûna Mêdya dide derxistin. Weha em di pêla patîşahên Farisan de rûdanên jimarekê ji Raperinan di Mêdya de dibînin. Wehaji ji bona nimûnê ji di dema Dara (Daraqavahus) hate rûdan. Weha ji vir tête danîn, ku Komeke nuh ji Mêdya ji bona Rojava hatin kockirin, ev ji bi xwe ji piştî nabûdkirina Raperinên wan ji hate kirin.

Lêbelê Qonaxa Duwem ji jina Mêdyan ew bi xwe ji li gel hêrişê Iskenderê Magdoni li ser Iranê (di 331 - 323 B.Z. de) tête tengalkirin, gava ku Etropat, Serleşkerê Sipahê Berêyi Daraya Siyem xwest (117), ku ew Dewleteke nuh, Mêdya Biçûk, li Herema Ezerbêcana Jêriyi neha bide damezirandin, a ku bi navê Batirpatkan (Aturpatkan) (118) ji ber navê wî lêhate kirin. Weha di vê Dewleta hanê de bi pîrbûn mayînen êlên Mêdî têde hatin civandin. Weha di pêla Arşakînan de (248 B. Z. - 226 P. Z. (Piştî Zayînê) de li Ezerbêcana Jêri êlên Iranîyi nuh hatin peydakirin, ji yê ku ew ji Rojhilatê ve ji êlên Paravî ve (Parth, ava, Pahlav) (119) hatin daketin. Wehaji vê ji dikaribû bi hin ji Perçeyên dinî Mêdî ve ber bi Rojava ve tanî nava hundurê Dewleta Ermenîyi nuh ve bi wan bide palpêdan.

Cudabûna di navbera kurdan xwe bi xwe de, cudabûna berg û cilên wan bi xwe ew didin diyarkirin, ku li ser vî Miletê hanê, ji yê ku ew di navbera dol û çiyayên bi tenha hatine belavkirin, li gel jimarekê ji êlên Cih bêtin tevlêkirin, ji yê ku ew ji ser rûwê zemînî hatin hilanîn, lêbelêji

tevlivêjî em navên wan di nêya kanîyên keynar de dizanin. Lêbelêjî tevî hemû wan cudabûnan jî, jî yên ku em li ser wan jî hatin axivtin, kêrdarekî bîngehî û pîrî sensûrandî jî tête dîtin, ku ew jî bona yekbûna Kurdayî keynarî jî pê dîde nîşandan, ku ew jî bi xwe jî Zimanê wan bi xwe ye, jî yê ku çend jî cudabûn jî di navbera Zaravayê wî de jî bêtin dîtin, ew bi xwe jî Zimanekî yekîni jî bal dengên xwe ve û Rêzanên xwe ve dîde pêkanîn, ew bi xwe zimanekî îranî ye, tevî ku ew jî tanî nadeyekî jî li gel Zimanê îranîyî serokî jî fanîsî jî tête cudakirin. Lêbelê jî ku ev yekîtiya vî Zimanê hanê jî bil lênerina li ser perçebûna geurreyî jihev jî Heremên çiyayî hatiye dîtin, jî yên ku Kurd di nava wan de diin?

Ev pîrsiyariya hanê di nêya beramberkirinê de di nava hemû Gotin û Navên Mêdiyî mayî de li gel rastîya Zimanê kurdî pêwîstî bi Xwendekariyên din dîde kirin. Lêbelêjî ev xwendekariyên hanê jî tanî neha jî ew bi xwe jî nehatine kirin. Lêbelêjî gava ku ez jî jî xwe re li mênûwê didim temaşekirin, ez tevaya wan hemû koçkirinên êlên îranîyî mezin jî bona ber bi Rojava de jî xwe re bi bîrtînim. Ez bi xwe hic koçkirineke din jî bil koçkirina Mêdîyan pêva li ber çavên xwe jî xwe re nabînim, da ku belaxkirina Kurdan di Herema ketiyî Jêrî Enqera de, di Aşa Bîçûk de û jî bona Jorî Surî de bide liberxistin. Ez di xwezim di vî babetê hanê de pîsta xwe bi Neqsa Heremên neşîvaniya Kurdan de bidim dan, a ku ew jî bal Cîhangerê Ingilîzî Mark Saqêş hatiye danîn, yê ku wî berî Cenga Cîhaniyî gelem û jî bona pîr salan di nava Heremên Kurdan de hatiye gerandin (120)

Wehaji Mero ji dikane ji bona Çiyavanên Herema Derya Xerez ji bide bibixistin, ku ew ji di navbera koçkirinên êlên îraniyî vê dawiyê de ji ji bona ber bi Rojava de di sedsalê dehan de têtin dîtin, lêbelêji wana li Ezerbêcana Jêrî Kurdên roniştî li ber xwe datin dîtin. Ger ji çî ji be, bi xwe navên Deylemî bi carekê ji gotên Kurdî têtin cudakirin. Dibe, ku Deylemî Bay û Kalên êlên taybetî bêtin dîtin, ji yên ku ew di nava kurdan de hatine roniştin, mîna ku li nik Zaza di Jonî Mizuopotamya de tête dîtin, lêbelêji Zaravê wan pir li gel Zimanê wanî bungadî tête cudakirin, mîna ku Rojhilatnasê Rusî P. Y. Lêrx di sala 1856 de li ser dide gotin (121). Weha Kurd li Rojava ew bi xwe ji Zazan keynastirin.

Pir bi girîngî tête dîtin, ku em bidin bibixistin, ku navê Kurdayî Keynar di Zimanê Ermenî de- Hemsayên wanî keynî keynar- Mar bû, yê ku ew bi carekê li gora Rêzimanên Zimanî Ermenî beramberî navê keynar Mêdî (Mada) tête dîtin.

Weha Maysay Xorînski (122) di mîjûwa xweyî bi nav û deng de (Nivîstoka Yekem, Deryê 30) pêhatiye rabûn, ku ew girêdanekê di navbera Evsanên Ermenî û yên îraniyî cuda de bide xistin, ew Tigranê Patîşahê Erministanê bi Hevalbend li gel Kong di serketina wî de li ser Patîşahê Mêdî dide danin. Ew hêjî bêtir bi ser de ji pê dide vekirin, ku Tigran piştî bi serketinê Xweha xwe ji bona malê date veqerandin, a ku ew Pîreka patîşahê Mêdî bû. Her wehaji wî ji Pîreka wiyî Duwam ji Anog

li gel Deh Nezar li Dilvanên Maran li gel xwe ew anîn û wi ew li ser herdu kenarên çemê Araks datin bicihkirin. Weha Bavê mējōwa Ermeni bi dūr û dirêjî li ser wê Heremê dide peyivandin, a ku têde Dilvan hatin rûnistin. Ew wê bi wi Erdê dirêjkirî ji perçê Rojhilatî li "Çiyayê Mezin" Anarat tanî Nexşewan û Cilfet, weke ku têde diçarkirin, tanî Ordubad dide danin (123). Maysay Xorinski bi vê ew pişt a xwe bi sifinanên mējōyî ve dide girêdan, ji yên ku ew didin derxistin, ku Artuwarz Lawê Erdesên di pişt re bi avanîkirina Bajarê Marakirt li Şarurê di navbera wan Marîyan de date avakirin.

Her wehaji di çirokeke dinî Maysay Xorinski de rastiyên piri girîng têtin ditin: Yekem nişkirina wî nayî Çiyografiyî piri hîn û Duwem bi navkirina wî ji bona Rûniştivanan bi Mar û girêdana wî Koçkirina wan an herifandina Dewleta Maran de, a ku ew ji bal Farisan hate nabûdkirin. Ew bi mebesta Welatperweriyê navê Patîşahê Ermenîyan di nava vê çiroka hanê de dide xistin (124). Her wehaji pêreji û bi serdeji wî navê Yunanî ji bona Patîşahê Mêdi İstiyag (İstoviko) bi navêki weke yê evsani Ejdehakê bi nav û deng di Şahname de date veguhertin. Lêbelêji divê bête bibixistin, ku di rojgarîyên Maysay Xorinski de demêke piri dirêj li ser nabûdkirina Mêdyan Kevnar hatibû derbaskirin, lêbelêji tevlivêji pîr guhpêdan pê tête kişandin, ku Mêjōwanê Ermeni tevlivêji ew navê wan li Hemdemên xwe ji Kurdan dide dan. Ji vê derê jî weha bi reusta kevnar tête parastin, li ser ku Kurd ji Neviyên Mêdya têtin derketin.

Wehaji ragiyadinên Çiyografiyî Maysay Xorinski bicarekê li ser pîr ji jimarên kanîyên Erebi ji têtin suwarkirin (125), ji yên ku ew ji bona hebûna

avanîyên Kurdan li Jêri Arakis didin nişandan. Ji girîngtîrîn û hêrtîrîn nişandan di kaniyên Erebi de ew bi xwe ji bi navkirina Gundê Ecdenqan (dibeji Ecdenqan) "li nik Dergehê Devîn" tête ditin (126), yanî Gundê wan Ecdenqanan ne, yê ku Maysay Xorînski li ser wan hatiye peyivandin. Ev Gundê hanê ji bi xwe ji ew cihê zayîna Bavê Selah - Edîn bi xwe ye, yê ku ew Dujminê Xaçperestan bû û Damezirvanê Malbata Eyûbi (1169 -1250) bû. Min bi dîn û dinêji li ser nimûneyên bi vî corî di Nivîstoka xwe de " Rûpel ji Mêjûwa Qefqasya " dayîte axivtin, a ku ew der sala 1956 de bi Zimanê Ingilîzî hatiye çapkirin.

Wêha ez dikarim tiştêkî din li ser pê bidim vekirin: weke ku diyarê, ku Ferqê Rojava ji Herema Mako li Iranê, bi nişankirin Herema Dambatê, a ku ew ji bal Maysay Xorînski tête bi navkirin, hêji ew tanî nehaji ji bal Kurdan lê tête rûniştin. Ger ji tégihîştin li ser (Mada) kevnar bi rengê Mar di Zimanê Ermenî de tête derketin, wêha tégihîştin li ser wê bi Farisî bi rengê (mah) hatiye dan. Wêha bi vî rengî rengê kevnar ji bona navê Mako (Mahkoh, Mah - kuh) pir bi windî ji pêwendîya Kurdan li gel Mêdyan pê dide piştgirtin.

Nehaji li ser me divê, ku ew li ser degeke din ji bidin axivtin, bê ka çawa hatiye kirin, ku Kurdan navê xwe ji xwe re dane veguhertin, ku ew xwe bi Kurd ganî bi Kurmanî didin bi navkirin, di wê çaxa ku Mêjûvanê Ermenî bi pêwendiyê di navbera Kurd û Mêdyan de dide parastin. Bersev li ser

vê dikare bêje ditin, ku Dewleta (Mada) bêgûman jimareke pir ji Êlên cudan di nava xwe de dida hilgirtin. Ger ji Ermen bi xwe ji di heyaman de Dirawseyên Mêdiyan û kurdan bi xwe bûn, ew di bingehê bingeh de xwedaniya Miletêki ji bona Yekitîyeke Siyasiyî Kevnar didin mebestkirin (127). Wehajî Kurdan bi xwe ji dikaribûn navê xwe bi Yekekê ji Êlên Gewre bidin girêdan, ji yên ku ew bi rûçikên Sipahî dihatin nîşankirin, yanji ji yên ku wan Yekbûneke Êlîti didan pêkanin (128). Weha min ji bona jimarekê ji danînan mina hev di gotara xwe de li ser kurdan di Inskilopîdyaya Musulmantîyê de bi wan dayête nîşandan. Hiç gûman têde niye, ku dê ev Mebesta hanê bi dirêji li ser di ayinde de bête gîft û gokirin. Lêbelêji tevliwêji dê Danîna mayî bingehî ji bi hemû hêza xwe ve ji bête parastin. Ger ku Kurd Naviyên Mêdiyan neyêtin derketin, ma gelo çî bi serê vî Miletê Kevnarî Gernas hatiye ketin, Ma ji kû derê ev tora fireh ji Êlên Kurdan hatiye derketin, yên ku ew bi Zimanekî Iranîyî Yekkirî û cuda ji Zimanên Iranîyî din pê didin axivtin.

R O N K I R I N

1. Daner kurtkirina vê gotara hanê di civîna "Divata Rojhilatnasên Rusî de" di Gulana Sala 1915 de date xwendin. R. 2
2. Rêza çiya ji Bakûr ji bona Saganlog berê xwe dide vekirin, a ku ew piştî cenga vê dawiyê hate bi nav û dengkirin. Lêbelê rêza Jêrî çiyê li gel Agri Daxê bi yek dibin. Lê ya navîna Ala Dax ew ji bona agirpijê bédeng Tanderûk xwe dide dirêjkirin, a ku ew li ser sinorên Farîsî nêzîkî ji Mako (Dorhêla Awacîk) tête ketin. R. 3
3. Koka peyva " Furatê " li gel peyva Rusiyî Gelêrî " Fart, Pofartilo " bi yek dibin. Ew bi Zimanên Samî (Erebi yanjî yên din) " Pirbûn, Dewlemedn, Dagirtî " dide derxistin. R. 3
4. Peyva " Dîglatî " Babilî " Kenarê Bilind " dide derxistin. Lêbelê Yunaniyan ji xwe re didan bawerkinin, ku peyv bi xwe ew Farîsî ye, û ew ji (Tigra- ji peyva Farîsiyî nuh " Tîr tête derketin. R. 4
5. Mîrneşîniya Awacîk bi xwe ew Herema bi tenha xwe ye, ya ku têde Turk li "êla Eyromilî û yên din" ji Kurdan li ser sinor berberiyê dikin, ji yên ku ew Heremên xurûyî Kurdî têtin ditin. R. 6
5. Qodontis Erminyadî pêla Costnisan, R. 418 " bi Zimanî Rusî ". R. 7
7. Bi nastî pir cudabûn di nava wan navên Turkî û yên Kurdîyên tên têtin ditin: Pîraw, Dolkan, Kanî siman, Gertek Sipî, Zarkiyê hd...R. 7
8. Ev Herema hanê ji cihên pir fireh ji besên xwarî ji deşta Botan tête pêkhatin. Ev bi xwe Heremeke Serperestî nade pêkanîn, mîna ku M. Hartman dida bawerkinin. Lêbelê ew di nava Sê Wilayetên de hatiye dabeskinin. R. 8

9. Ez gûmandikim, ku Zaravayê Zazan naveki wergirtî ye. Ev navê hanê li ser wî Zimanê hanêyî dorhêlêyî nenas tête kirin. Ev Zaravayê hanê (li gora lêgerandinên nuh ji bal Oskar Man) îrîniyî xurû ye. Ew bi xwe bi Binemala wan Zaravan ve ji bona nimûne mîna Goranî ve tête gihaştin. Ji bona wê rûçikên wêyî taybetî têtin dîtin. Weha divê ji ser balên me ji me re neyête windakirin, ku Evsana pêwendîya wî Zaravayê hanê li gel Ermenî hiç bîngêh jê re nayête dîtin. R. 8
10. Rûnkinên li ser Kurdan, di " Tomara beşê Defqasî de ji Civata Ciyografîyî Şahîşahiya Rusî de", sala 1897 de, R. 339- 368 de, bi "Zimanê Rusî". Têde aqêhdariyên pîrî dewlemend li ser kurdan têtin dîtin. Lêbelê Neqşa Heremên, yên ku Ermenî di nava wan de dijîn, ne bi rastî tête dîtin. Her wehaji Daner bi tu corekî li ser Avedaniya Jêriyî Kurdan pê nade nişankirin. Her wehaji ew ji bona Heremên Alî îlahên îrani ji bi rengekî rast ji pê nade nişankirin. Her wehaji ew pîrî çaran ji navên êlan bi Zimanê Rusî ji bi şaşî dide tomakirin û wan li cihên wan nade danîn. Lêbelêji tevlivêji ev Neqşa hanê ji bi xwe ew karekî pîrî mezin bû û wê hêji girîngbûna xwe ji nedaye windakirin. R. 9
11. Êlên Kurd di " Şahîşahiya Osmani de, kovara Patîşahiya Asyayî, Jimara 38, Sala 1904, R. 451-486 bi Zimanê Ingilîzî. Hiç gûman lénayête kirin, ku ev karê hanê bi çapkirîneke wiyî nuhî rastkirî li gel nivîsandina hemû Kanîyên heyî li ser kurdan di wî babetê hanê de tête pêwîstkirin. Weha sêwayê likarxistin û rêxistina Neqşê bidîyarî dide xuyanîkirin, ku daner xwestî ye, ku ew ji bona bicihanîne ye.

Weha êl li ser pênc Heremên Ciyografîyî xurû hatine belavkirin, yên ku Daner bi Tîpên mezin bi wan dide nîşankirin. Lêbelê cihê rûniştina van êlên hanê bi Tîpên biçûk hatine nîşankirin. her wehaji ji bona bikaranîna Neqşê tabloyekî bi dûr û dirêjî li ser êlan tête dîtin.

Em bawerim, ku ev Neqşa hanê dikare ji bona nîşankirinina wan Hereman bête bikaranîn, ji yên ku bes û bi tenha kurd di nava wan de dijîn. Lêbelê Aşûrî bi Xaç têtin nîşankirin û Ermenî bi xwe bi carekê têde nayêtin bi navkirin. Weha divê bête gotin, ku Neqşa Serheng Kartisov di vî warê han de bi gelekî baştir tête dîtin. Li ser me divê, ku em di navbera M. Saykis û T. M. Saykis Şahbenderê Giştî li Meşhedê û Danerê Nivîstoka "Deh hezar Mîl li Farisê" tevlihev nedin kirin. R. 9

12. Ez bawerim, ku pîrsa hatina Navê kurd di belgeyên mîrîyîyî kevnar de hêjî nehatiye çarekirin. Navê kevnî "Kurtî" nehayê "Korxî" tête derketin, (li Hartman, Botan Beşê duwem, R. 92 bide temaşekirin). R. 10
13. Akadîmî Mar dide bawerkirin, ku navê "Kardoxî" dide xuyanîkirin, ku Bejna vî Miletê hanê li gel Orantan, yên ku wan xwe bi Xalîdan didan derxistin, ji yek Kokê dide derxistin. Wehaji Zimanê wanî kevin ji xwe bi carekê ji bingehê xwe de di pişt re bi Zimanekî Hindo- Ewropî xwe date veguhertin (li " careke din li ser peyva Çelebî" ji tomarên Beşê Rojhilatî di Civata Şopên Şahîşahiya Rusî de, sala 1913 de, Bergê 20, R. 139 de "bi Zimanê Rusî" bide temaşekirin Lêbelê li ser pêwendîya Kurtîyan ligel Kardoxan Mar weha ji xwe re dibîne, ku ew ji tiştên pir dujwar tête derketin, ji yên ku li ser wê bête dadkirin. R. 10

14. Weha tète bawerkinin, ku Barkirinên giştîyî Arîyan ji bona Iranê ji Rojhilat ber bi Rojava ve hatine kirin (V. V. Bartold, Razistneke Ciyografî- mējûyî ji bona Iranê, 1903, R. 3, 59, " bi Zimanê rusî". R. 10
15. Hin ji Zanistvanan Koka Orantan, yanji weke ku ew neha bi Xalidîyan têtin bi navkinin, bi Binemala Orduwiyî taybetiyî bi Miletên "Hitîti, Mitani, û Nehri ve didin girêdan. (Li B. A.Toragêv, Mējûwa Rojhilata Keynar, Bergê duwem, 1914, R. 46 û yê ten) "bi Zimanê Rusî" bide temaşekirin. R. 11
16. Hin Dîtinên din didin dibêjin, ku pêwendî di navbera Ermenîyan, Hitîtan û Kêmîrîyan de hatîye dîtin. (Li Xalanyanîs, li ser Mējûwa Erministanê, 1910, R. 10-20) "bi Zimanê Rusî" bide temaşekirin. R. 11
17. Gerji bi piştgiirtina Dîtinê bêta neçarkirin, a ku ew bi hebûna cudabûnê di navbera Karđoxan û Kurtîyan dibêje, weha bi vî rengî divê em peyva Sitrabo nedin jibêrakinin: ku Herema di dema wî de Kurduyîn bû, (a ku tède Bajarê Fînak tète peydakinin, ew bi xwe di heyamên keyniyî keynar de Melatê Kardoxan bû (Hartman, Botan). R. 11
18. Odontis, Erministan di Pêla Costinyan de, R 418. R. 11
19. Nivîstoka Şeref Name, Perçê siyem, R. 208, 315 " Çapa Pêtersburg". R. 13
20. Kanîya Pêşi, Perçê duwem, R. 76. R. 13
21. Kanîya pêşi, Perçê siyem, R. 34, 224 "Wengerandin" (Em van rûdanên hanê di nava Kurdan de tanî nehajî li Mûsê û li Kabya Cos ji dibînin), " li gotara Sayîks û Şarho di perçê çarem de, R. 213 de bide temaşekirin". Ew bi xwe dide xuyanikirin, ku Dawidê bi navkirî ew bi xwe Lawê Sênherim bû, yê ku ew

- ji mala Ermeniyî Artisironî bû, yê ku wî dev ji Textê Patîşahiye di 1027 de berda. Lêbelê ji aliyekeî din de ji belgeyên mäjûyî didin nişandan, ku yê bi navkirî Mirekî Gurcî bû. Weha ger evaya wisa be, divê bête bi bîrxistin, ku Dawid Kuweylat di sala 1001 de mir. Wiha bi vî rengî belgeyê mäjûyî di navbera Dawidê Ermanî û Gurcî de dide cudakirin. Ji bona nimûne belgeya mäjûyî dide bi bîrxistin, ku Kenîsa Ermenî ji bo Mizgeftê hate veguheztin (Perçê siyem, R. 215. R. 13
22. Kanîya pêşî, Perçê duwem, R. 34. R. 15
 23. Ew ji Xelkê heremê bû. Ew bi kolandinên xweyî pir di nava Welatê Aşûriyan de hate bi nav û dengkirin. (Li Tuwargêv, Mäjûwa Rojhilata kevin, 1913, Perçê yekem, R. 37 bi zimanê Rusî lê bide temaşekirin). R. 16
 24. Nûçeyên Beşê Qefqasî ya Civata Giyografîyî Imperatoriya Rusî, Jimar 4, 17, 19, " Kurd li Farisê " "bi Zimanê Rusî". Gotar bi xwe nala têbinîyên sawilke tête dîtin. R. 17
 25. Weha pir agehdariyên mäjûyîyî dewlemend li ser mäjûwa Kurdîyî nuh ji bal Nivîsyanên Efsereyên Rusî hatine civandin: Kartisov, Aviryarov, Kamasarov. Ji van agehdariyên hanê hatiye wergirtin û ji wan jî sêd hatiye wergirtin. Her wehaji jî Nivîstoka Zerî Ingilîzî jî " Agehdariyên taybetî li ser hêrişê Kurdan beramber bi Iran û Turkî jî, di sala 1881 de jimara 5 " bi zimanê Ingilîzî" sêd hatiye wergirtin. R. 18
 26. Pir kanîyên Cengîni li ser " Hemidi " têtin dîtin. Ji bona nimûne ji xwe re li F.F. Girgaznov Kurd û Siwarên Kurdan bide temaşekirin, (Nûçeyên Baregehê Serkindayetîya Cengê li Qefqasya, Çirya Pêşîn, 1907, R. 20) bi "Zimanê Rusî". R. 19

27. Divê em' di vî babetî de Kurdên Şedadî (Sedsalê Deh - Sedsalê Duwanzdeh) bidin bi bîrxistin, ji yên ku wan serdarî li ser perçeyên Jêrî li pişî Qefqasya dane kirin. Wan Mizgeft dane avakirin (Mar, Bergên 132). Her wehaji li (Pol, Malbatên Musulmantiyê) û li (Bartold, R. 295) bide temaşekirin. R. 20
28. Gava me Bayazîd ji xwe re date vegirtin, me Behlûl Paşa date girtin. Ew bi xwe Mirê Kurdîyî dawî bû. Me ew li gel xwe ji bona Tevlîsê anî, lêbelê ew ji xwe re revya û Desthilatîya wî li Turkiyê careke din jêre hate vegerandin. Lêbelê me ew careke din di sala 1855 de ji xwe re date dîlkin. R. 20
29. İbrahim Paşa bi teygera xweyî çekdarî biştî dazanîna Destûrê di sala 1908 de pê hate rabûn, lêbelê ew pê nehate bi serketin; ji ber vê jî ew ji bona çiyayê Evdul Ezîzê hate revandin û ew li wê derê ji hate kûştin. "Gordilâvîskî". R. 21
30. Bawerî ku canî mirî bi carekê hiç ew ne tête rabûn û ne jî careke din tête vejandin, mîna ku ew hebû. (Farin, mîna ku ew li ser Yezîdîyan tê). R. 21
31. Weha Magîvîskî, Bêlek û yên din dibêjin. R. 21
32. Lalayan, "Asûrî di Wilayeta Wanê de, Tomarkirinên Başê Qefqasî ji Civata Ciyografîya İmperetora Rusî, Jimar 28, Belavûka Çarem, sala 1914 de. R. 21
33. Di barê Serjimara Kurdan, êlên wan û Malên wan de agehdarêyên pir bi nex têtin dîtin: (Ji xwe re li gotara Saykîs bide temaşekirin). Her wehaji nûçeyên Mâcer Tîrotî jî di vî babetê hanê de jî têtin dîtin. (Li Wergerandina "Kurdên Asya Biçûk, Nûçeyên Başê Qefqasî ya Civata Ciyografîya İmperetoriya

- Rusî Bergê 7, sala 1882, R. 1-14 "; her wehaji li karê pir mezin ji xwe re lê bide temaşekirin, ji yê ku ew ji bal Lêrx pê hatiye kirin " Lêkolinên li ser Kurdên îranî û pêwendiyên wanî li gel Qaldêrên Jorî, Pêtersburg, 1850, Bergê yekem, R. 1 - 63 ". Lêbelêji tevî giringbûna vê Çavîya hanê ji aghdarîyên têde hatine kevinkirin. R. 22
34. H. F.B. Lenc, Erministan - Çûn û Hatin û Xwendekarîkirin, sala 1901, Perçê duwem, R. 423 "bi zimanê Ingilîzî". Her wehaji wengerandîneke Rusî ji têde peydakirin, a ku Konkoviskî sala 1910 de pê hatiye rabûn. R. 22
35. Evên dawî pir caran bi " Goran" têtin bi navkirin. Weha li ser vî bîngê hanê ji bona vê gotinê du liberketin têtin dîtin. Ya pêşî bi têgihîştina Cotkar yanjî Herzesvan têde liberketin û ya duwem bi xwe ew bi navê Eşîrekê têde dîtin, a ku ew li beşê Rojhilatî Zehaw diji. Rolinson dide bawerkirin, ku koka Eşîra Goran ji Eşîra Kulhor têde derketin. Weha Sultan Muradê Çarem Bacolî ji Diyarbekrê anin, ku wan Kulhorî di nêzîka sala 1639 Z. ji Rojavayî Zehaw dane derkirin. Cudabûnên heyî dinavbera Zaravayê Goranî (li yê tê binêr) û Kulhorî vê bawerîya han dide nayînkirin. R. 23
36. Turkan xwestin, ku ew di dema vegirtina xwe de ji bona Heremên ser sînorê Farisî bi Rastkirinan di nava Cotkaran de pê rabin. Min bi guhê xwe ji Cotkaran pir caran dayite bihistin, ku wan bi dilekî pîrî şikestî digotin " Ji îro û pêve Axe ji bona me neman"; ji ber ku Turkan xwestin, ku ew Desthilatîya Axan bidin nabûdkirin. R. 23
37. Aghdarîyên pîrî kêr li ser îtnografiya û întropolojiya Kurdan têtin dîtin. (li

- rûnkininên A. A. Ivanoviski, Yezidi, Kovana Intropolocîya Rusî, sala 1900, Jimara siyem) bi "Zimanê Rusî" bide temaşekirin. R. 23
38. Divê ji nuh ve lênerin li pir van bir û baweriyên hanê di vî babetî de bête kirin, nemaze piştî dozandinên nivîsandina bi Farisiya Navînî li Turkîstana Çînî hatine dîtin. Weha di nava wan nivîsandinan de hatiye derketin, ku di Farisiya Navînî de ji Zarav ji têtin dîtin, ku ew ji hevdû bi diyari têtin cudakirin. Kar û barên Oskarman pir tiştan di Zimanên Îrana Rojava de didin diyarkirin. R. 25
39. Mero dikare Zaravayê Mukrî (Sawçexlax) mîna Zaravayê kilasîkî ji bona Zimanê kurdî bide danîn. Ev Zaravayê hanê bi dûr û dirêjî ji bal Oskarman hate xwendekarîkirin. R. 26
40. Metnê nivîsandina Japa bi Metnê nivîsandina Destana Ahemedî xanî hatiye pêkêrkin. Lêbelê metnê din, yê ku ew ji bal Oskarman li Merîwanê hatiye tomarkirin, rûdanên wî pir ji dema me nêzîktir tete dîtin. Her wehî ew ji tevaya metnên din jî bêtir rastiyê dide derxistin. R. 27
41. Li Japa, Rûnkinin, Pêtersburg, sala 1860 de, R. 7 - 11 bi "Zimanê Firensî" lê bide temaşekirin. R. 27
42. Ji tomarkirinên Oskarman (Zaravayê Mukrî) reng û naveroka vê sitirana hanê, a ku ew li ser sê malikan tete avakirin, ew me bi meqamên gelêriyî Sipanî tîne bibîrxistin. R. 29
43. Weha li ser me divê, ku em bidin bibîrxistin, ku li teniştina Zaravayên Kurdîyî Taybetî hejî du Zaravayên din jî (Zaza) û (Goranî) jî têtin dîtin. Yê ku ew bi van zaravayên hanê dipeyivin, bi xwe jî bi Kurdî jî dixivîn. R. 29
44. Berhevokên Rêç li cihên Destnivîsandinan li Antîkxana Biritanî de . R. 30

45. Jimara yekem, a ku ew di nava destên min de ye, di Nisna sala 1914 de hatiye derketin. R. 31
46. Rojanên Wênerê Rusî der sînorên Turkî - îranî de di nava salên 1849 - 1852 de, ew bi serpereştîya Gamazov li Pêtersburg di sala 1875 de hate belavkirin. Ev Nivîstoka pir .bi nex pir di hebmerîya xwe de kême, her wehaji pir bi dujwari ew tete bidestketin. Daner bi biserdana pir cihan rabûye, ji gûn ku Serheng Çirîkov pesnê wan daye dan. Ez bi pêwistî dizanim, ku li vê derê li ser rastî û rawestandina li rastê ya vî Gervanî bidim gotin. Em dikarin pê xwe bidin serbilindkirin. Ev karê hanê hejî bi giringbûna cihê xweyî zanistî dide parastin. R. 31
47. Li çûna wiyî ji bona kurdistana îranê, Nûçeyên Civata Ciyografiyî Imperetoriya Rusî, Sala 1852 de, Beşê Şeşem, Perçê Pîncem, R. 1-18, her wehaji li tomarkirinên Beşê Qefqasiyî Civata Ciyografiyî Imperetoriya Rusî, sala 1952 de bide temaşekirin. Di Nivîstoka Yekem de Rûnkirinên Mîr Gagarin li ser Senendec têtin dîtin. R. 31
48. K. N. Simêrnov, Serdanek ji bona Jonî Kurdistan, Nûçeyên Beşê Civata Ciyografiya Imperetoriya Rusî, Bergê 27, Jm4, Sala 1904. R. 31
49. Çûnek ji bona Welatê Faris, Nûçeyên Beşê Qefqasî ya Civata Ciyografiya Imperetoriya Rusî, Bergê 27, Jm. 4, li gel Raportekî li ser vê Çûna hanê. R. 32
50. Şarho di Siyan de di destnivîsinê de dest bi kar date kirin, lêbelê wî bist salan dest ji kar date berdan. Wî di sala 1868 de bes û bi tenha dikaribû Bergê Yekem ji Wergerandinê bide belavkirin. Lêbelê Bergê Çarem (yanî Nivîstoka Duwem) di sala 1875 de hate derketin. R. 33

51. Tomarkirinên Beşê Qefqasî ya Civata Ciyografiya Imperatoriya Rusî, Nivîstoka Sêzdehem, Belavoka Duwem, sala 1891 de. R. 34
52. Her wehaji nivîstoka pir baş (Gerandineke veşartî di nava welatê di navbera herdû Çeman de û Kurdistanê de, london, 1912) " bi Zimanê Ingilîzî". Li vê derê divê bête bibîrxistin, ku Son ji Turkan nedida hezkinin, lê wî mêldariya Faris û Kurdan dida kirin. R. 35
53. Li ser ne rastîya bi navkirina Sultanên Osmanîyan bi Xelîfan li V. V. Bartold, Xelîfe û Sultan, Kovara " Çihana Musulmantiyê", sala 1912 de. Jm. 2-3, "bi zimanê Rusî" bide temaşekirin. R. 36
54. Li wan li " Serdana min li Meraxe û Herema Çemê Cagat û Tawfaw", Nûçeyên baregeha Rêberîya Cengîni ya herema Qefqasê, sala 1907 de, Jm. 20 de, Çapa ne veşartî "bi Zimanê Rusî" bide temaşekirin. R. 38
55. D. Bilyayêv, Gotara li ser Beşê Jonî-Rojhilatî Kurdistanê Iranî, Nûçeyên Baregeha Rêberîya Cengîni ya Herema Qefqasya, sala 1910 de, Jm. 29, 30 "bi Zimanê Rusî. Ev Gotara hanê pir bi girîngî tête ditin û ew aqehdariyên pir li ser êtnografiya Heremê dide dan. R. 38
56. Yezidî ew ji bona Rêçvanan bi navkirineke gelêrî ye. Weha tête bawerkinin, ku ew navê hanê di koka xwe de ji gotina iranîyî Kevin "Yezd" tête derketin, a ku ew bi têgihîştina (Xwedan) tête liberketin. R. 39
57. O. H. Bari, Şeş Meh di Dêra Aşûnî de, sala 1895 de. Metnê duwem yekê ji Filên Rojhilat, ku ew jî bi îsa Yûsiv tête bi navkirin, di bin navê " Metnê yezidî de" di Kovara Emerîkî de ya Zimanên Samî de, Sala 1909 de, Bergê 25, Jm. 2,3 de date çapkinin. R. 39

58. Kovara Entrobolocî, sala 1911 de, Bergê Şeşem de, Deftra yekem de. R. 39
59. Li vê derê divê bête gotin, ku Kartsov bi xwe ew ne Serhengê Kartsov tête ditin. Karên Y. S. Kartsov û yên Pirofîsor Yekyazarov li ser yezîdiyan di Tomarkirinên Beşê Qefqasî de ya Civata Dîyografî de, Bergê 13 de, belavoka duwem de hatine belavkirin. Her wehaji ji xwe re li Y. Kartsov, Heft Sal li Rîjhilata Navîn, Sala 1906 de, R. 187-190 de bide temaşekirin. Ji bona nimûne ez dibêjim: ku min li Helebçe Lawê Dektorê Cengê Bironîslav Xêmîl dît, yê ku wî Kartsov dida dermankirin. Ev Lawîkê hanê li wê derê ma û ew li wê derê li ser Musulmantîyê hate xwedîkirin. Weha Bencekî Kurdîyî xurû jê hate derketin. Ew bes û bi tenha ji Kurdan bi rengê porê xwe ve dihate cudakirin. R. 40
60. Weha Agehderiyên pîr dewlemend û wêneyên Malên Xwedanên wan di nivîstoka W. Wagman de, Kenîse û Mizgeft li Ewminîstanê û Kurdîstanê, Laypzig Sala 1913 de, R. 9-15 "bi Zîmanê Elmanî". R. 41
61. Weha agehderiyên pîr dewlend li ser Yezîdiyan ji sala 1856 têtin ditin. Ji xwe re li Lêrx, Bergê yekem, R. 47 bide temaşekirin. Lêbelê li ser lênerîna wan li ser Şer ji xwe re li Mar bide temaşekirin. Weha Evsanek dibêje: ku Melek Tawûs xwe ji Xwedê date cudakirin; ji ber ku ew bi xwe pîr bi xwe payebû û ji ber vê jî wî nexwest, ku ew serî ji bona Afîrvanê xwe bide tewandin. R. 41
62. Wêneyekî bi tenha xwe (Lagekî Bironzî çêkirî) di Gotara Instas Marî de tête ditin. R. 42
63. Pirofêsor D. A. Xufolson wî bi xwe ev bîr û bawerîya hanê di cara pêşî de pê date dazandin. Mahna yên ku vê bîr û bawerîya hanê didin veşerandin, ku li nîk Yezîdiyan hiç Cejnek di dema germê de (Tîrmehê) de nayête ditin,

- lêbelê ji evaya bi xwe ji hiç tiştekî nade biryarkirin. R. 42
64. Torayêv, Mäjûwa Rojhilata kevîn, Bergê Yekem, R. 78. Weha mero dikare bide bawerkirin, ku di navbera yezidiyan û Sayibîyên neha de tiştêkî hevbeşî tête dîtin (nemaze der barê şûştina wan bi avê). Ji xwe re li A. A. Admov, İraqa Erebî, Sala 1912 de, R. 224-260 " bi Zimanî Rûsî" lê bide temaşekirin. R. 42
65. Hiç gûman têde nayête dîtin, ku Serjimara Yezidiyan di berê de bi gelekî ji vê Serjimara hanê bêtir dihate dîtin. Weha di Şeref Name de li ser Mîrên bi nav û deng li Cezîrê hatîye, " ku wan xwe pir bi rabûn û rûniştinên Rêça Yezidî ve didan girtin", Wergêrandina ji Bergê duwem, R. 153. Eşîra Sênkî, a ku min li gel hinekan ji Kesên wê di sala 1853-1856 de li dorhêla Beyazidê date dan û sitandin, ew bi xwe ji Yezidiyên musulmankîni bûn (Aviryanyov). Her wehaji li Iranê ji bes û bi tenha xwe Gundekî yezidiyan li Minneşîya (Makb) (Gundî Cebarlû nêzîka 25 Malan) ma bû. Ji xwe re li "Raportê min li ser Serdana Mako di salaa 1905 de, R. 23, 24 lê bide temaşekirin. R. 42
66. Alî İlahî xwe bi navê " Ehl Elheq" didin binavkirin. Birek ji wan li nik me li Rusya li Melbenda İlizabêş Pol li Herema Qarsê dijîn. Lêbelê li Qefqasiya pîraniya wan ji koka Kurdan neyêtin dîtin, lêbelê ew bi xwe nala Oldariyeke taybetî lê tête temaşekirin. Her wehaji di Neqşên Mîrî de ji ji bona wan nala Oldariyeke taybetî ji têtin nişankirin. Ji xwe re li: Tomarkirinên Beşê Qefqasî ya Civata Ciyografî, Sala 1879, Nivîstoka Nozdehan û li salnama Qefqasî ya sala 1907 de bide temaşekirin. R. 42

67. Ji xwe re ji bona nimûne li " Bustan Elsiyahe" R. 271 bide temaşekirin. R. 43
68. Wê li gel Rêça Ismaîlî bide beramberkinin, ya ku ew Afirvan nala "Patîşahê Mezin" yanjî "Hişê Cihanê" dide derxistin û ew wî ne nala Yazdanîyê bi xwe dide derxistin. R. 43
69. Rêça Alî İllahî li nava İranê, Turkî û di navbera Miletên din de xwe date belavkirin. Li Asya Biçûk pir ji Turkmanan bi vê Rêça hanê xwe didin girtin. ew li İnanê û bi taybetî li Herema Ezirbêcanê pê têtin pîrkirin. Weha tête gotin, ku Serjimara wan di pêla Berxê Reş de(Sedalê Panzdehan de) hate pîrkirin, ji ber vê jî Serokên wan ji bona nava Turkîyê hatin bangkirin. Ji xwe re li: F. Bartold, Turkî, Musulmantî û Filetî, Kovara Mehane, sala 1915 de, Jm. Duwem bide temaşekirin. R. 44
70. Şahbenderê Firensî Kirinar evsaneke mîna vê guhê wî pê hate ketin. Ji xwe re li rûnkirinên wî. li ser yazîdiyan li Rusya, Nûçeyên Baregeha Rêberîya Herema Qefqasê, Sala 1905 de, Jm. 7, 8, sala 1907 de Jm. 19 "bi Zimanî Rusî" bide temaşekirtrin. R. 44
71. V. A. Gordlêvîskî, Tablowê Rusî, 23 Çirya Pêşî sala 1914 de, Kaniya berê bi xwe 16. Rêbenda sala 1915 de, "bi Zimanê Rusî". R. 44
72. V. Minorîskî, Matiryalên ji bona Xwendekarîya Rêça İranîyî " Ehl Elheq" yanjî " Elî İlahî", Mosko, 1911, Beşê Yekem "bi Zimanî Rusî. R. 44
73. Hêneyê Gorê (ji xwe re li Oskarman) di "Rojnama Hênekirî" de, 30 Nisana sala 1908 de, Jm. 3383 de bi "Zimanê Elemanî" bide temaşekirin. R. 45
74. Belavoka " Nivîstokxana xwendinê", 1854, Bergê 124, Beşê Siyem " Rojnigarîyên Baron K. Budî Endamê Civata Ciyografiya Rusî û Sikretêrê Yekem di Encumena Imperetoriya Rusî de li

- Tehranê". R. 45
75. Ez gûman nakim, ku Têgihîştina "Derebege" li ser tevaya van Mîrnehînen hanê tête suwarkirin, yên ku ew di nastiyê de ji Xwedanên Dolan di nava çayan de li Turkiya Kevin têtin pêkhatin. Lêbelê tevliyê ji hinekan ji Heremên mîna Hekarê, Botan û Sulêmaniyê Mîrnehîniyên mezinî desthilatdar li ser Heremên pîrî fireh hatin pêkhatin, ji yên ku ew berê ne di nava wan Heremên binavkirinî de dihatin ditin. Her wehaji divê li vê derê ji bête bi bîrxistin, ku Serdarê Kurdistanê (Erdelan) li Welatê Faris bi navnîçana mezin (Wali) dihatê binavkirin û ew bi carekê bi serê xwe azad bû. Ew li gel Waliyên Gurcistanê, Loristanê û Erebiştanê di ahengên Tackirina Şahin Şahiyan de dihatê besdarkirin. Wî darekî bi almas xemilandî bi destên xwe ve dida girtin. R. 47
76. Emê di pişt re Metnekî bi carekê li ser Kurdan ji bal vî Danerî bidin tumarkirin. R. 47
77. dibe ku têgihîştina Oldaniyî kurdan wan ber bi besdarbûna wan di cengê de bide ajotin. Lêbelê evaya ji bi xwe ji tanî nadeyeki tête kirin, ku ew bes û bi tenha li ser Erdên xwe û Zeviyên xwe didin parastin, a ku Rêstika nuh dixwaze destên xwe bi ser wan de bide danin. Derbarê cenaga 1826-1827 de Aviryanyov bi rastî dibêje, "ku Kurdan li ber Serdarê Yerivanê ne didan, lêbelê wan li ber azdiya Welatê xwe didan dan". R. 51
78. Ji xwe re li Lêrx, Bergê yekem, R. 30 bide temaşekirin. R. 51
79. Ew bi xwe ji Kurdên Garûsê tête ditin. Wehî Ismaîl Heqî Paşa (ew bi xwe ji kurd bû) li Turkiyê Tevgera kurdan di Heftêyî de ji Sedsalî çuyî de date temirandin. R. 55

80. Kurdan di demên derbasbûyî de ji bona Musulmantiyê pir Zanistvan (Abû El-Fida, Al-Idrîs), Zanistvanên Oldarî û Xweşxuwavan dane pêşkeşkirin. Ji xwe re li Danînen Lêrx û Mar bide temaşekirin. R. 56
81. Ew bi her awayekî li nîşanê didin dan. Min bi xwe Simkoyê bi nav û deng dît, gava ku wî xertûşekî vala bi şaxekî darêyî livandi date girêdan. Weha wî ji dûrbûna 15 gavan li nava nivê xertûşê date dan. R. 56
82. Ji xwe re kar û barên A. A. Başmakov li ser Albanîyan bide beramberkirin. R. 59
83. Wehaji ji xwe re li gel vê rûdana bi nav û deng bide beramberkirin, a ku Şûnnasê Elmanî V. Bilk (1898) dide bi bîrxistin, a ku ew têde ji ber mîrxasîya xweyî bilind ji kuştina xwe hate rizgarîkirin, tevî ku ew ji bi xwe jî çekdar bû. Kurdan ji dûrbûna çend gavan gule li ser dane barandin (Raportê Şahbender Magîviskî). R. 59
84. Salnama Qefqasî sala 1910 de. R. 60
85. Ji xwe re li gel dîdara dilêikestî bide baramberkirin, a ku ew ji bal Şahbender Magîviskî di pesindana xwe de ji bona herdu Wilayetên Wan û Bedlîsê dide nîgarîkirin. R. 61
86. Weha ji bona nimûne Bedirxan Beg li Mergover, Mutlû Elah li Moqsê, Hisên Paşa li Edîl Cîwaz di sala 1895 de, Qayîmeqam Hacî xan li Nordûz di sala 1898 de. hd. Wehaji İbrahim Paşa jî (Şarwêran) li gel Serbirina Ermenîyan nehate besdarkirin. R. 61
87. Ji bona beramberkirin û dana remaneke giştî li ser endaziya Xelkê bi nêzîkî li Kurdistanê ez vê rûdana tê ji ya Berpîrsiyarê Mîrîyî Rusî didim bibîrxistin. Ev Rûdana hanê bi Fileyên Musilê ve li nêzîka sala 1880 de tête girêdan: "weha dibû, ku tiştêk ji ser masê dihate

windakirin. Min ew Mirovê wê çaxê li wê derê bi bîra xwê ve dida anin. Min Yanîderê xwe ji bona nik wî Mirovî dida rêkirin, wî xweser ji bona min Diz û tîştî windakirin li gel wî ji min re dida anin. Diz bi ken digot: Min evaya bi xwe ji xwe re ji we dabû binin". R. 61

88. Ez li vê derê naxwazim bi serketina Turkan di vî warê hanê de bidim derxistin; ji ber di nava van Hereman de bigir tu Desthilatiya Turkan nayête dîtin. Qayimqam li gel jimareke Cendirmên xwe li Qele Dize nala lédorgirtvanan dijî. Lêbelê bi serketina lêgerandinê li ser dizyê ew bi xwe bi dixwaziya Serokên Kurdistan ve tête girêdan, yên ku wan dixwest, ku ew kêra xwe beramberî Encûmenan û her wehaji li ser hêviya Wênerê Turkan bi xwe ji bidin derxistin. R. 61
89. Şahbenderê Giştî Orlov pesindaneke pir ji bona jîrbûna Pîrekên Esîra Cav di dema kockirinê de dide dan. Her wehaji ew çêrandinê di nava xaçîrêk û çivanokên tengî asê de hd. dide pesindan. R. 63
90. Wilson, Jiçana Farisî û Çil û Berkên wan, Niyoyork 1899 " bi Zimanê Ingilîzî" û her wehaji D.D. Bilyayêv. R. 63
91. Min bi herdû çavên xwe çarekê li Bajarê Kurdîyî biçûkî Seqiz de didarên pir dilşekestî di nava kolan û bazarên wê de dîtin û li wê derê ji hiç bi çarekê Wênerêkiyî Desthilatiyê nedihate dîtin. R. 68
92. Ji xwe re ji bona nimûne li gel Gera K. N. Simîrnov bide beramberkirin. Ew dide bibîrxistin, ku zanyarî fani radeyekî li nik Musulmanên Çiyayî bi pêşveketî tête derketin, ji yên ku ew di nava rêzên Çiyayên Erminstanê de dijîn, ji yên ku ew di koka xwe de ji

- Qefqasya têtin dîtin. Di vê bir ûbaweriya hanê de hin ji Danerên din jî piştê lê didin girtin. R. 69
93. Li vê derê em li ser Heremên Eşîrên Aşûrî nadin peyivandin; ji ber Desthilatî di nava destên Filan de tête dîtin, lêbelê em li ser hinekan ji Gundan li Jor û Rojhilat didin axivtin. R. 70
94. Abovyan Kurdan bi "pehlewan" dide bi navkirin. Ji xwe re li Lêrx, Bergê yekem, R. 28 bide temaşekirin. R. 70
95. tevliwê jî ez dixwazim rûdanekê bidim bi birxistin, ku Musa Beg Deyn ji bona Deyndaran date vegerandin, jên yên ku ew ji bona Rusya çûn, tevî ku jî li nik wan jî hiç Belgeyek bi wan deynan jî nedihate dîtin (Mayêviskî). R. 70
96. X. Abovyan, Berhevoka Rojhilat li ser rûmeta A. N. Visilovskî, Mosko 1914 de, "bi Zimanê Rusî". R. 71
97. Ji wan re bi mafe tête dîtin, ku ew xwe bi Anî bidin binavkirin. Bi her awayekî ev Nîşana han li ser wan tête siwarkirin, mîna ku Nîşana "Silavî" li ser Bulgaran tête siwarkirin. R. 71
98. Ji wan Wezîrê Gewre Seîd Paşa, Mirovê Siyasîyî mezin Ismail Baba Zade û Mîr Nizamê bi nav û deng Waliyê Giştî ji bona Ezirbêcanê... R. 71
99. Me got, ku ev Serjimara hanê xwe li ser tu belgeyên amariyî rast û durûst pê karkirî nadin danîn. Weha bi vî rengî peyv li ser Serjimara Kurdan berî Cenga Cihanîyî Yekem tête gerandin. Lêbelê di dema meyî neha de Serjimara kurdîyî giştî nekêmtir ji Duwanzdeh Milyon Kes tête texmînkirin. R. 72
100. Yanjî bi regekî hêjî hûrtir piştî bi serketina Tisîtisyanov di sala 1804- 1805 de (Aviryanyov). R. 73

101. Ji xwe re li ser Xelkên kurd û Heremên wan li (Deryê Yekem) bide temaşekirin. R. 73
102. Serdarê wê Evsereki Rusî bû û Yarîderê wî Begekî Kurdî bû. Her wehaji Peyakî Rusî, Meleyek û Tetereki Beridê ji dihate ditin. R. 73
103. Cafer Axa di sala 1876 de hate mirin. Ji bil Malbata Şemse-dînov her wehaji Malbateke Kurdîyî din ji bi nav û deng li Rusya tête ditin, ku ew ji bi xwe ji Malbata Fatih Bigov bi xwe ye. R. 74
104. Piraniya van belgeyên hanê di nava nivîsandinên civinên Endûmena Şûnnasiyên Qefqasî de hatine belavkirin. R. 74
105. Yekek ji Çavdêrvanên ji Yana Kurdan vê pîrsa tê dide kirin? Ma gelo bi pêwisti tête ditin, ku Şivanê baş bi Çotkarê xerab divê bête veguhertin? Lêbelê divê em xwe nedin jibînakirin, ku Kurdên li kenarên çepî Cemê Anasê dijin, ew bi xwe Bajarvani û Merzevanin. Ji xwe re li Yegyazarov di tomarkirinên Beşê Qefqasî de ya Civata Ciyografiya Împeratoriya Rusî, Belavoka 13, Perçe duhem, sala 1891 de bide temaşekirin. Tevî ku Amanên têde ji bi xweji ew hatine kevinkirin. R. 75
106. Cara pêşî ev pêşneyara hanê ji bal Karnas û Jirê li ser Kar û barên Kurdan Loris Melikov di sala 1855 de hatiye kirin, yê ku ew beramberî Serperştiya Eşîrên Kurdan bi fermana General û Amiral Monayêv berpirsiyar bû. R. 75
107. Di vê pêla meyi neha de du Dibistanên Kurdî li Yerîvanê têtin ditin. Her wehaji di vî warî de ji divê bête bibixistin, ku Dibustanek ji bona Zarokan li Bajarê Xoyî li Iranê dihate peydakirin, a ku ew di bin Serperştiya Şehbenderê Rusî de dihate ditin. R. 75
108. Ev lêgerandina hanê mîna xwe hatiye wengerandin, bêyî ku hiç destkarîyek xanji

veguhertinek tède bête kirin. Her wehaji me bi başî dît, ku em nivîsandina hemû navên ji bal Daner bi tîpên Latîni hatine tomarkirin, mîna ku ew di Metnê Rusî têtin dîtin, careke din bidin nivîsandin. Bi her awayekî divê li ser me, ku em rastîya şeweyê raxistina Daner ji xwe re bidin dîtin; ji ber ew tanî radeyekî bi lêgerandina xwe ve tète girêdan; ji ber ku ew bi xwe nala vegihustina Bîr û Bawerî û dîtinan di navbera du Zanistvanên Agehdar de li ser hemû dûr û dirêjiya Mebestê de tète dîtin. (Wer. Kemal Mezher) R. 79

109. Miletên Zagrosî Kevin Lolo, Gotî, Kasî û yên din pê têtin niyazkirin (Wergeser K. M.). R. 79
110. Ji xwe re li nuhtirîn Xwendekarîyên li ser Mêjiûwa Mêdya ya M. Duyaknov, Mosko, 1965 û li ya Iqnan Elîyêv, Bako, bide temaşekirin. R. 97
111. Elsikîf - (Ev navê vî Miletê hanê li kanîyên Erebi bi Balaskîsiyîn tète bi navkirin. Ew bi xwe Xelkên kejarên Derya Reşî Jonî di pêla Sedsalê heftan tanî Sedsalê Sisyan B. Z. (Berî Zayîneh) dihatin dîtin. Zimanê wan bi Binemala Berhevoka Zimanên Hindo- Ewropî tète gihastin. Sikîfyûn di sedsalê heftan B.Z. dikarîbûn xwe bi Asya Biçûk bide xistin û ji xwe re jî Mêdya û Heremên Rojhilatî Derya Sipî bidin vegirtin, Lêbelê Mêdya di destpêkirina Sedsalê Şesşan de B. Z. dikarîbû wan bi carekê ji vê Herema hanê bide derkirin. Wan careke din xwe ji bona cihê xweyî berê datin vegerandin. (Wer. K.M.). R.80
112. Oranto yek ji keynartirîn Dewletên navîn bû. Ew di pêla sedsalê nehan de tanî sedsalê Şesî B. Z. de hatîye jiyandin. Wê di nava xwe de Baniya Erministanê û Heremên dorhêla wê ji xwe re dida wergirtin. Mêdya di nêzîka sala 590 de di berî zayîneh de Dewleta Oranto date tar û markirin. (Wer. K. M.). R. 80

113. Kiyaxsar - Kixisro (Bi farisiya kevnar Hofaxsatra)- bi gewnetinin Patışahê Mêdya tête dîtin. Wî di nêzika pêla ji 525 yanji 624 de tanî 584 de di berî zayîneh de dawîte serdarîkirin. Ew bi xwe patîşahê Mêdiyî pêşî tête dîtin, yê ku wî dikaribû Yekitiya êlên Mêdiyî niv Sîpahiya ji hev belavkirin bi Leşkerekî yekgintiya bi raxistî bide veguhestin. Weha bi vî rengî Dewleta Mêdi di pêla wî de dikaribû gewnetinin bi serketinên xweyî dengîni bide bicîhanin. Yê ku wan bi rengekî xweser li ser çûna rêça mêtûwa Rojhilata Nizîkî Kevnar datûn kêrkirin (Wer. K. M.), P. 80
114. Lidya - Yekêke ji Dewletên Rojavayî Asya kevnê, ya ku wê di destpêkirina sedsalê heftê berî zayîneh de xwe bi Dewleteke Serbixweyî bi hêz di Heremê de date veguhestin. Çenga yêketî di navbera Dewleta Mêdya û Lidya de bi peymanê sala 585 de di berî zayîneh de di navbera herdu aliyan de hate dawîkirin. Dewleta Lidya li gora vê peymanê hanê hate neçarkirin, ku ew bi Çemê Galîs nala sinorê Mêdyayî Rojava pê bête rûniştin. (Wer. K. M.), P. 80
115. Di Kevnar de ew Çemê hanê bi navê Galîs di hate binavkirin. (Wer. K. M.), P. 80
116. Serçaviyên Aşûriyî kevnar didin derxistin, ku Dewleta Mêdya di Heftêyî sedsalê heftan de di berî zayîneh de hatiye pêkhatin. Ev Dewleta hanê di sala 550- 549 B. Z. de hatiye ketin. Weha Mêdya bi xwe ji xwe di nava Erdên Dewleta Aximîneh de dida dîtin. (Wer. K. M.), P. 80
117. di nava metin din de ew nala Sertip tête gotin (Wer. K. M.), P. 81
118. Aturpatîna yanji Atropankan- navek bû, ku ew ji bona Heremekê ji Heremên Ezirbêcana jêrî di

- pêlên keynar û Nivîn de dihate gotin, a ku wê her wehaji Mêdya Jorî yanji Mêdya Biçûk di perçê dirêjîkî de di navbera Çiyayê Taleş û Çemê Aras li gel Gola Ormiyê de bi ber xwe ve dida vexistin, a ku navê wê ji navê Atropat têtê daketin, yê ku wî ev Herema hanê di sedsalê heftan de di berî zayîna de daye serdarîkirin. Weha bi vî rengî navê Ezirbêcana serdema me jê hatiye xwar. (Wer. k. M.). R. 81
119. Yanji Parsî. (Wer. k. M.). R. 81
120. Mark Sayiks berî Denga Cihanî yekem bi şend salan bi gereke giştî ji bona Heremên cudayî Kurdistanê de yê di navbera Imperatoriya Osmanî de ji xwe re pêhatiye rabûn. Wê gena hanê ji xwe re dirêjbûna 7. 500 Millî dayite wengirtin. Wî yekemîn lêkolandîneke pir bi nerx li gena xwe li gel Neqşeke dîn û dirêj li ser Êlên Kurdan di sala 1908 de dayite belavkirin. Ji xwe re li: M. Sykes, the kurdish tribes of the Ottoman Empire "The Journal of Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland", Vol. 38, 1908 P. P. 451-486 bide temaşekirin. (Wer. k. M.). R. 82
121. Li vê derê têtê nêtkirin, tiştê ku ew di nivistoka Rojhilatvanê Rûsiyê bi nav û deng hatiye, yê ku ew di Xwendekarîyên Kurdî de karnase P. Lêrx Xwendekarîyên li ser Kurdên

Iranî û Baÿ û Kalên wanî Çaldêriyên Jonî", (bi Zimanê Rusî), Nivîstoka Yekem, li Pêtersburg, sala 1856 de, P. 39-40, 73. Di nivîstoka duwem de aqehdariyên bêtir li ser Zaza ji bal Daner bi xwe hatine danîn, a ku ew jî li Pêtersburgê di sala 1857 de hatiye çapkirin.

Li vê derê divê bête gotin, ku Bir Bawerîyeke dinî Minorîskî di vî warê hanê de dihate ditin. Wî di Nivîstoka xwe de "Kurd - Rûnkin û dîtin" di rûpelê 4-5 (Pêtersburg, 1815) beramberî wan kesan hate rawestandin, yê ku ew Êlên ji ber hoyên cudabûnên Qidari û Zaravî ji bona Binyadekî ne Kurd didin veqerandin. Lêbelê weke ku tête diyarkirin, wî bir û bawerîya xwe li ser vê di bistan de date guhrtin, mina ku ew li ser kolandina wî (Kurd) tête diyarkirin, a ku ew di Inskîlopêdiya Musulmantîyê de hatiye belavkirin. (Wer. K. M.), P. 83

122. Ew nivîstoka Nivîsyan û Mêjûvanê Ermenîyi Kevnar Movsis Xorînatsî (di nivîstokên Rusî de -Maysay Xorînskî) dide niyazkirin, yê ku ew di sedsalê pêncan de- destpêkirina sedsalê şeşê zayîné de hatiye jiyandin. Ew yê pêşiye, yê ku wî mêjûwa Ermenîyan ji kevnanîtin heyam tanî sala 428 dayite tomarkirin. Wî di nivîstoka xwe de kaniyên Yunanî û yên Rojhilatîyî tomarkirî li-gel çirok û evsanên kevin û wêjeya Gelêriyî bi karhatî ji xwe re dane bikananîn. Ev Danîna hanêyî mêjûyî kevin di sê Ferçan de tête ditin. Ew di cara pêşi de di sala 1695 de hate çapkirin. Di pişt re ew jî bo pir Zimanên Ewropî hate wengerandin. Têde aqehdariyên mêjûyî û wêjeyî piir bi perx li ser Ermenîyan û tanî nadeyêkî kêmji li ser Nîletên dorhêla wan jî têtin ditin. (Wer. K. M.), P. 83

- 123 Neha Bajarên Nexçûwan, Gulfa û Andubad di

- Komara Nexçûwanîyî Ewtonomî de têtin ketin, a ku ew li Erministana Sovyatî li nêzik sînorên îranî tête ketin. (Wer. K. M.). R. 84
124. Li vê derê tête bi nêtkirin, tiştê ku ew ji bal Movsîs Xorînatsî hatiye gotin, ku Patîşahê Erministanê ji bona nabûdkirina Dewleta Mêdî hatiye besdarkirin. (Wer. K. M.). R. 84
125. Kanîyên Erebiyî kevin li gel kanîyên Ciyografî. (Wer. K. M.). R. 85
126. Devîn- Bajarekî Bazirganîyî kevin bû. Ew li Jêrî Bajare Yeriyanê li Erministanê hate avakirin. Ew ji bal Mengolan di destpêkirina sedsalê sêzdehan de hate wêrankirin. Li Ezirbêcana Jonî Herema (Iwîn) tête dîtin, a ku ew ji bona Eşîra Rewadiyî Kurdîyî bi nav û deng navînî bû, a ku jê Selah- Edîneh Eyubî jê tête xwar. (Wer. K. M.). R. 85
127. Di metin de "Yekitiyeke Sendarîyî kevin" hatiye. (Wer. K. M.). R. 86
128. Hîç bi dîn ji nayête dîtin, ku navê Kurd di koka xwe de jî ji bona navê Miletêkî din bête vegehandin, ji yê ku Kurdan erdên wan ji xwe re dane vegirtin. Weha ji bona nimûne Rusên kevnar bi xwe ew Birayên Litwanî û latviyî bûn. Weha Elemanên Rojhilatî piştî nabûdkirina wê havalbendîtiya wanî hanê wî ji xwe re navê Miletê Biserketî date wergirtin. (Wer. K. M.). R. 86

Kar û barên Daner di warê Xwendekarîyên Kurdî de

Bi Zimanê Rûsî:

1. Agehdarîyên ku ew ji bal Sêwîndarê Şahbenderxana Giştî li Tebrîzê Mirza Minorskî di pêla çûna xwe de ji bona Meraxe û Herema Çemê Cext û Tataw di pêşiya Tebaxa sala 1906 hatiye civandin, "Nûçeyên Rêberîya Herema Qefqasiyê Cengînî" 1907, Sîyemê Duwem, Im. 20, R. 34-55.
2. Raportek li ser çûna Sêwîndarê Şahbenderîya Giştî li Ezirbêcanê Minorskî ji bona Herema Mako di Çîrya Pêşî de ji sala 1905 de, "Metiryalên li ser Xwendekarîya Rojhilat", Belavoka yekem, R.1-62 li gel Neqşekê.
3. Ehl- Elheq yanî "Ali Xwedanî" Pêşgotinek, metnên Wengerandî, Mosko 1911.
4. Agehdarî li ser xelkên binek ji Heremên sînorên Turki - farisî, "Metiryalên li ser Xwendekarîya Rojhilat" Sala 1915 de, Belavoka duwem, R. 433 - 480.
5. Kurd, Pûnkîrîn û Dîtin, Pêtersburg 1915.
6. Geza Wênerê Rûsî û yê Ingilîzî Mirza Minorskî û Sîplî di 8 Pûşperê (Huzêranê) de û 16 Êlûnê de ji bona heremên Farisîyê vegirtî ji bal Turkan "metiryalên li ser xwendekarîya Rojhilat", Sala 1915 de, Belavoka Duwem, R. 1- 132 li gel Neqşekê.
7. Sînorên Turki-Farîsî nişakîrî ji bal Wênerên Imperatoriya Rûsî Minorskî di sala 1914 de, "Metiryalên ji bona Xwendekarîya Rojhilat", sala 1915 de, Belavoka Duwem, R. 218- 432 li gel 6. Neqşan û 8. Wênan.

8. Destnîşankirina Sinorên Tirkî-Farîsî" Nûçeyên Civata Ciyografîyî ya Imperetoriya Rusî" 1916, Bergê 52, Belavoka Pêncem, R. 315-432. Li gel 8. Lîstan, yek Neqîş li gel 3. Lîstan û Hêneyekî bi tenha xwe.
9. Kevnarîya Mako, Rûnkinên Gervanekî, Pêtersburg, 1916 de 29. Rûpel û 8. Neqîş.
10. Kêle Şin û Kevintirîn Şopên Mêjûyî li nîzka Gola Ormiyê. "Belavokên Beşê Rojhilatî ya Civata Şopê ya Imperetoriya Rusî", 1916 de, Bergê 24, R. 145-193.

Bi Zimanê Ingilîzî

11. Pirsiyariya Mûsilê " Navîniya Pêragihandinan ji bona Pirsiyariyên Cihanî a bi ser Nivîsxana Emerîkî de li Parisê", Nîsana Sala 1926 de, 15, Jm. 9 û 10, R. 1-44 li gel du Neqşan.
12. Rûnkinên li ser Elîfe Baya kurdîyî Latînî, "Kovana Civata Patîşahiya Asyayî", Tîrmeha Sala 1933 de, Beşê Siyem, R. 643-650.
13. Raportek li ser Nivîstoka "A. M. Hamilton, Gerek li Kurdistanê, London 1937 de, Çapa Yekem", "Belavoka Dibustana Rojhilatî û Xuwendariyên Efrîqî", 1937 de, Bergê Nehem, Jm. Yekem.
14. Raportek li ser Nivîstoka "T. R. Liç, Rêstikên Civakî û Abûrî li Rewandûza Kurdî, London 1940", "Kovana Ciyografî", 1941, jm. Nisanê.
15. Goran "Belavoka Dibustana Rojhilatî û Xuwendariyên Efrîqî", 1943, Bergê Yazdemîn, Beşê yekem, R. 75-103 - Dr. nacî Ebas ev gotara hanê ji bona Zimanê kurdî date wergerandin, ji xwe re li kovana Gelawêjî Kurdî, Bexdad 1944, Jimarên 5-9 bide temaşekirin.
16. Êlên li Rojavayî Iranê "Kovana Istituyuta Intîropolocîgî Patîşahî", 1945, Bergê 77, Beşê yekem û Duwem, R. 73-80.

17. Raportê li ser Nivîstoka (A. Safrastîyan, Kurd û Kurdistan, London 1948)" Nivîstokxana Rêhilat" Laydin, 1950, Jimara Duwem, P. 50- 51 .
18. Xwendekarîyên di Mêjûwa Qefqasya de. London 1953, R. 9, 21, 32-37, 113-116, 124-146.
19. Navên Cihên bi Zimanê Mengolî li Kurdistanê Mokriyanî "Belavoka Dîbustana Rojhilati û Xwendekarîyên Efriqî", 1975 de, Bergê Nozdehan de, Jimara Yekem de.

Bi Zimanê Firensî

20. Rûnkirinên li ser Rêça Ehl- Elheq "Kovana Cîhana Musulmantîyê", 1920, Bergê 25-26, R. 19-97
21. Rûnkirinên li ser Rêça Ehl- Elheq "Kovana MÊJÛ û ya Oldariyê", 1928, Bergê 45, Jimara yekem, R. 90-105.
22. Nivîstokeke kurdî "Kovana Xwendekarîyên Musulmantîyê", sala 1930, Bergê Çarem, Beşê yekem, R. 157- 160.
23. Serbestîya Dîyalîme " Belavoka Cîvata Xwendekarîyên îranî û farisî" Paris, 1932, Jimara Siyem, R. 26.
24. Li ser pêwendiyên Turkiyî Itali di sedsalê Panzdehan de "Belavoka Cîvata Xwendekarîyên îranî û Farisî" Paris 1933, Jimara Heştam, R. 23.
25. Koka Kurdan, di nivîstoka " Raportên Kongirê Cîhanîyî Bîstem ji yê Rojhilatnasîyê de di sala 1938 de", Bîroksîl 1940, R. 143-152.
26. Metnên Kurdiyî Kevin " Belavoka Navîna Xwendekarîyên Kurdî", Paris 1950, Jimara Deham, R. 8-10.

Gotanên wî di "Inskilopêdya Musulmantiyê de" :

27. Kurd, Kurdistan, Bergê Duwem, Çapa firensî, R. 1196- 1222, Çapa Ingilîzî, R. 1130- 1155, Çapa Elemanî, R. 1212- 1240.
28. Lek, Bergê Siyem, Çapa Firensî, R. 11-12, Çapa Ingilîzî, R. 10-11, Çapa Elemanî, R. 11-12.
29. Lor, Lorê Mezin û Lorê Biçûk, Çapa Firensî, R. 43- 51, Çapa Ingilîzî, R. 41-50, Çapa Elemanî, R. 45-54.

Institut kurde de Paris

N A V E R O K		Rûpel
P Ê Ş G O T I N A	K U R M A N C I	1
Dihê Kurdan û Ciyografîya Welatê wan		2
M Ê J O W A	K U R D	10
Jiyana Rojane -Desteyên Çivakî- Kesîtiya Kurdan		22
Ziman - Wêje - Nivîsandin		25
O L D A R I		36
S I N C I Y A	K U R D	47
Rewşa Pîrekê - Pêwendî li gel Miletên din -		
Pirsiyariya Kurd		63
K U R D	L I R U S Y A	73
P Ê Ş G O T I N A	Dr. Kemal Mezher ya Erebî	76
K U R D	N E V I Y Ê N M I D Y A	79
R O N K I R I N		87
Kar û barên Daner di warê Xwendekarîyên		
Kurdî de		110

Institut kurde de Paris

Institut kurde de Paris